T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KADIN ÇALIŞMALARI ANA BİLİM DALI

BİR ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİSİ OLARAK FEMİNİZM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULHALİM KARAOSMANOĞLU

11934001

Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. ELÇİN AKTOPRAK UZGEL

ANKARA, 2016

İÇİNDEKİLER……i

ÖNSÖZ……..iii

ÖZET……iv

ABSTRACT……..……..v

GİRİŞ……..1

I) BİRİNCİ BÖLÜM: FEMİNİZMİN KISA TARİHİ……4

A) Tanımlar ve Temel Kavramlar……...5

1) Toplumsal Cinsiyet……..5

2) Cinsel Yönelim……9

3) Ataerki……...11

4) Hegemonik Erkeklik……..12

B) Geçmişten Günümüze Kadınların Tarihi (*Herstory*)……...13

C) Feminist Hareketin Evreleri…….18

1) Birinci Dalga…….18

2) İkinci Dalga……..24

3) Üçüncü Dalga……29

II) İKİNCİ BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TEORİK TARTIŞMALAR……..……36

A) Birinci Tartışma……...36

1) İdealizm…….36

2) Realizm…….39

B) İkinci Tartışma……40

1) Davranışsalcılar…….41

2) Gelenekselciler…….……43

C) Üçüncü Tartışma……46

1) Pozitivizm…….……47

2) Post-pozitivizm……..52

a) Eleştirel Teori……..52

b) Postmodernizm……60

III) ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FEMİNİST ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİSİ

A) Temel Tartışmalar…..……67

B) Öne Çıkan Çalışma Alanları……...……74

1) Ekonomi Politik……75

2) Feminist Coğrafya……86

3) Güvenlik……...98

4) Militarizm ve Milliyetçilik……..81

a) Tecavüz……84

b) Savaş……90

c) Barış……95

SONUÇ……...100

KAYNAKÇA……106

ÖNSÖZ

İki yıllık bir sürede tamamlamayı başarabildiğim bu tez, savaş ortamında yazıldı. Çocukların öldürüldüğü bir dönemde akademik bir çalışma yapmak zaman zaman anlamsız gelse de akademinin biat etmeyeceğine olan inancım beni devam etmeye zorladı. Bu nedenle yazma serüveni sancılı olduğu kadar içinde bir tür direniş barındırdığı için keyifliydi. Konumun zihnimde olgunlaşması oldukça uzun bir süreye tekabül ediyor. Serüvenin lisansta aldığım Uluslararası İlişkiler Teorileri dersinde Dr. Melike Akkaraca Köse'nin bütün bir ders boyunca feminist uluslararası ilişkiler teorisi anlatması ile başladığını söyleyebilirim. Serüvenin devamında ise SBF'de eril bakış açısına sahip hocaların "feminist uluslararası ilişkiler olmaz!" demesi beni bu çalışmayı gerçekleştirmek konusunda azimlendirdi. Bu bağlamda tezde amaçladığım şeylerden birinin eril aklı bilinçlendirmek olduğunu söyleyebilirim. Araştırma konumu belirleyip, uluslararası ilişkiler disiplinini feminist bir perspektifle incelemeye karar verdiğimde, kuir olmanın varoluş sancılarını Foucault, Baudrillard, Butler, Derrida, Chomsky, Habermas gibi isimleri okuyarak dindirmeye çalıştım. Bu nedenle tezin iskeletini oluşturan isimlerin onlar olduğunu söyleyebilirim. Bu isimler uluslararası ilişkiler ile toplumsal cinsiyet arasında bağ kurmamı sağladı. Bu bağı kurarken indirgemeci yorumlar yapmaktan kaçınsam da her araştırma gibi bu araştırma da araştırmacının felsefik görüşünden etkilendi. Dolayısı ile bu araştırmanın hakikati feminizm oldu.

Bu çalışmanın tamamlanmasında katkısı olan, teşekkürü borç bildiğim bir çok isim var. Akademinin eril yapısına biat etmeyerek bana inanan ve danışmanım olma sorumluluğunu üstlenen Yrd. Doç. Dr. Elçin Aktoprak Uzgel bunlardan ilki. Bunun dışında beni feminist bir çocuk olarak yetiştiren, eğitim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen annem Leyla Karaosmanoğlu'na, zihin açıcı sohbetleriyle desteğini esirgemeyen dostum Oktay Ay'a, tezin düzeltim işleri ile uğraşan arkadaşlarım Çağla Çiçek, Özge Işıkçı, Cenk Özdemir ve Saadet Diyaribekiroğ Kılıçarslan'a sonsuz teşekkürler.

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, geleneksel uluslararası ilişkiler teorisinde hakim olan eril zihniyetin dışarıda bırakma çabasında olduğu, feminist uluslararası ilişkiler teorisindeki temel tartışmaları irdelemektir. Bunun için üç bölümden oluşan araştırmanın ilk bölümünde feminizmin temel kavramları tartışılmış ve ardından feminizmin kısa tarihçesine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise uluslararası ilişkiler teorilerindeki üç temel tartışma incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise tezin özünü oluşturan feminist uluslararası ilişkiler teorisini temel kavramlar ve çalışma alanları açısından incelemektedir.

Anahtar sözcükler: feminizm, uluslararası ilişkiler, toplumsal cinsiyet, post-pozitivizm

ABSTRACT

The main aim of this study is to explicate the basic debates on feminist international relations theory which is excluded by masculinity in traditional international relations theory. Thus, in the first part of the study it is discussed the basic concepts of feminism and then, the brief history of feminism is discussed. In the second part, three main debates of international relations theory are researched. Finally, in third part of the study feminist international relations theory in terms of main concepts and research interests are studied.

Keywords: feminism, international relations, gender, post-positivism

GİRİŞ

Türkiye'de ve neredeyse tüm dünya üniversitelerinde verilen uluslararası ilişkiler eğitimi geleneksel bir yaklaşıma sahiptir. Akademisyenlerin büyük çoğunluğu, feminist uluslararası ilişkiler teorisine karşı ilgisiz ya da bilgisizdirler. Her ne kadar yakın zamanda Batı'da feminist uluslararası ilişkiler çalışmalarının sayısı artmış olsa da, Türkiye'de bu konu ilk defa bu çalışma ile tez haline gelebilmiştir. Bu sayede dünyada ve Türkiye gündeminde yaşanan, uluslararası ilişkilerin konusuna dahil edilebilecek konular feminist bir bakış açısıyla irdelenmektedir.

Araştırma boyunca "Feminizm, bir uluslararası ilişkiler teorisi midir?" sorusuna postmodern feminist literatürden yararlanılarak olumlu bir yanıt aranmaya çalışılmıştır. Batılı beyaz erkeğin bakışı olan pozitivizmin insanlık üzerindeki yıkıcı etkilerine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılmış ve erkeklik mitlerini çürütmek için kadınların deneyimlerine söz hakkı verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda feminist araştırmacılar tarafından yürütülen derinlemesine görüşme çalışmalarına yer verilmiş ve bu görüşmeler nitel veriler olarak değerlendirilmiştir. Bunu yaparken üniversite kütüphanelerinde ve veri tabanlarında yer alan akademik değer taşıyan, birinci elden, hakemli dergilerde yayımlanmış araştırma raporlarından oluşan ve yeni bulguları olan makaleler, akademisyenlerin yazmış olduğu kitaplar ve doktora tezlerinden faydalanılmış, internette yer alan verilerin yanıltıcı bilgiler ve intihal içerebilmesi ihtimali nedeniyle, güvenilir ve kaliteli içerik sunan çok az kaynak dışında internetten faydalanılmamıştır.

Bu araştırma, uluslararası ilişkiler teorileri üzerinde feminist bakış açısını irdelemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda öncelikle feminizmin zaman içinde geçirdiği süreçler incelenmiş, bu süreçler incelenirken, kadın veya erkek olmanın aslında biyolojik değil toplumsal olduğunu anlatan toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olmanın bir farklılık olmadığına değinen cinsel yönelim ve feminizmin temel kavramlarından biri olan hegemonik erkeklik kavramları

tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu kavramların "cinsiyet" tanımının ayrımcılığın başlangıcı olduğunu anlatmanın, kadın ve erkek arasındaki "farkın" biyolojik değil, aslında toplumsal süreçlerde ortaya çıktığını göstermek açısından değerli olduğu düşünülmektedir. Diğer bir yandan tarih öncesi dönemlere bakıldığında "avcılık ve toplayıcılık" ibaresinin aslında ayrımın başlangıcı olduğu görülecektir. Daha sonra evlilik kurumunun oluşması ile erkeklik ya da "sahiplik" kavramlarının güçlendiği, babalığın fark edilmesi ile ise kadının baskı ve denetim altına alınmasının tümüyle gerçekleştirildiği anlatılmıştır. Buna göre ailenin geçirdiği evrimleri açıklamanın çok daha yerinde olduğu düşünülmüştür. Ataerkinin ne şekilde başladığı ile ilgili çeşitli farklı görüşlere yer verilmiş, iş bölümü ile gelişen sınıf baskısı ve tek eşliliğin ataerkinin başlama biçimlerinden biri olarak belirlenmiştir. Bu süreçte Marksizm ve feminizm ayrımı ilgi çekici bir noktada bulunmaktadır.

Erkeğin üremedeki rolünün anlaşılmasıyla, kadının sosyal statüsünün sallanmaya başladığı tarih dönemlerinde Grek, Roma gibi uygarlıklar incelenerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Kadının tarihteki yerini ve feminizmin gelişimini incelemek amacıyla toplulukların gelişme sürecindeki dinler incelenmiştir. Tek tanrılı dinlerin ataerkil sisteme benzerliği dikkat çekicidir. daha sonra yönetim biçimleri incelenmiş bu yönetim biçimlerinde kadınların rolü üzerinde durulmuştur. Feodalizmin hüküm sürdüğü dönemde kadınların kilise içindeki konumlarını terk etmek zorunda kalması, yeni aile hukukunun geliştirilmesi ve on binlerce kadının yakılması bu dönemin belirgin özellikleri olarak ifade edilmiştir. Rönesans devrinde ise Protestanlığın doğması ile kadınların toplumsal hayatta daha görünür olması, yasalarda kadın ve erkeklerin eşit olabileceği fikrinin ortaya çıkması bakımından önemli bir gelişme olarak literatüre girmiştir.

Bu çalışma, feminizmin kısa tarihini incelerken, tanımlar, temel kavramlar ve geçmişten günümüze kadın olma serüvenini irdelemenin akabinde feminist hareketin evrelerini

incelemeye çalışmıştır. Bu evreler, birinci, ikinci ve üçüncü dalga olarak ayrılmıştır. Birinci dalga anlatılırken başlangıç olarak 17. yüzyıl alınmıştır. İlerleyen zamanla birlikte fabrika işçisi olarak erkeklerden düşük ücretlere çalışan kadınların yöneldiği meslek biçimleri olarak seks işçiliği incelenmiştir. Bu süre içinde Olympe de Gouges'in Kadın Hakları Bildirgesi'ni yazması ve bu bildirgenin kadınların ufkunu açması hareket açısından önemli bulunmuştur. Bu bildirgede kadınların medeni ve siyasal haklarını talep etmesi ve kadınlar için eğitimin gerekli görülmesi; kadının görevinin erkeklerin ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu söyleyen otoritelere cevap niteliği taşımaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinde feminizm hareketi bir yandan kapitalizm bir yandan bütün piyasanın erkeklerin elinde olması ile karşı karşıya kalmıştır. Bütün bu karmaşanın içinde kadın erkek eşitsizliğinin yanında kadınların da kendi içinde eşit olmadıkları görülmektedir. Bu nedenle işçi kadınlar düşük ücretlere karşı isyan ederlerken, burjuva kadınların siyasal haklardan yoksun bırakılmaya isyan ettiği belirtilmiştir. Bu dönemin sonlarına gelindiğinde kadınlar taleplerinin kabul edilmesi için şiddet eylemlerine başvurmuştur. Savaş ile birlikte fabrikalarda erkeklerin yerine işe giren kadınlar savaşın sonunda oy hakkı ile ödüllendirilmişlerdir.

İkinci dalga feminizmde ise artık daha farklı konular tartışılmaya başlanmıştır. 1968 hareketinden beslenen kadınlar kendi deneyimleri hakkında konuşarak hangi noktalarda farklı kadınlık deneyimleri ile uzlaşabileceklerini değerlendirmişlerdir.

Üçüncü dalga feminizminde ise kadınlar uluslararası ilişkiler dahil akademideki tüm alanlarda etkili olmuşlar ve cinsiyet kavramının aslında baskının kaynağı olarak anlaşılabilecek bir anlayış biçimi olduğunu savunmuşlardır.

Araştırmanın ikinci bölümünde uluslararası ilişkiler disiplininde teorik tartışmalardan bahsedilmiş, bu tartışmalar üç ana başlık altında incelenmiştir. Birinci tartışma, uluslararası ilişkiler disiplininin ilk döneminde ortaya çıkan realizm ve idealizm arasındaki benzerlik ve

farklılıklar üzerine kuruludur. İkinci tartışma ise gelenekselciler ile davranışsalcılar arasında yaşanmıştır. Davranışsalcılar, uluslararası ilişkiler disiplinine sistem teorisini kazandırmış, daha bilimsel bir yöntem izlenmesi gerektiğini savunmuştur. Buna karşıt olarak gelenekselciler ise toplumsal ilişkilerin gözlem yoluyla açıklanamayacağını savunmuşlardır. Bu noktada üçüncü tartışmada aydınlanma çağının getirisi olarak pozitivizm devreye girmiştir. İkinci tartışmada gelenekselci yaklaşımın çevresinde toplanan İngiliz Okulu'ndan, üçüncü tartışma da ise postpozitivizme yakınlığı ile tanınan Frankfurt Okulu'ndan bahsedilmiştir. Daha sonra postpozitivizm başlığı altında postmodernizm ve bu düşüncenin eleştirdiği yapısalcılık incelemeye çalışılmıştır. Bu inceleme ile postmodernizmin kökleri ve günümüzdeki durumu aktarılırken, uluslararası ilişkiler teorisinin feminizm ile olan bağının temelleri atılmıştır.

Üçüncü ve son bölüm araştırmanın asıl değinmek istediği sorunsalı oluşturmakta, bu noktada geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinden 20. yüzyılda pozitivizme yönelik eleştirilere kadar uzanan bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri ile feminist uluslararası ilişkiler teorilerinin hangi noktada birbirlerinden ayrıldığı anlatılmaya çalışılmıştır. İktidar ilişkileri yeniden yorumlanarak uluslararası ilişkilerin temel kavramlarından olan ve kadınları doğrudan etkileyen ekonomi, güvenlik, militarizm, milliyetçilik, savaş, barış ve tecavüz kavramları feminist bir perspektifle irdelenmiştir.

I) BİRİNCİ BÖLÜM: FEMİNİZMİN KISA TARİHİ

Kadın mücadelesi ve hareketine veyahut bunun inceleyeceğimiz konu da dahil olmak üzere diğer teorik ve pratik konular ile ilişkisine dair bir söz söyleyebilmek için, bakılması gereken öncelikli şey, feminizmin ne olduğu olacaktır. Çünkü, kadın mücadelesinin geçmişi çok daha eskilere dayansa da, bu mücadeleye yöntemini, gündemini ve bütünselliğini kazandıran şey, feminist teori ve hareketin ortaya çıkışıyla anlamını bulmuştur. Bu sebeple feminizmin ne olduğunu, içsel tartışmalarını ve hangi gündem ve duraklar üzerinden ilerlediğini anlamaya çalışmak, onun ortaya çıkışına ve tarihine bakmak; uluslararası ilişkiler disiplinindeki feminist etkiyi anlatabilmek açısından anlamlı bir uğraşıdır.

Feminizm dediğimizde ne anlaşılması gerektiğini söyleyen, kimin feminist olup kimin olmadığını belirleyen bir merci yoktur. Tahminen Fransız Devrimi döneminde ortaya çıkan terim, daha sonra 19. yüzyılda cinsiyet araştırmacılarının çalışmalarında görülür oldu. Tek bir çıkış noktası olmayan bir üst kavram olan feminizm, Latincede kadın anlamına gelen "*femina*" kelimesinden türemiştir. Kadınlar homojen olmadığı gibi, feminizmler de birbirlerinden farklı olabilmektedir. Tek bir feminizm olmasa da, tüm feministlerin ortaklaştığı bir görüşe göre feminizm, kadın cinsiyeti üzerindeki ayrımcılığa karşı mücadele eden bir harekettir (Notz, 2012: 9-11).

Feminizm kelimesi, ilk ortaya çıktığı dönemde *Oxford English Dictionary*'de olumsuz bir anlam taşıyordu (Walters, 2005:7). Hatta bugün feminist olarak kodladığımız Virginia Woolf gibi önemli isimler de feminizmi olumsuz bir kelime olarak görüyordu:

> "O eski sözcük, zamanında çok zarar vermiş o kötü ve yozlaşmış sözcük artık yok. Sözünü ettiğim sözcük "feminist". Bu sözcük, sözlüğe göre, kadınların hakkını savunan kişi". Tek hak olan hayatını kazanma hakkı zaten kazanılmış olduğuna göre, bu sözcüğün artık bir anlamı yok. Ve bir anlamı olmayan bir sözcük de ölü bir sözcüktür, yozlaşmış bir sözcüktür."

Oxford sözlüğü ve Woolf gibi, Simone de Beavouir'ın da kelimeye karşı bir antipatisi vardır:

> "Erkekler tarafından kadınları baskı altındaki durumlarıyla sınırlamak için icat edilmiş bir mittir. Kadınlar açısından sorun kendilerini kadın olarak kanıtlamak değil, tam birer insan haline gelmektir."

Beavouir'ın sözünü tamamlarcasına Wittig şunları söylemektedir:

> "Feminist "kadın" kelimesinden türemiştir ve "kadınlar için mücadele eden" demektir. Aramızdan bir çoğumuz için feminist "bir sınıf olarak kadınlar için ve bu sınıfın yok olması için mücadele eden kişi" demektir. Diğer birçokları içinse, "kadın ve onun savunulması için mücadele eden", dolayısıyla mit ve mitin güçlenmesi için mücadele eden demektir. […] Neden "feminist" kelimesini seçtik? On yıl önce kendimizi "feminist" olarak adlandırmayı seçtik. Bu, ne kadın mitini korumak ya da onu güçlendirmek ne ezenin bizi tanımlayışıyla kendimizi özdeşleştirmek içindi; bunu hareketimizin bir tarihi olduğunu doğrulamak ve ilk feminist hareketle aramızdaki politik bağı vurgulamak için yaptık."

Buraya kadar söylenenler, feminizmin tanımı gereği odak noktasında yer alan "kadın" kategorisine dair bir çeşit tartışmayı ortaya koymak ve tartışmanın dinamiğini anlamak içindi. Ancak, "kadın" kategorisinden söz ettiğimizde, bakmamız gereken bir de, bu kategorinin dışında kalan cinsiyet kategorisi olmaktadır. Çünkü bu ikisi, birbirini, hem karşılıklı, hem de toplumsal bir ilişkiler örüntüsü içinde hem kuran, hem tanımlayan, hem de yeniden üreten kategorilerdir. Dolayısıyla "toplumsal cinsiyet"i tanımlamak, incelemek ve bize sunduğu tartışma olanağından faydalanmak anlamlı olacaktır.

A) Tanımlar ve Temel Kavramlar

1) Toplumsal Cinsiyet

En basit ifadeyle kadın ve erkek arasındaki fark, kimilerine göre biyolojik bir fark olarak tanımlanır. Oysaki feminizmin toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramına göre aslında kadın ve erkek yoktur; zamandan ve mekandan bağımsız, feminenlik ve maskülenlik vardır. İkisi arasındaki fark da biyolojik değil; davranışsal, kültüreldir. Yani biyolojik olarak kadın olan biri maskülen bir zihniyete sahip olabilir, aynı şekilde eşcinsel bir erkek de maskülen bir tavra sahip olabilir. Bunun aksine bir başka eşcinsel biyolojik erkek de kendini kadın olarak tanımlayabilir. Buradan yola çıkarak, kişinin kendi cinsine ve/veya karşı cinsine duyduğu romantik ve cinsel ilgi olarak tanımlayabileceğimiz cinsel yönelimlerin de politik birer tavır alış olduğunu iddia edebiliriz. Örneğin bir dönem feministler, erkeklerle romantik ilişki kurmayı redderek, politik lezbiyenliği tercih etmişlerdir.

Toplumsal cinsiyet kavramı, başlarda cinsiyet kavramına karşıt olarak kullanılmaktaydı. Cinsiyet, kadınla erkek arasındaki biyolojik farka odaklanırken, toplumsal cinsiyet, cinsiyet kimliğinin oluşmasında toplumsal ve kültürel etkilerin olduğunu söylüyordu. Feminizmin ortaya çıktığı dönemden beriki derdi; bu eşitsizliğin doğal, tanrısal veya biyolojik kökeninin olmadığını ve kadınlık ile erkekliğin iktidar ilişkileri vesilesiyle kurulduğunu söylemekti. Kavramı tartışmalı kılan şey; farklı bağlamlarda kullanılıyor olmasıdır. Bazı durumlarda kadınlar yerine kullanılan kavram aslında cinsiyetçi sistemin işleyişini anlamak için kullandığımız bir kavramdır. Cinsler arasındaki farklılıklara dayalı toplumsal ilişkilerin kurucu öğesi olan kavram, iktidar ilişkilerini görünür kılmanın en önemli yoludur (Özkazanç, 2015: 111-113).

> "Toplumsal cinsiyet, iktidarın doğrudan ortaya konduğu asli alandır. Nesnel referanslar olarak kurulan toplumsal cinsiyet kavramları, algıyı ve toplumsal yaşamın somut ve simgesel örgütlenmesini yapılandırır. Böylece iktidarın kendisinin kavranması ve inşa edilmesinde belirgin hale gelir […] Bedenler arasındaki cinssel farklılıklar, cinsellikle ilgisi olmayan bir dizi toplumsal ilişkinin meşrulaştırılması için devreye sokulur. Kavramsal diller, anlamı kurmak için farklılaşmayı öne çıkarır ve farklılaşmayı göstermanin aslî yolu cinsel farklılıktır (Scott, 2007: 43-46, aktaran Özkazanç, 2015: 114).

Kadın ile erkek arasında sanılanın aksine biyolojik bir fark da yoktur. Çünkü kadın cinsel organı vajina ile erkek cinsel organı penis arasında bir fark yoktur. İkisi de aynı amaca hizmet eder: Üremek. Doğumunun ardından kadın, toplum tarafından verilen kadın olma dersini zorunlu olarak almaya başlar. Bu derslerin sonunda erkek karşısında değersizleştirilir. Yani kadın erkek farklılığı biyolojik değil, sosyaldir. Simon de Beauvoir "Kadın doğulmaz, kadın olunur" derken bunu kastetmektedir: Kadın farklılaştırıldığı için farklıdır, edilgenliği biyolojik değildir, ona edilgen olmayı öğreten biyolojik yapısı değil, toplumdur. İnsanlar, insan olarak doğarlar, fakat kadın ve erkek olarak sosyal anlamda yeniden yaratılırlar (Akal, 1994).

Beauvoir gibi Badinter de cinsler arasındaki farkın biyolojik olmadığını düşünmektedir. Onun teorisine göre erkek çocuklar annelerinden farklı olduğunu, çocuk doğuramayacaklarını fark

ettiklerinde, yapmaları gereken şeyin tek başına olmak, dış dünyaya açılmak, yaratmak, üretmek olduğunu kavrarlar. Yani kadınlardan farklı bir varlık olduklarını göstermek zorunda hissederler. Bir yandan erkek olmak istenirken, diğer yandan 'öteki' olmak istenmekte, bu da travmatik sonuçlara neden olabilmektedir. Her kültürde erkek çocuğun üç korkusu vardır: (1) erillik özelliklerini yitirmek (2) tam bir erkek olamamak (3) bebekliğin edilgenliğine dönmek (Badinter, 1992: 142-146).

Kadın ve erkek kategorilerinin ve aralarında mevcut olduğu varsayılan farklılıkların, tarihsel olan, kurulan, yeniden üretilen ve sosyal birtakım durumlara işaret eden yapısını anlamak, bizi cinsiyetlerin toplumsal yaşamda anlamını bulan inşa edilmiş kategoriler olduğunu tartışmaya götürür ve böyleyken, toplumsal cinsiyetin, hangi dinamiklerle ve nasıl ortaya çıkıp geliştiğini ortaya koymamız gerekir.

Toplumsal cinsiyet kavramı ilk defa Ann Oakley tarafından kadınlık ile erkeklik arasındaki farkı ve eşitsizliği tanımlamak ve bu durumun toplumsal düzlemde kurulmuş yönlerini vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Cinsiyet, erkek-kadın ayrımını biyolojik olarak tanımlarken, toplumsal cinsiyet, erkeklik ve kadınlık arasındaki eşitsizliğe dikkat çekmektedir (Marshall, 1999: 98).

"Öyleyse, eşitsizliği merkezinde bulunduran toplumsal cinsiyet; hangi dinamik içinde, nasıl ve neye hizmet ederek ortaya çıkmıştır?" sorusu da yanıtlanmak durumundadır.

Toplumların çoğu, erkekler ve kadınlar için farklı eylemler ve özellikler yaratır ve bunlar toplum tarafından doğalmış gibi kabul edilir. Bu şekilde biyolojik farklılıklar, kültürel olarak kabul edilen cinsiyet farklılıklarına dönüşür ve sosyalizasyon sürecinde kadınlar kadınsı, erkekler de erkeksi olmak zorunda bırakılır (Bilton, 1981: 148).

Yani toplumsal cinsiyet, pratikte bireylere kalıplaşmış yapılar halinde bir kimlik olarak sirayet eder, öğrenilir, edinilir. Bahsi geçen toplumsal cinsiyet kimliği"ni tanımlamak gerekir.

Toplumsal cinsiyet kimliği, kadınlık-erkeklik gibi davranışların psikolojik yönlerine vurgu yapar ve aile fertleri, öğretmenler, arkadaşlar gibi kültürel fenomenlerden gelen deneyimlerin verdiği ipuçları doğrultusunda gelişir (Set ve ark., 2006). Yani cinsiyetler inşa edilmiştir, öğrenilmiştir ve kalıplar halinde ve kimlik olarak bireyin kendisini sosyal olarak var ediş biçimine sızarak onu cinsiyetlendirilmiş bir birey olarak üretir.

Lucal, tam da bu oluşturulmuş olan yapıya değinir. Cinsiyetlerin sosyal inşalar olduğunu belirtip, toplumsal cinsiyet kimliklerinin sosyo-kültürel bağlamda farklılaştığını iddia eder. Ona göre, toplumsal cinsiyet kimlikleri, kişinin kendi kimliklendirdiği, kişiye sunulan, kişinin sergilediği ve diğerlerinin kişinin kimliğine ilişkin tutumu (yani algılanan kimlik) olarak sınıflandırılır. Tüm bu kimlikler arasında farklılıklar vardır ve toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş kimliklere uymayan kişiler kendilerine meşru birer kimlik inşa etmek zorundadırlar (Lucal, 1999: 784).

Cinsiyetler sosyal olarak inşa edilip, bireyin tümüyle saran ve onun kimliği haline gelen bir duruma işaret ederler; ancak, bu durum elbette öncesi cinsiyetsiz bir duruma tekabül eden ve birey için bir anlık bir değişim ve yeniden kurulma, inşa olma hali değildir. Bu kimliklenme ve cinsiyetlenme hali; bireyin içine doğduğu toplumun sosyo-kültürel yapısına özgü bir takım dinamikler ile farklılık gösterse dahi, onun doğumundan itibaren şekillenen ve sonuç olarak toplumsal cinsiyet kimliğinin edinilmesi ve rollerinin öğrenilmesi ile süregiden upuzun bir sürece tekabül eder. Yani, cinselliğin fark edilme, öğrenilme süreci ve cinsel yönelim ile hem kendisi ve hem de "öteki" ile ilişkiye geçme ve sosyal alanda var olma hali, süreci anlamak için bakmamız gereken şeylerdir.

Bu tartışmada yol almamızın önünü açacak olan bilgiyi ise, teorinin öncüsü Freud başta olmak üzere psişik aygıtın nasıl inşa olduğuna dair veriyi bize sağlayan psikanalize bakmak sağlayabilir.

2) Cinsel Yönelim

Freud'a göre, uygarlık için sınırsız cinsel doyumdan vazgeçilir. Yani uygar toplumu kuran sözleşme, bir cinsel sözleşmedir. Cinsel yasakla kadın alış veriş nesnesi olur. Toplum da bu alış veriş üzerine kurulur. Freud'un teorisine göre, pre-genital dönem, genital organların kullanılmadan cinsel yaşamın oluştuğu dönemi tanımlar. İlk dönem, oral dönemdir. Bu dönemde bebeğin cinsel hareketliliği emmek ve anne sütünü sindirmekten ibarettir. Bu dönemdeki cinsel amaç, objeyi içine almaktır. İkinci dönem ise anal dönemdir. Bu dönemki cinsel aktivitede karşıtlıklar oluşmaya başlar. Buradaki karşıtlık kadın ve erkek olmak değildir. Etken ya da edilgen olmaktır. Etken objenin amacı zafer kazanmaktır, edilgen obje ile tatmin olur. Edilgen obje anüs tarafından temsil edilir. Bu dönemde bebek, kutuplaşma sorununu çözmüştür. Yani sonuç olarak, cinsel objenin seçimi pre-genital dönemde gerçekleşir. Obje seçimi ergenlikte yenilenir. Bu dönemde ergen bilinçaltı gelecekteki cinsel yaşamına yön verecek formu belirler ve böylece erkek cinselliği ile kadın cinselliği arasındaki ayrım meydana gelir (Freud, 2006).

Bu şekilde Freud, cinsellikte üremenin ikincil olduğunu açıklarken, cinselliği cinsel organlardan ayırmaktadır. Bireyin fiziki ve psikolojik davranışında cinselliğe verilen bu önem, insanın psikolojik dengesinde kadına da erkeğe eş yer vererek, onun hakkını tanımak anlamına gelmektedir (Bendason, 1990: 40).

Cinselliğini öğrenen bireye, toplumda cinsiyetlendirilmiş kimliği ile yer açacak olan şey ise, tüm bu eşitsizlik ve toplumsal cinsiyet mekanizmalarının mevcut olduğu sistemde, onun "öteki" ile kurduğu ilişkidir. Çünkü bu ilişki hem onu, hem toplumsal sistemi sürekli yeniden kuracak ve devamlılığını sağlayacak olandır. Yani, sürece eşlik eden ilişkiselliktir. Kadın, erkek ile ilişkiselliğinde toplumsal cinsiyet rollerini etkin kılan, işleten ve yeniden üretendir. Tersi de böyledir. Burada bahsettiğimiz ikili kategori, ataerkil toplumda kabul gören heteroseksüel cinselliğe işaret etmektedir ancak cinsel yönelim kavramı ile açıkladığımızda,

bu heteroseksist bakış açısının ötesine geçerek açıklama yapmaya çalışmış olacağız. Bu sebeple tartışmamıza yön verecek önemli kavramlardan bir diğeri de cinsel yönelimdir.

Cinsel yönelim kavramı, kişinin hangi cinse ait hissettiğini değil, duygusal ve/veya cinsel birliktelikler için partnerlerinin cinsiyetlerine göre heteroseksüel, eşcinsel ya da biseksüel kimliklerden hangisine ait olduklarını belirtir. Tuzer'a göre cinsel yönelimin üç bileşeni vardır: kişi kime ya da neye istek duyuyor, kiminle nasıl bir davranış sergiliyor, cinsel ilgi/sevgiyi hangi cinse yöneltiyor (Tuzer, 2004). Hatalı bir şekilde cinsel yönelimin yerine kullanılan cinsel tercih ifadesi, bireyin cinsel çekimini bireysel olarak tercih edilebilirmiş gibi sunduğu için yanıltıcı olup, kullanılmaması gerekir (Giddens, 2008: 497).

Cinsel yönelimin gelişme süreci halen net bir şekilde açıklanamamaktadır, fakat araştırmalar cinsel yönelimin biyoloji, genetik özellikler ve hormonlar ile hiçbir ilişkisi olmadığını göstermektedir. Örneğin bir araştırmada cinsel yönelimin soy ile ilgili olup olmadığını anlamak için ikizler üzerinde çalışmalar yürütülmüştür. Araştırmanın tezi, ikizlerin aynı geni taşıdığı için cinsel yönelimlerinin de aynı olması yönündedir. Fakat 167 çift erkek ve 143 çift kız kardeş arasında yapılan araştırmanın sonucu bu tezi çürütmüştür (aktaran Giddens, 2008).

Peki, ortaya çıkışı, kuruluşu ve bireyler açısından bir kimlik olarak pratik haline bürünüşü kısaca bu şekilde işleyen toplumsal cinsiyet ve cinsiyetlenme dediğimiz şey, kadınlar açısından eşitsizliğin aleyhte olan kanadını oluştururken, erkekler açısından bu süreç ne şekilde bir görünüm sergilemektedir ve pratikteki haline erkeklik dediğimiz şey ile onun kendini bulduğu yapı olan ve baskı ve eşitsizliği bir mekanizma halinde sistematikleştiren ataerki arasındaki ilişki nedir? Bunu, hem ilişkiselliği hem de temel kavramları ile açıklamak, tartışmamızda yol almamızı sağlayacaktır.

3) Ataerki

En genel ifadesi ile ataerki, kuralları erkekler tarafından belirlenen, erkekler tarafından kurulan, fakat her iki cinsin de yer aldığı bir iktidar yapısıdır. Fakat bu yapıyı sistem kavramı ile açıklayabilmek mümkün olmadığı için soyut bir yapı olarak değerlendirilir. Bu yapıda her iki cinsin de rızasının olması gerekir. Yapı zaman içinde dönüşüme uğrayabilir ama ne kadar dönüşse de tüm değişimler ataerkil sisteme adapte olurlar. Yapının temel mekanizması, ekonomiyi ve neslin devamını içeren yeniden üretim üzerine kuruludur. Bu şekilde erkekler soylarını garanti altına almak için, kadınların cinsel hayatları üzerinde tahakküm kurarlar. Bu yapı içinde kadına ait tek alan ev içidir. Kadına yüklenen roller de ev içinde üstleneceği roller olan annelik ve karılıktır. Bu sistem erkeklerin kadınlara karşı bir üstünlüğünü sağlıyor gibi görünse de geleneksel erkeklik rollerini üstlenemeyen erkekler (örneğin eşcinseller) de bu yapı tarafından ezilirler. Bu yapı, hegemonik erkekliğin de üreticisidir. Ataerki tarafından üretilen hegemonik erkeklik sistem içindeki tüm erkeklerce benimsenir (Chodorow, 1974; Gilmore, 1990; Hearn, 1987 ve Kandiyoti, 1997).

Erkekleri evi geçindiren kişi kadınları ise ev işlerinden sorumlu kişi olarak niteleyen ataerkidir. Ataerkiye göre aile çocuk üretilen minik fabrikalardır ve kadınlar da ev işi ve çocuk bakımı konusunda ustalaşmışlardır. Bu bir ikilemdir: Kadınlar ev işinde ustalaştıkları için az kazanırlar, ev işlerinde ustalaşırlar çünkü az kazanırlar.

Ataerki ve kapitalizmi bağımsız, ikili yaklaşım şeklinde inceleme eğiliminde olan araştırmacıları iki gruba ayırabiliriz. İlk grubun temsilcisi olarak gösterebileceğimiz Juliet Mitchell'e göre ideoloji, kültür ve cinsellik ataerkinin alanıyken; ekonomi kapitalizmle ilişkilendirilir. İkinci grubun temsilcisi olarak tayin edeceğimiz Christine Delphy'e göre ise ev içi üretim ataerkinin temelini oluşturur ve kadının hane içi emeği ile kapitalizm arasındaki ilişki yerine, kadınlarla erkekler arasındaki üretim ilişkisini inceler. İncelediği bu ilişkide,

erkeklerin kadınların emeklerine el koyduklarını fark eder ve böylece kadınları erkekler karşısında bir sınıf olarak tanımlar (Mitchell, 1975 ve Delphy, 1992).

Hartmann da, erkeklerin farklı sınıflardan, ırklardan, etnik gruplardan olsalar bile, kadınlar üzerinde hakimiyet kurmak konusunda birleştiklerini söyler ve ataerkiyi erkeklerin kadınların emek gücü üzerindeki denetimi olarak görür. Bu denetim de üretimden uzak tutulmalarının haricinde tek eşli evlilik aracılığıyla cinselliklerinin kısıtlanmasıyla sağlanır. Ataerki ile kapitalizm arasındaki gerilimli ilişkiye vurgu yaparak, erkeklerin kadınlarından ev işlerini üstlenmelerini istediğini fakat kapitalistlerin de kadınların piyasada ucuz emek olarak kullanılmasını istediğini söyler (Hartmann, 1981).

Hane içi emek ile kapitalist piyasada ücret karşılığı çalışmayı incelemeyi seçen Walby, ataerkiyi yeniden üretimle, kapitalizmi üretimle ilişkilendirir, ataerkil ilişkilerin toplumun bütün katmanlarında gözlemlenebileceğini savunur. Walby'e göre, kadın aile içindeki aşağı konumu nedeniyle piyasada da aşağı bir konuma yerleştirilmiyor, piyasadaki konumu nedeniyle hane içinde aşağı bir konuma yerleşiyordu. Üstelik devlet de hem ataerkiyi hem de kapitalist çıkarları gözetmekteydi. 19. Yüzyıl boyunca devlet, kadınların çalışmasını yasaklayan yasalar çıkarmıştı. Devletin meşrulaştırdığı kadına yönelik erkek şiddeti ataerkinin temeli olmasa da sonucuydu. Kadınlar da kendilerine şiddet uygulayan erkekleri onlara bağımlı olmaları nedeniyle terk edemiyordu. Walby, "ataerkiyi, erkelerin kadınlara egemen olduğu, baskı uyguladığı ve sömürdüğü bir sosyal yapılar ve pratikler sistemi olarak tanımlar." Walby'nin teorisinde ataerki beş yapıdan oluşmakta ve bu yapılar da kamusal ve özel ataerki olarak ayrışmaktadır. Özel ataerki ile kadını kamusaldan dışlamak amaçlanmakta ve bu da kadınların hane içinde sömürülüp, kamusala katılmalarına izin verilmeyerek sağlanmaktadır. Kamusal ataerki ise, hane içindeki ilişkileri şekillendirir bu vesileyle kadınlara kolektif biçimde hükmedilir. Hane içinde sömürü babalar ve kocalar tarafından gerçekleşirken, kamusalda daha çok kolektif el koyma vardır. Yine Walby'nin teorisine göre

“Ev içi toplumsal cinsiyet rejimi (özel ataerki) kadının çalışma faaliyetlerinin gerçekleştiği, emeğinin ve cinselliğinin sömürüldüğü ve kamusaldan dışlandığı başlıca alan ve yapı olarak hane içi üretime dayanır. Kamusal toplumsal cinsiyet rejimi (kamusal ataerki) kadınların kamudan dışlanmasına değil, kadınların ödenen çalışma ve devlet yapıları üzerinden, aynı zamanda kültür, cinsellik, şiddet aracılığıyla da ayrıştırılmasına ve tabiiyetine dayanır.” (Walby, 1986:106).

4) Hegemonik Erkeklik

Feminizmin temel kavramlarından bir diğeri de hegemonik erkekliktir. Fakat bu kavramın literatüre girmesi uzun zaman almıştır. 70’li yıllarla birlikte, akademide kadın çalışmaları bölümleri açılmış, ataerki üzerinde durulmuştur. Fakat tek başına ataerki kavramının eril tahakkümü açıklamada yetersiz olması feministleri yeni bir kavram arayışına sürüklemiştir. Bunun öncesinde erkeklik, biyolojik bir durum olarak kabul ediliyor ve toplumsal olarak inşa edildiği henüz tartışılmıyordu. Bu tartışma, beraberinde farklı erkekliklerin olabileceği fikrini gündeme getirdi. Böylece eşcinsel erkekler gibi farklı erkekliklerin de ortak çıkarlara sahip bir erkeklik tarafından ezildiği, baskı gördüğü ve hatta şiddete maruz kaldığı ortaya çıkmış oldu. Feministlerin yaptığı ilk çalışmalar, bazı erkeklerin egemenlik rolünden memnun olmadığını, onların da erkeklikleri uğruna birçok bedel ödediğini ortaya çıkardı. İşte bu çalışmalarla birlikte hegemonik erkeklik kavramı ortaya çıktı. En basit tanımıyla hegemonik erkeklik, “iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik imgesi”dir. Bu tür bir erkek; genç, kentli, beyaz, orta-sınıf, Batılı, heteroseksüel -ve ayrıca homofobik-, iş sahibi, dindar ve aktiftir. Fakat bu tanımlamaya uyan erkekler, kendiliğinden oluşmaz, yoktan varolmaz; devlet, şirketler, sendikalar, aile kurumu, ordu gibi kurumlar tarafından yaratılıp, sürekli olarak desteklenir. Bu erkekler arasında sistemin sürekliliğini sağlayacak iktidarı bizzat elinde tutan oldukça azdır ama diğerleri bu azınlığın bütün kirli işlerini gören suç ortaklarıdır. Bu bağlamda tek bir hegemonik erkek grubunun olduğunu söyleyemeyiz. Burjuva sınıfının

hegemonik erkekleri ile işçi sınıfının hegemonik erkekleri farklı şekilde işler. Erkeklerin kendinden olmayan herkese zulmetmesi hegemonik erkekliğin uygulamasıdır ve bu uygulama ne yazık ki kadınlar tarafından onaylanıp, tescillenmektedir. Din, devlet, medya aracılığı ile üretilen hegemonik erkekler şiddete ve tacize hayran olunası bir özellik atfederler. Bu özellikten yola çıkarak, hane içi şiddeti, homofobiyi, militarizm, polis şiddeti, silah ticareti ve silahlı şiddeti daha iyi kavrayabiliriz. Çünkü kadınlara ve eşcinsellere yönelik şiddet, hegemonik erkeklerin örgütlediği ulus-aşırı bir eylemdir (Sancar, 2008: 23-41).

Buraya dek kısaca değindiğimiz kadınlık, erkeklik, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet kimliği, cinsiyetlenme ve cinsiyet eşitsizlikleri gibi kavramlar; tüm bu kavramların ve onların toplumsal yapıdaki yansımasının, tarihsel olduğuna ve inşa edildiğine dair bir tartışmayı sürdürmek içindi. Tarihsel olanı anlamak içinse, yazılı olana bakarak kaynağımızı oluşturmak durumundayız. Ancak, tüm bu süreci bir tarihsel okuma ile anlamaya çalışırken, bize veri olacak şeyleri yazılı hale getirenler de, bizim tartışmamız açısından bir gerçeği ironik bir biçimde gözler önüne seriyor. Cinsiyet eşitsizlikleri kendisini, tam da bu alanı da kapsayacak biçimde sürekli yeniden üretiyor. Elbette bu alan da, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden azade olamıyor. Tarih biliminin kimin elinde şekillendiği ve ilgisini neye yönelttiğine bakmak, orada kadınları görmemiz ile sonuçlanıyor ancak öte yandan, kadınların tarihinin bu ilgiden yoksun olduğunu anlamamızı mümkün kılıyor ve böylece cinsiyet eşitsizliğin tespitini bu konu için de yapmak kaçınılmaz oluyor.

B) Geçmişten Günümüze Kadınların Tarihi (*Herstory*)

Ne yazık ki bilim tarafsız değildir. Bilimin taraflı olmasının toplumsal sonuçları olduğu gibi cinsiyet ile ilişkili sonuçları da vardır. Erkeklerin iktidarında tarih bilimi önceleri yalnızca güçlülerle ilgilenmiştir. Zaman içinde yaşanan toplumsal değişimlerle tarihçinin ilgisini işçiler ve köylüler de çekmeye başlasa da kadınların tarihine gereken önem verilmemiştir. Son yıllarda feminizmin akademideki varlığı ile birlikte tarihçiler kadınların tarihi (*herstory*) ile

ilgilenseler de bunu erkekmerkezci (*androcentrist*) bir perspektifle yapmaktadırlar (Michel, 1984: 7). Bu nedenlerle, bu bölümde feminizmin ortaya çıktığı koşulları geçmiş zamanlarda arayacağız.

Feminist uluslararası ilişkiler teorilerini detaylıca tartışmaya başlamadan önce kadın hareketinin tarihten günümüze seyrini, kadınların nasıl ikincilleştiğini kısaca anlatmak gereklidir. Robin Fox, başlangıçta insan topluluklarının üç ana gruba ayrıldığını söylemektedir: (1) yerleşik erkekler (2) kadınlar (3) periferi erkekler (aktaran Sperling, 1997:253). Bu gruplaşmayı yaratan hayati olgunun kaynağı ise et yeme alışkanlığının yaygınlaşması ve avlanma mecburiyetidir. Avlanma, erkekle kadın arasındaki ilk işbölümünü yaratır ve bu iş bölümü de hiyerarşi yaratır. Avlanma ayrıca erkekler-arası iş birliği gerektirmektedir. Kadınlar erkeklerden et beklerken, yetişkin erkekler de genç erkekler karşısındaki güçlerini koruma çabasındadır. Bu gerilim evliliğin icadıyla diner ve fakat kadınlar denetim altına alınmış olurlar. Yeni düzenle, kabileler arasında gerçekleşecek sözleşmelerde kadınlar değiş tokuş nesnesi haline getirilirler.

Tarih öncesi dönemde insanlar bütün kurallardan yoksun biçimde cinsel ilişkiye giriyordu. Bu durum babalığı belirsiz hale getirdiğinden soy zinciri anne üzerinden ilerliyordu. Dolayısı ile bu dönemde kadınlar toplulukların atası olarak bir tür saygınlığa sahiplerdi. Fakat hammaddelerin işlenmesi, alfabenin üretilmesi ve yazının bulunması, tarımın icadı ile birlikte kadınların tek bir erkeğe ait olduğu karı-koca evliliği dönemine geçildi. Gelişen uygarlıkla beraber artı değerin oluşması, anne soyluluğa darbe vurdu. Servetin artışı, madenleri işleyen, hayvanları süren, köleleri "ehlileştiren" erkek, kadından daha değerli bir konuma yükselmişti. Böylelikle insanlığın en köklü devrimi gerçekleşti ve aile içi iş bölümü oluşarak, bir insanın bir diğerine efendiliğinin ilk biçimi, kadın ve erkek arasındaki ilk sınıf çatışması –ve dolayısıyla ilk sınıf baskısı- başlamış oldu (Marx ve Engels, 1992 ve Engels, 2010: 14-88).

Tartışmayı, kısaca farklı toplumlara ve onların sosyo-kültürel yapısına, dinsel yapılara ve toplumsal sistemlere değinerek devam ettirmeye çalışmak, kadın-erkek kategorilerinin çeşitli toplumlarda farklılık gösterip göstermediğini ve öyle ise nasıl ve ne kadar farklılık gösterdiğini anlamamıza yardımcı olacaktır:

Grek döneminde kadın evde, ona ayrılmış olan bir bölümde yaşardı. Aile içinde bir değere vardı ve saygı görürdü fakat kamusal yaşama katılmasına izin yoktu. Olimpiyat oyunlarında ya da tiyatroda yer almaları mümkün değildi. Hiçbir sitede okula alınmıyor, eğitim göremiyorlardı. Kiminle evleneceğine babası karar veriyordu. Erkekler eşlerini boşayabiliyor, fakat kadınlar eşlerini boşayamıyordu. Ailenin mirası erkek çocuklara devrediliyordu (Bendason, 1990: 24).

Roma İmparatorluğu yasalarına göreyse 20 ile 50 yaş aralığındaki kadınların evlenip üç çocuk yapması zorunluydu. Doğumundan ölümüne kadar babalarının ya da eşlerinin vesayeti altında olan kadınlar, hukuken bir kişi bile değillerdi. İmparatorluk, kadını budala cins (*imbecilitas sexus*) ilan etmiş, onların herhangi biri yararına hukuken tanıklık etmesini yasaklamıştır. Antik Yunan döneminin aksine çiftler karşılıklı rıza ile boşanabiliyorlardı. Bu dönemde kadınlar yazılı yasaların onlara tanımadığı hakları fiilen kullanabiliyordu (Bendason, 1990: 25-27).

Roma Hukuku, kilise hukukuna esin kaynağı olmuştur. Çünkü kiliseye bağlanan ülkeler Roma'nın fethettiği ülkelerdi (Bendason, 1990: 27).

Hristiyan inanışına göre insanın ulaşması gereken mertebe azizlik mertebesiydi. Bunun için gerekli olan nitelik ise bakire olmaktı. Bekaret, evliliğe yeğdi. Daima erkekler tarafından yönetilen, hiyerarşisi içinde bir kadının asla yer alamadığı Kilise hukukuna göre kadınlar çocuk aldıramaz, şarap içemez, zina yapamaz ve boşanamazdı. Kadın kocasına her konuda itaat etmeliydi (Bendason, 1990: 27-29). Hristiyanlıkta olduğu gibi İslam'da da kadınlara

haklar tanınmamaktadır. Örneğin kız çocukları mirastan pay alsalar da payları erkeklerin yarısı kadardır. Zina yasaktır. Erkekler kadınlardan üstündür. Kadınlar örtünmelidir (Bendason, 1990: 30).

Ataerkil sistemle, iktidarı ele geçiren erkekler, aile ve devlet üzerinde Tanrı'nınkine eş değer bir statüdedir. Erkekler eşitsizliği yaratmakla kalmaz, bu eşitsizliği meşru kılmak için bir de bir inanç sistemi yaratırlar. Cinsler arasındaki katı hiyerarşinin başlangıç noktası budur. Nitekim mutlak bir iktidar anlamına gelen ataerkillik son halini yukarıda görüldüğü gibi tek tanrılı dinler ile alır. Yani iktidarlarını sağlama almak isteyen erkekler Tanrı'yı icat etmiştir (Badinter, 1992). Bunun için Eski Ahit'in yaradılış bölümüne bakmak gereklidir. Tekvin'in esas teması, soyu üretme yetisinin kadından erkeğe aktarılmasıdır; Soyu üretme yetisinin kaynağı, kadınların rahimlerini açan ve erkeklerin tohumunu kutsayan Yehova'dır. İsrail'in rakip tanımaz, kıskanç ve öfkeli tanrısı Yehova, soyu üretme yetisinin tanrının lütfu olduğunu, onun aracılığıyla erkeğe aktarıldığını söyler ve aynı zamanda erkeği ve onun cinsel organını güç ve iktidar ile ilişkilendirir. Tekvin'de Tanrı önce erkekleri yaratır, sonra da onlar için kadınları. Böylece, önce gelen, kendisinden sonra gelene sahip olur. Havva'nın suçu, üzerine Tanrı'nın koyduğu bu lanet, onun yaşamı boyunca ikincil ve erkeğe göre aşağı konumda kalmasının meşru gerekçesi olarak kullanılacaktır. Artık, Havva'nın zihni Havva'nın bedeninin hükmü altındaydı ve Havva'nın kendisi bile ne yazık ki buna inandırılmış durumdaydı. Tekvin anlatısı, kadının ikincil konumda olduğunu tescil eder ve kadın cinselliğini de ataerkil sınırlar içinde işlevsel olacak biçimde yeniden tanımlar. Museviliğin, kadınlara ilişkin anlayışı açısından son derece önemli bir başka nokta da, Musa'nın On Emri arasında "tecavüz etmeyeceksin" şeklinde bir hükmün yer almamasıdır. Sina Dağı'nda Musa'ya indirilen emirler arasında zina etmeyi ve "komşunun karısına göz dikmeyi" yasaklayan emirler vardır, ama erkeğin kadına tecavüz etmesini yasaklayan bir emri yoktur (Berktay, 2009).

11. yüzyıl sonunda Kilise bir takım reformlar yaptı ve kadınlar kilise içindeki bütün konumlarını terk etmek zorunda kaldılar. Önceleri kültür ve eğitim yeri olan manastırlar üniversitelere dönüştürüldü fakat bu kurum artık kadınlara kapalıydı. Eğitimde oluşan bu eşitsizlik, yüzyıllar boyunca erkeklerin kadınları bütün mesleklerden dışlamasına neden olacaktı. Buna karşı direniş göstermek isteyen kadınlar karşı kültür geliştirerek aşk divanları yazdılar. Ama kilise kadınların bu direnişinden rahatsızlık duydu ve Engizisyon ve yeni aile hukukunu geliştirdi. Kilise tarafından yürütülen bu uygulamalarda on binlerce kadın yakıldı (Michel, 1984: 29-32).

Matbaanın icadı ile antik çağlara ait önemli eserlerin okunması yaygınlaştı. Bu da günlük yaşamda devrimsel bir etki yarattı. Rönesans ile birlikte kadınlar toplumsal hayatta daha görünür olmaya başladı, kendini eğitti ve yazmaya başladı. Günlük hayatta yaşanan bu reformlar klişe düzeninin sorgulanmasına neden oldu ve yeni bir din akımı olan Protestanlık doğdu. Bu kitle daha sonra kendi ahlak yargılarını da yanlarına alarak Amerika'ya yelken açtı. Tüm bunlar olurken kadınlar bu gelişmelerin dışında tutuldular. Fakat Rönesans, bir özgürlük talebi yaratmıştı. Yasalar önünde olumlu bir gelişme olmasa da kadınlarla erkeklerin eşit olabileceği fikrinin temelleri bu dönemde atılmaya başladı (Bendason, 1990: 32-33).

Tekvin'den diğer tek tanrılı dinlere kadar Tanrı'nın kadınlar üzerindeki iktidarı binlerce yıl sürdü. Fransız Devrimi ile birlikte "Tanrı öldü" fakat bu dönemde yurttaş sayılmak için insan olmak gerekiyordu, insan olmak için de rasyonel olmak. Fakat, ataerkil devlet gibi, liberal devlet de kadınların rasyonel olmadıklarını, dolayısı ile de yurttaş olamayacaklarını ifade ederek (Roussoe, 2006) kadınları eşit yurttaşlık hakkından mahrum bıraktı. Toplumsal olarak belirlenip, erkekler tarafından zorla empoze edilen, akılsız kadın kimliği, kadınları farklılaştırıyordu ve bu zihniyet 'farklı'ların eşitlik ve özgürlüğünü desteklemiyordu. Başlangıçta ataerkiye indirilen ilk darbeler erkeklerden gelmiştir. Bu çağda erkekler, babanın iktidarına son vermeden önce, yöneticilerin politik iktidarlarına ve dini temellerine son

vermek istiyordu. Fakat, eşitlik, özgürlük ve kardeşliğe dayalı bir toplum yaratmak isteyen erkekler böylesi bir toplumu kendileri için istiyordu. Bu nedenle, haklarını elde etmek için savaşan erkekler, onlara bu süreçte destek olan kadınlarla da savaştılar. Kadınlar bu devrimin de istenmeyen kişileriydiler. Yani, siyasi ve dini liderleri devirmek isteyen erkekler, evin içindeki iktidarı; babanın ve kocanın iktidarını devirmek istemediler. Kadınların babalarına ve kocalarına tıpkı kendileri gibi insan olduklarını kabul ettirebilmesi tam iki yüz yıl sürdü. Bu dönem feministlerinin sloganı: "Oy veremiyorsam, vergi de ödemiyorum"du (Badinter, 1992: 153-170). Özetleyecek olursak şunu söyleyebiliriz ki; dini yönetimlerden, kapitalizme, liberalizmden, milliyetçiliğe uzanan bütün ideolojiler ve yönetim biçimleri, ataerki ile ittifak halinde olmuştur.

Yukarıdaki anlatımların tümü, değişen dinamiklere ve farklılaşmalara rağmen, sabit olan bir şeyi gözler önüne sermeye yardımcı oluyor. Bu sistematik baskı mekanizması ve dinamikler değişse dahi her halükarda ona eşlik eden eşitsiz yapıyı bağrında taşıyan ve yeniden üreten şey ise, ataerkil yapı. Yukarıdaki örnekler, bize sabit olanı yani ataerkil yapının etkinliğini göstermiş oluyor.

Tarih bu şekilde ilerlerken, elbette çatışma ve mücadele dinamikleri de süreçlere eşlik etmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin son bulması için bir mücadeleye sahne olmuş her süreç ve her dinamik tartışmaya değerdir. Ancak ilgimiz olan konu gereği, bu süreç, en başta belirttiğimiz teori ve onun bir hareket olarak vücut bulması olarak, feminizm ve feminist hareket bağlamında sürdürülecektir. Bunun için ise, en başta kavramsal olarak ele alınan ve ortaya çıkışına kısaca değinilen feminizmin, tarihsel durakları ve evreleri ile devam edilecektir.

C) Feminist Hareketin Evreleri

1) Birinci Dalga

Bugün birinci dalga feminist hareket olarak tanımladığımız, kadınların eşit vatandaşlık hakkı talep ettiği hareket, bütün dünya kadınlarını kapsayacak evrensellikte bir hak talebiydi. Fakat bu talep üç ardıl yüzyılda farklı şekilde gelişti. Üç yüzyılın mücadelesini ortaklaştırıp tek bir dalga haline getiren çağrı, kadınların ailenin bir üyesi olarak değil, bağımsız bir birey olarak topluma katılması yönündeki çağrıydı (Sancar, 2011: 63-64).

17. yüzyılda Rönesans etkisiyle kişi haklarına, eleştiriye, bireysel sorumluluğa önem veren aydınların çokluğu, erkeklerin toplumun yarısı olan kadınları sürekli göz ardı ettiğini sorgulayıp, kadınlara yönelik haksızlıklara karşı çıkıyorlardı. Bu dönemin düşünürleri, kadının düşünsel anlamda erkeklerden farklı olmadığını ve eğitilmesi halinde erkeklerle eşit bir statüye denk gelebileceği düşüncesini savunmuşlardır. Bu düşünceden hareket eden burjuva sınıfından feminist kadınlar erkeklerden farklı olmadıklarını söyleyerek eril iktidara yönelik başkaldırıyı örgütlemişlerdi (Arat, 2010:37-38).

Bu yüzyılda kadınlar toplumsal ve edebi hayatta sağlam yerler edinmeye başlasalar da orta sınıfın gelişmesi ve aile yaşamına verilen önemin artması ile kadınlar ev içi işlere hapsedilmeye çalışıldı. Bu duruma ilk direnen üst sınıftan kadınlar olsa da daha sonra alt sınıflarda da direniş kültürü yayıldı. Yazarı bilinmeyen ve 1640 yılında yayımlanan *The Woman's Sharpe Revenge* isimli eser, kadınların eğitimden dışlanmalarının nedeni olarak erkeklerin egemenliklerini garantiye almak istemesini gösteriyordu (Walters, 2005: 31). Bu dönemde feministler broşür ve vaizlerle çatışmalı bir ortam yaratmaya çalıştılar. Bunun için kadın rollerinin bütün yönlerini tartışmaya açıyor, kadınları aşağı gören erkeklerin eşleri üzerinde hak sahibi olmaması için savaşıyorlardı. Savaşırken yaptıkları tek şey söylenmek değildi. Ataerkil kurumlara karşı çıkmak için erkeklerini, ailelerini terk edip, cinsiyet eşitliğini temel alan demokratik kadın topluluklarına dahil oluyorlardı. Eğitim hakkı talebinde

o kadar ısrarcıydılar ki, erkekler fakülte amfilerinde alışkın olmadıkları kadın bakışlarından dolayı geriliyorlardı. Bu ısrarın nedeni, eşit eğitim hakkına sahip olduklarında erkekler gibi siyasal olarak bir çok kazanımları olacaklarından emin olmalarıydı. Uzun ve ısrarlı taleplerine rağmen yalnızca üst sınıf kadınlardan bazıları eğitim alabildiler (Notz, 2012: 34-35).

Bazı yazarlarca, 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi, feminizmin çıkış noktası olarak kabul edilir. Devrim öncesinde halk aç ve yoksuldu. Kıtlıktan en çok kadınlar ve çocuklar etkileniyordu. Kadınlar geçinebilmek için seks işçiliği yapıyordu. Açlığa daha fazla dayanamayan kadınlar Versailles Sarayı'na saldırdı ve bu yeni bir dönemin başlangıcı oldu (Arat, 2010:39). Bu yeni siyasal dönemde vatandaş kavramı doğdu. Bu kavram doğarken kadınlar da erkekler kadar devrimin öncüsü olsalar bile, devrimin ardından kendilerinin vatandaş olarak kabul edilmediklerini fark ettiler. Erkeklere rağmen devrim için mücadele ederken, hapishanelere baskın yapıp dükkanları yağmaladılar, kadın kulüpleri ve lejyonlar kurdular, dergiler çıkararak siyasi hedeflerini kamuoyu ile paylaştılar (Notz, 2012: 38-39).

18. yüzyıla değin bir aileyi geçindirebilecek kadar çalışacak kişi erkekler kadar kadınlardı da. Fakat bu dönemde kapitalizm, emek gücünü hane içerisinden çıkarıp kamusal alana taşıdı. Bu sanayileşme süreci ilkin burjuva sınıfından kadınları etkilemişti. Bu kadınlar kendilerini çok küçük düzeyde üretim yapabilecekleri hanelere kapanmış buldular (Tong, 2006: 26). 18. yüzyılda emek piyasası işçi kadınlar için daha kötü bir hal aldı. Kadınlar, fabrikalarda en kötü ve an ağır işleri kabul etmek zorunda kaldılar. Bazıları seks işçiliğine yöneldi, bazıları orduya yazıldı, bazıları ise Amerika'ya göçtü. Geriye kalanlar ise kıtlık nedeniyle patlak veren isyanlara katıldılar. Bu dönemde toplumsal direnişe omuz veren insanların büyük çoğunluğu kadınlardı. Ama eril tarihte insan (*man*) erkek olarak anlaşıldığı için bu detay tarihçilerin gözünden kaçmıştır (Michel, 1984: 46).

Direniş, meyvelerini vermekteydi. Bu dönemin devrimcilerinden olan ve kadınların özgürlüğünü savunan Olympe de Gouges, Kadın Hakları Bildirgesi'ni yazdı ve "Kadın özgür doğar ve erkekle eşit haklara sahip olur. Kanun önünde eşit olan bütün kadın ve erkek vatandaşlar, hiçbir ayrıma uğramaksızın bütün yüksek mevkilere ve kamu görevlerine eşit olarak kabul edilmelidir. Kadınların giyotine çıkma hakkı varsa, kürsüye çıkma hakkı da olmalıdır." dedi. Kadınların gösterdiği devrimci direniş karşısında geri adım atmak zorunda kalan Yasama Meclisi 20 Eylül 1792'de boşanmayı serbest kıldı (Bendason, 1990: 34-35).

Aynı yıl (1792) bir işçi kızı olan Mary Wollstonecraft, feminist bir deneme yayımladı. Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi (*Vindication of the Rights of Women*) isimli eserinde kadınlar için eğitimin önemini savunuyor, medeni ve siyasi hakların tanınmasını talep ediyordu. Ona göre kadınların erkeklerin gerisinde kalmalarının nedeni mahkum edildikleri cehaletti. Kadınların yapması gereken şey meslek edinerek kocalarının boyundurukları altından çıkmaktı. Wollstonecraft, kitabında küçük kadınların eğitim yoluyla süs bebekliğe mahkum edilişini eleştirirken, Rousseau'nun "kadının rolü ev işlerini yapmak ve kocasının rahatını sağlamaktır" savunusuna ve eşit eğitimi olanaksız gören burjuva sınıfına isyan ediyordu.

Vahşi kapitalizm çağı olarak tanımlanan 19. yüzyıl ise ev kadınlığı kavramının oluşmasına tanık oldu. Kapitalizmde kocanın ve çocukların emeklerini piyasada satabilmesi için kadınların yeniden üretimden mesul olması gerekiyordu. Eğer kadınların karşılığı ödenmeyen emeği olmasaydı sermaye birikimi gerçekleşmeyecekti. Aynı şekilde, kadınlar küçük atölyelerde ücretsiz olarak çalıştırılmasalardı küçük esnaf da piyasadaki rekabete karşı koyamazdı. İşte ev kadını ideolojisi böyle oluştu. Herkes ev kadınlarının varlığından farklı şekillerde fayda sağlıyordu: patronlar için yedek iş gücüydüler, küçük esnaf için bedava işçiydiler; erkek işçiler için kadınlarla rekabetin sonuydu. Fakat tahakküm, direnişi beraberinde getirdi: işçi kadınlar çalışma koşullarına ve düşük ücretlere, burjuva kadınlar ise siyasi haklardan yoksun kalmaya isyan ettiler (Michel, 1984: 51-53).

Bu dönemde sendika yönetimi erkeklerin elindeydi ve siyasi partiler de en az sendikalar kadar cinsiyetçiydi. İktidarın bu iki aygıtı, kadınların çalışma hakkını sınırlamak için koruyucu önlemler alınmasını savunuyordu. Ama bu durum kadınları yıldırmadı; greve gittiler ve savunma örgütlerini kurdular, barikatlarda dövüştüler. Bazıları öldürülürken, bazıları en ağır cezalarla yargılandılar. Bu dönemde işçi kadınlar ile burjuva kadınları omuz omuza hareket etmişlerdir (Michel, 1984: 58-60).

19 Temmuz 1848'de düzenlenen I. Seneca Falls Kadın Hakları Konvansiyonu'nda kadınların eşit haklara sahip olması savunulurken, kadınlara oy hakkı verilmesi talep ediliyordu. Bu dönemde Anglo-sakson ülkelerde, Kanada ve Fransa'da kadınlar için oy hakkı, eğitim ve çalışma hakkı talep eden feminist hareketler doğdu (Bendason, 1990: 42).

Oy hakkının barışçıl yollardan elde edilemeyeceğinin anlaşılması aşamalı oldu. Başlangıçta kadınlar "temsil yoksa vergi de yok" diyerek sivil itaatsizlik yolunu denediler. Militanca eylemlere yönelmek de aşamalı olarak gerçekleşti. Önceleri oy hakkı militanları halka açık toplantılara katılıp, siyasileri sorularıyla kıstırdılar. Kadınlar, oy hakkı talep ederken devrimci şiddete başvurmaktan da çekinmediler. İngiltere'de Emmeline Pankhurst ve kızları tarafından kurulan Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği (Women's Social and Political Union) cam kırma, bombalama, kundaklama açlık grevi ve intihar gibi yöntemler kullanıyordu (Michel, 1984: 70). Toplantı ve yürüyüşler örgütlendi. Çok yaratıcı propaganda biçimleri kullandılar. Görsel anlamda çok çekici afişler, nakışla işlenmiş pankartlar hazırladılar. Bir müddet sonra erkekler sokakla bir araya gelmiş kadınlar gördüğünde tedirgin olur hale gelmişti. Bu yumuşak girişin ardından doğrudan eylem geldi. İlkin erkek siyasilerin kapılarını yumrukladılar. Ve nihayet şiddet ve kundaklama eylemleri başladı. Mektup kutuları ateşe veriliyor, kadınların oy kullanmasına karşı olduğu bilinen erkeklerin dükkanlarının vitrinleri taşlanıyordu. Onlar için kırık bir pencere camının söyledikleri, modern politikada en değerli sözdü. Şiddet eylemleri bununla sınırlı kalmadı. Kiliseler ve boş evler yakılıp, Ulusal

Galeri'de sergilenen eril bakışın başyapıtlarından olan Vélazquez'in Rokeby Venüsü isimli tablosu bıçakla tahrip edildi. Kundaklanan binalar arasında kadın düşmanı bir din adamının evi de vardı, insanlarla dolu bir tiyatro da. Bu dava için şehit düşen bir kadın da oldu. Kraliyet Koşusunun yapıldığı bir gün Emily Davison yarış pistine koştu, koşmakta olan Kral'ın atının önünde durdu ve bu olay atın devrilmesine, kendisinin de şehit olmasına neden oldu. Erkekler üzerinde oldukça gerilim yaratan bu ortamı sonlandırmak için kadınların zindana atılması gerekiyordu. Dolaylı yoldan veya değil, şiddet eylemlerine bulaştığı düşünülen kadınlar zindana atıldılar. Kadınlar direnişi burada da açlık grevi ile sürdürdüler. İktidar da buna karşılık onları zorla beslemeyi tercih etti (Walters, 2005: 108-121). Süfrajetlerin şiddet yanlısı militan direniş tarzına daha fazla karşı koyamayacağını anlayan kadın düşmanı İngiltere başbakanı Asquith, 1917'de kadınlara siyasal haklarını vermek zorunda kaldı (Arat, 2010: 43).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde kurulan Uluslararası Kadın Konseyi (*ICW*) ekonomik ve siyasal hakların elde edilmesi yönünde mücadele yürütmek için her ülkede şube açtı ve düzenli olarak toplantılar yaptı. Yine bu dönemde ABD ve İngiltere'de Uluslararası Kadın Oy Hakkı Birliği (*The International Woman Suffrage Alliance*) kuruldu. Bu örgütün kadınları oy hakkı için savaşıyor, milliyetçiliğe karşı Enternasyonali savunuyordu. Birinci Dünya Savaşı ile beraber kadınlar silah altına alınan erkeklerin yerine fabrikada çalışmaya başladılar. Kutsal ev kadınlığı projesi askıya alınmıştı. Bu dönemde kadınlar daha iyi çalışabilsin diye fabrikalar kreşler bile açar olmuştu. Savaşın ardından kadınlara oy hakkı yirmi bir ülkede tanındı. Oy hakkı mücadelesinin tamamlanmasıyla kadın örgütleri enerjilerini savaşın önlenmesi, işçi haklarının savunulması, çalışma koşullarının eşitlenmesi gibi konulara harcadılar. Savaşların sonunda ortaya çıkan bir takım olumsuz gelişmeler de vardı: Erkekler artık eve geri dönüştü ve işlerini geri istiyorlardı. Bu süreçte kadın iş gücü hızla düştü. Bazı kadınlar işlerini kaybetmemek için erkeklerden daha düşük ücrete çalışmaya razı oldular. İşlerinden

vazgeçmek istemeyen kadınlar direnmeye çalışsalar da fabrikalar savaş döneminde açtıkları kreşleri bir bir kapıyordu (Michel, 1984: 69-79).

Bu dönemde kadınların öncelikli talepleri oy kullanma, çalışma hayatına katılma ve eğitim alabilmekti. 1848 yılında New York'ta yapılan bir miting, kadın örgütlenmesinin başlangıcı olmuştur. Bu miting için hazırlanan bildirge, kadınların yayımladığı ilk bildirge olarak tarihe geçti.

New York örneğinde gördüğümüz gibi ilk mücadeleler sanayileşme sürecinde, gelişmiş ya da erken endüstrileşmiş diyebileceğimiz toplumlarda ortaya çıkmış ve dünyanın diğer bölgelerindeki hareketlere kılavuzluk etmiştir. Bu dönemde kadın ve çocuk emeği çok ucuzdu ve sömürüye açıktı. Sanayileşme döneminde haneler kalabalıktı, fabrikaların ortaya çıkışıyla bu haneler yerini işçi mahallelerine bıraktı. Bu dönemde hanedeki kişi sayısını belirleyen şey, aile reisi olan erkeğin aldığı ücretle kaç kişiye bakabileceğiydi. Bu nedenle sendikaların mücadelesi sadece erkeklerin çalışması yönündeydi. Kadınlar ise hem çalışmayı, hem de erkeklerle eşit ücret almayı talep ediyordu. Bu dönemde çocuk ölümü oranları çok yüksekti ve sendikalar, kadınların çalışmayıp evde çocuklarına bakmalarını salık veriyordu. Orta sınıflarda ise kadınlardan ev içinde kültür ve sanatla ilgilenmesi, evi ve kendini süslemesi yani evinin kadını olması isteniyordu. Farklı feminizmlerin ortaya çıkması da bu döneme tekabül etmektedir. Zira, orta sınıf kadınlar siyasal katılım ve boşanma hakkı talep ederken, işçi sınıfından kadınlar eşit işe eşit ücret istiyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle kadın hareketindeki uluslararası bağlar kopma noktasına gelmişti. Buna rağmen 1914'te savaş karşıtı kadınlar Londra'da bir araya gelerek savaş karşıtı bir manifesto yazdılar. Fakat bu dönemde savaş çığırtkanlığı yapan kadın hakları savunucuları da vardı ve onlar bu zamana kadar yıkmak için mücadele ettikleri burjuva/kapitalist devletlerini koruyacaklarını açıklıyordu. Böylesi bir ortamda Clara Zetkin

bu kadınlara savaş karşıtlığı ve barış eylemliliklerine katılım için çağrı yaptı. Ona göre erkekler öldürüyorsa, kadınlar yaşamı korumalıydı ve erkekler savaşa karşı sessizse kadınlar barış için haykırmalıydı. Bu çağrıya rağmen bir çok kadın, mücadeleyi askıya aldı ve "vatan siperi"ni koruma derdine düştü. Parti yönetiminin karşı çıkmasına rağmen Clara Zetkin ve Rosa Luxemburg, kadın hareketini yeniden bir araya getirmeye ve tüm kadınları savaş karşıtlığında örgütlemeye çalışmaya hayatlarının sonuna kadar devam ettiler (Notz, 2012: 52-54).

2) İkinci Dalga

Birinci Dalga ile anayasal haklarını alıp, eşit birer yurttaş olan kadınlar 1960'lara gelindiğinde İkinci Dalga Feminizmi ile her alanda eşitlik talep ettiler. Bu dönemin meşhur sloganıyla ifade edecek olursak, artık özel olan her şey politikleşmiştir.[1] Daha önce hiç konuşulmayan evlilik içi tecavüz, iş yerinde cinsel taciz, ev içi görünmeyen emek vb. konular artık hareketin odağını oluşturmaktadır. Bu dönemde Simone De Beauvoir, *İkinci Cins*'te kadın doğulmadığını, kadın olunduğunu söyleyerek, cinsel kimliğin bir inşa olduğunu ilan etmiştir. 1968 özgürlük hareketinden de beslenen İkinci Dalga, farklılıkları gündemine alarak, feminizmi yükseliş trendine geçirmiştir. Bu dönemde siyah kadınlar, lezbiyenler, hareketin özneleri olmuşlar, kürtajdan sendikal taleplere kadar her konuda fikirlerini beyan etmişlerdir.

Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde sivil haklar hareketi ve hükümet politikaları feminizmin canlanmasına neden oldu. Hükümet politikalarının amacı, toplumsal olarak yaşanacak ekonomik büyüme için farklı meslek gruplarına –akademi de dahil olmak üzere-

[1] Feminizmin yönteminin ne olacağına ilişkin tartışmasında MacKinnon, feminizmin önemli araçlarından birini, bilinç yükseltmeyi ele alır. Ona göre Marksist yöntemdeki diyalektik materyalizmin feminizmdeki yansıması bilinç yükseltmedir ve bu şekilde kadınların toplumsal tecrübesinin anlamı, yaşam devam ederken onu eleştirel bir şekilde yeniden şekillendirmektir. Bilinç yükseltme ile ortaya çıkan şey ise özel olanın politik olduğu gerçeğidir. Bu söylemle birlikte eril iktidarın olumsuz ve mutlak bir yanılgı olduğu ortaya çıkmış olur. Kadın deneyimlerinin konuşulan bir şey haline gelmesi sayesinde kadınlar hayatları ile yüzleşmekte ve onu değiştirmeye çalışmaktadır. Özel olan politikleştiğinde, tecavüz, ensest, doğurganlık, annelik, evlilik, şiddet, cinsel taciz, seks işçiliği, kürtaj ve pornografi gibi konular kişisel meseleler olmaktan çıkıp, politik birer mesele haline gelerek, kadın kavramının bir tür tipleme olduğu, kadınların ortak deneyimleri ile açığa çıkmaktadır (MacKinnon, 2003: 22-56).

kadın iş gücü sağlamaktı. Bu sebeple Amerikan hükümeti kadınların iş gücüne katılması yönündeki çağrıyı eşitlik çağrısıymış gibi sundu. Bu süreçte ise feministler kolektif bir kadın kimliği yarattı. Bu kimliğin özneleri ise eşitlik talep eden, bedenlerinin ve hayatlarının kontrolünü ele almak isteyen, güçsüzlüğe son vermek isteyen kadınlardı (Scott, 2013: 109). Kadınlara yapılan davetkar çağrılardan biri de akademiden gelmişti. 1960'larda yüksek okullar, lisansüstü okullar, vakıflar, burslar kadınları doktora derecesi olmaları yönünde teşvik ediyordu. Zira kadınlar akademi için daha önce değerlendirilmemiş birer kaynaktı. Her ne kadar bir çok rektör kadınlara yönelik önyargılarının olduğunu kabul etse de, kadınlara yönelik engellerin kaldırılacağının teminatı veriliyordu (Scott, 2013: 110).

Amerikan hükümetinin ilk yaptığı şey kadının toplumdaki yeri üzerine bir rapor yayımlamak oldu. Kadınların iş hayatına dair engelleri kaldırma amacı taşıyan raporun sonuçlarına göre kadınlar iş hayatında ve eğitim hayatında ayrımcılığa maruz kalıyordu. Raporun ardından kadınların iş hayatındaki koşullarını iyileştirmek için "*Equal Pay Act*" (Eşit ücret hareketi) yasası yürürlüğe kondu (Notz, 2012: 68-69). Bazı feministler bu hareketi bir zeytin dalı uzatma olarak görseler de ileride tartışacağımız üzere çeşitli itirazlar da mevcuttu.

1960'lı yıllara gelindiğinde tıpta yaşanan gelişmeler doğum kontrol araçlarının gelişmesine olanak verdi. Böylece kadınların binlerce yıldır beklediği şey olmuş, cinsellik ile doğurganlık birbirinden ayrılmıştı. Fakat tıpta yaşanan bu teknik gelişmelerin tüm kadınların hizmetine sunulabilmesi için kadınların aleyhine olan baskıcı yasaların dönüştürülmesi için savaş vermek gerekecekti (Michel, 1984: 82). 1960'lı yılların sonuna doğru, annelerinden anti-faşist direniş hikayeleri dinlemiş, karma okullarda yükseköğrenim görmüş yeni kuşak kadınlar, doğum kontrolünün ve kürtajın yasaklanmasına, cinsel bir nesne olarak algılanmaya, tecavüze, erkeklerden daha az ücret almaya yani ikinci cins olmaya isyan ettiler (Michel, 1984: 84). 1966 yılında ABD'de kurulan Ulusal Kadın Örgütü (*NOW – National Organisation of Women*) evli ve çocuklu kadınları bir araya getirerek, bu kadınların eğitim

yoluyla çalışma hayatına yeniden girmesi için, eşit işe eşit ücret için ve medyadaki cinsiyetçiliğin son bulması için mücadele etti. Yine bu dönemde cinsiyet rolleri üzerine kitaplar, haber bültenleri yazıldı ve çevrildi. Kısa süre içinde feminist edebiyat eleştirisi gelişti. Bu sayede edebiyat artık cinsiyetçiliği teşhir etmek ve bununla mücadele etmek için kullanılan alanlardan biriydi. Edebiyatla başlayan serüven kısa sürede tarih, sosyoloji, ekonomi, antropoloji ve diğer disiplinlere sıçradı. Bunu takiben üniversitelerde kadın çalışmaları bölümleri kurulmaya başladı (Michel, 1984: 84).

Kürtaj savaşının kazanılmasının ardından sıra suç olarak sayılmayan tecavüze geldi. Feminist hukukçuların çabalarıyla tecavüzün kadınlara karşı işlenen ağır bir suç olarak sayılması, mağdur kadının izni halinde davanın kamuoyuna açıklanması ve onun sanık sandalyesine oturmaması için yasa taslakları oluşturuldu. Doğum kontrol, kürtaj ve tecavüz konularının ardından ise cinsel haz hakkı gündeme geldi. Bunun için yapılacak şeyler; erkeklerin kadın cinselliği konusunda ürettikleri sahte mitosları yıkmak, heteroseksizme karşı savaşmak, orgazmın vajinal olmadığını ispatlamak olacaktı (Michel, 1984: 92).

Bu dönemdeki hareketin en önemli unsurlarından biri hiç şüphesiz örgütleniş biçimiydi. Kadınlar, bazıları yerel düzeyde bazıları da belirli amaçlar doğrultusunda oluşturulmuş küçük topluluklarda bir araya gelerek, bilinç yükseltiyordu. Bilinç yükselme ile amaçlanan, kadınların düzenli olarak bir araya gelerek kendi deneyimleri hakkında konuşmasıydı. Oluşan topluluklar, kadınları birleştiren ve ayrıştıran şeylerin politik bir düzeyde farkına vardı. Toplantıya katılan kadınlar hayatlarındaki küçük ve önemsiz olumsuzlukların aslında toplumsal bir çıkmaz olduklarını fark ettiler. Bu toplantıların amacı grup terapisi yapmak değildi. Elbette kadınlar yaşadıkları sıkıntıları diğer kadınlarla paylaşıyorlardı ama bunu rahatlamak için değil, sorunlarının kişisel olmadığını anlamak için yapıyorlardı. Bu sayede sınıfları, ırkları ve deneyimleri ne kadar farklı olursa olsun, kadın olarak hangi noktalarda uzlaşabildiklerini gördüler. Fakat bir süre sonra bazı görüş ayrılıkları yaşandı (Walters, 2005:

155-157). Örneğin Marksist feministler ile lezbiyen feministler kimin daha çok kadın olduğu konusunda uzlaşamadılar ve bu nedenle yollarını ayırdılar.

Yine bu dönemde feminist hareketin mücadele yöntemi, olumsuzlukları tespit etmek ve değişimi gerçekleştirmekti. Bunun için de bir çok proje yürütüldü. Bu projeler kapsamında kadın merkezleri, kız çocukları için özel kreşler, acil çağrı merkezleri, sığınma evleri, danışma merkezleri, ortak yaşam evleri, kadın kahveleri, sanat kolektifleri, kadın komünleri ve feminist güzellik merkezleri açtılar. Projelerin gerçekleştirildiği bu alanlarda katılım sadece akademisyenlerden gelmiyor, mağdur kadınların sorunları çözülmekle yetinilmiyor, ayrıca sistem değişikliğini sağlayacak yöntemler tartışılıyordu (Notz, 2012: 75).

İkinci Cins kitabında Simone de Beauvoir, kadınları yalnızca doğanın değil, zaman zaman kadınların da sorumlu olduğu önyargılar, örf ve adetlerin sınırlandırdığını iddia etmektedir. Ona göre kadınlar evlenerek rahata erebileceğini sanmaktadır ama tam tersine bu durum onları iyice ikinci sınıf yapmaktadır. Beauvoir, evlilik yerine bağımlılıktan kurtulup kendi onurlarına sahip çıkmalarını öneriyordu. Bağımsızlıktan kurtulmanın yolu da bir meslek edinmekti. Yeri gelmişken İkinci Cins'in arka planına da bakmak gerekir: Beauvoir, hayat arkadaşı Sartre'ın varoluşçuluk felsefesinden oldukça etkilenmiş, hatta bu felsefeye kendi katkılarını da sunarak Sartre'a hocalık etmiştir (1949). Varoluşçuluğun ontolojik iddialarından yola çıkarak Beauvoir, erkeklerin kendilerini Ben (*self*), kadınları da Diğeri (*other*) olarak algıladıklarını savunmaktadır. Diğer'i, Ben'e tehdit oluşturduğu için, erkekler kadınları birer tehdit olarak görmekte, kendi özgürlüklerini garanti altına almak için kadınları kontrol altında tutmaktadırlar. Bunu sağlamak için de kadınlara ilişkin mitler yaratarak kadınlık denen yapay olguyu inşa ettiler. Yani Beauvoir'a göre kadınlar, erkeklerin kurdukları kurumlar tarafından inşa edilmişlerdir. Fakat ona göre kadınlar diğeri olmaktan çıkıp birer özne olabilir, toplum içinde eylemlere katılabilir, bir eş, anne ya da seks işçisi olabilir, yani kadınlar kendi "Ben"ini

yaratabilir ama toplum onları bundan alı koymaktadır. Kadınların olanakları bastırılmaktadır (aktaran Tong, 314-325).

1960'lı yıllarda dünyayı kasıp kavuran kapitalizm, genel anlamda erkek merkezciydi. Fakat bu dönemde kadınlar bu duruma karşı Sol'da ve emperyalizm karşıtı hareketlerde bir araya gelerek toplumda, gelenek ve göreneklerde görmezden gelinen ya da izin verilen cinsiyet, sınıf ve ırk farkına dayalı, eşitsizlikleri eleştirerek kesişmeci bir alternatifin öncülüğünü üstlendiler. Bu dönemde kadınlar yalnızca kapitalizmle mücadele etmiyor, aynı zamanda içinde yer aldıkları Sol hareketteki cinsiyetçi ve ırkçı yaklaşımlarla da mücadele ediyordu. Fakat yine bu dönemde bazı feminist kadınlar devleti tümüyle reddetmiyor, daha önce belirttiğimiz hükümetten gelen uzlaşma çağrılarına kulak vererek, kadınlara yetkiler sunacak olan katılımcı demokratik devlet tahayyül ediyordu (Fraser, 2009). Tam da bu nedenle Nancy Fraser gibi bazı feministler, ikinci dalgaya karşı eleştirel bir bakış açısına sahiptirler. Fraser, feminizmin başardığı değişimlerin kendi eşitlikçi toplum idealiyle oldukça zıt olan neoliberal kapitalizme geçişi meşrulaştırmış olduğunu iddia etmektedir (Fraser, 2009). Feminizmin desteğini arkasına alan kapitalizm, her ulus ve etnik kökenden kadınları birer ucuz iş gücü haline getirmiştir. Düşük ücretler, güvencesiz iş, düşük yaşam standartı, uzun çalışma saatleri, çift vardiyalar, kapitalizmin kadınlara reva gördüğü şeylerdir. Kapitalizm, kadınların özgürlük hayalini kendi sermayesine itici güç olarak kullanmış, toplumsal cinsiyet eşitliği masalı ile kadınların ağzına bir parmak bal çalmıştır (Fraser, 2009).

Başlangıcında bir sokak hareketi olan İkinci Dalga Feminizmi, zaman içerisinde devletin ideolojik aygıtlarından biri olan üniversitelere yoğunlaşarak yerini Üçüncü Dalga Feminizmine bırakmıştır.

3) Üçüncü Dalga

1980'lere gelindiğinde Üçüncü Dalga Feminizm ile kadınlar artık sosyal bilimlerin maskülenliğine karşı bütün alt disiplinlerde mücadeleye giriştiler. O zamana kadar Aydınlanma ve modernizmin bir ürünü olan bilim ve sosyal bilimler, erkeklerin tecrübesine dayanmaktaydı. Araştırmaları erkekler yürütüyordu ve araştırdıkları özneler de erkeklerdi (Edles, 2002: 146). İşte bu yıllarda feministler, uluslararası ilişkiler dahil her alana müdahil olarak, "kişisel olan politiktir ve aynı zamanda uluslararasıdır" diyerek daha kapsayıcı analiz düzeyleri üzerinden çalışma yürütmenin önemini vurgulamışlardır. Birinci dalga feminizminde ortaklaşan söylem "Kadınlar vardır." iken, ikinci dalga feminizminde kadınlığın bir inşa olduğu savunulmuş ve nihayet üçüncü dalga feminizminde bu söylem "Kadınlar yoktur." haline gelmiştir.

Kadınların akademide kendilerine yer edinmesiyle birlikte feminizmin üçüncü dalgasına dahil etmeyi uygun bulduğumuz bir takım gelişmeler yaşandı. Monique Wittig ve Judith Butler gibi kadın akademisyenler queer teoriyi geliştirdiler.

Wittig'in savunusuna göre heteroseksüellik, kadınların köleleştirilmesi üzerine kurulmuş bir siyasal rejimdir. Kadınlar köle olmak ya da eşcinsel olmak arasında bir "*tercih*" yapabilirler. Köleliği aşmak için siyasi, felsefi ve simgesel olarak erkek ve kadın kategorilerini yok etmek gerekir (Wittig, 2013: 11). Wittig, cinsiyet ile kölelik arasında ilişki kurmayı sürdürür: Onun için cinsiyetlerin ebediliği ile köleliğin ebediliği aynı inanışın sonucudur. Efendiler olmadan köleler de olmayacağı için erkekler olmadan kadınlar da yoktur. Cinsiyetler arasındaki farklılık, erkek ve kadın kategorileri, toplumsal farklılıkların ekonomik, siyasi ve ideolojik olduğu gerçeğini gizlemek için yaratılmıştır. Oysa ki gerçekte cinsiyet yoktur. Sadece ezenler ile ezilenler vardır. Cinsiyeti bu baskı yaratır. Aynı zamanda baskıyı yaratan da cinsiyettir (Wittig, 2013: 36). Cinsiyet kategorisi, toplumdan önce *a priori* olarak yoktur ve doğal tahakkümün ürünü değildir, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünün ürünüdür. Cinsiyet

kategorisi toplumu heteroseksüel olarak kuran siyasal bir kategoridir. Bu kategorizasyonla toplumun yarısını oluşturan kadınlar zorla heteroseksüelleştirilir. Bu süreç tıpkı kölelerin ve hayvanların ehlileştirilmesi gibidir. Kadınları zorla heteroseksüelleştirmenin asıl nedeni toplumun devamlılığını sağlayacak olan üreme yükünün onların omuzlarında olmasıdır. Kadınlar erkeklerden bağımsız olup, heteroseksüel olmazsa, üreme, çocuk yetiştirme, günlük ev işleri gibi ağır sorumlulukları yerine getirecek köleler bulmak olanaksızlaşacaktır (Wittig, 2013: 39).

Wittig (2013:41-42), heteroseksüelliği bir zorunluluk olarak dayatan cinsiyet kategorisini yok etmeyi önerir:

> "Cinsiyet kategorisi totaliter bir kategori olduğundan, varlığını kanıtlamak için kendi engizisyonları, adliyeleri, mahkemeleri, yasaları, terörü, işkenceleri, sakatlamaları, infazları, polisi vardır. Tüm zihinsel üretimi kontrol ettiğinden, bedeni olduğu kadar zihni de şekillendirir. Onsuz düşünemeyeceğimiz şekilde düşüncelerimize sahiptir. Bu sebepten, gerçekten düşünmeye başlamak istiyorsak, onu yok etmeli ve onun dışında düşünmeye başlamalıyız ve aynı şekilde, var olmaya başlamak istiyorsak birer sosyolojik gerçeklik olarak cinsiyetleri yok etmemiz gerekir. Cinsiyet kategorisi kadınların köleliğini emreder ve siyah kölelerde olduğu gibi, renk, cinsiyet gibi bir parçayı bütünmüşçesine alıp, bir insan topluluğunun hepsinin bir filtreden geçermişçesine bu parçadan geçeceği indirgemeyi çok belirgin bir biçimde kullanır. Dikkat edersek, medeni durumda renk gibi, cinsiyet de "beyan edilmeli"dir. Ne var ki, köleliğin kaldırılmasıyla birlikte "renk beyanı" artık ayrımcılık sayılıyor. Fakat cinsiyetlerin "beyan"ında bu durum geçerli değildir ki kaldırılmasını kadınlar dahi hayal bile etmemiştirler. Soruyorum: Bunu yapmak için neyi bekliyoruz?"

Wittig'e göre heteroseksüel olmayı reddetmek, bir kadın olmayı reddetmek demektir. Aynı zamanda eşcinsel bir erkek için de erkek olmayı reddetmek demektir. Cinsiyetsiz bir toplum için dövüşmek istiyorsak, "kadın olmak harikadır" söyleminin tuzağına düşmemek gerekir (Wittig, 2013: 47).

Onun savunduğu şeye göre tüm insanlık için yeni bir özne tanımı ancak cinsiyet kategorileri dışında bulunabilir ve bu bireysel öznenin ortaya çıkması için bu kategorilerin yıkılması, kullanımlarının durdurulması ve bu kategorileri temel öğeler olarak yaygın biçimde kullanan başta sosyal bilimler olmak üzere tüm bilimlerin reddedilmesi gerekir (Wittig, 2013: 52). Heteroseksüel toplum yalnızca eşcinselleri ezmez, bütün ötekileri ezer. Çünkü farklılık kurmak, normatif bir eylem olduğu için bir iktidar eylemidir. Böylesi bir sistemde herkes bir

diğerini farklı olarak göstermeye çalışır. Oysa erkek ve kadın siyasal karşıtlıklardır. Burada yaratılan farklılığın işlevi çıkar çatışmasını gizlemektir. Bu nedenle biz madunlar, mağluplar, mağdurlar kendimize kadın ya da erkek demeye devam edersek, heteroseksüelliğin devamlılığını sağlamış oluruz. Bizim bu anahtar kavramları değiştirmemiz gerekmektedir (Wittig, 2013: 61-62).

Wittig'in teorisinden yola çıkarak Judith Butler, *Cinsiyet Belası* isimli eserinde feminizmin temel kavramlarını sorgulamakla beraber bu kavramlar yerine kendi ürettiği performatif kavramını savunur. Onun için cinsiyet, performatif bir şeydir. Bu nedenle feminizmin yapması gereken şey en temel kategori olan kadın kategorisini yeniden tartışmaya açmaktır. Butler, toplumsal cinsiyetin anlamını erilliğe ve dişilliğe dair basmakalıp fikirlerle sınırlı tutan görüşlere itiraz eder. Ona göre toplumsal cinsiyetin anlamını sınırlandıran her feminist teori, kendi dışlayıcı toplumsal cinsiyet normunu üretmektedir ve bu da son derece homofobik bir şeydir. Butler'ın performatif teorisi için verdiği en açıklayıcı örnek *drag* kültürüdür:

> "İnsan kadın gibi giyinmiş bir erkek veya erkek gibi giyinmiş bir kadın gördüğünü düşünüyorsa, bu algılardaki ikinci terimi toplumsal cinsiyet "gerçekliği" olarak görüyordur, yani benzetmeyle devreye giren toplumsal cinsiyetin "gerçeklikten" yoksun olduğu, yanılsamalı bir görünüm teşkil ettiği düşünülür."

Üçüncü dalgada gündeme gelen meselelerden biri de farklılık meselesidir. Bu dönemde üçüncü dünyadan feministler, Avrupa merkezli orta sınıf beyaz kadınların kendi feminizmlerini dikte ettirdiklerini, sınıf farklılığı ve ırk ayrımcılığını görmezden geldiklerini ileri sürmüşlerdir. Batılı kadınların ilerici tartışmalarına karşılık, üçüncü dünya ülkelerinden feministler kökü derinlere uzanan, yerel inançlarla mücadele edip, en temel özgürlüklerin elde edilebilmesi için mücadele etmektedirler. Sömürgeciliğin ardından Batı tarafından türetilen "üçüncü dünya" terimi bazı feministlerce "gelişmemiş, demokratik olmayan" gibi kötü anlamlarda kullanılmaktadır. Burada amaçlanan Batı feminizmi karşısında, üçüncü dünya feminizmini koyu renkli kadınların, "öteki"lerin ürettiği bir şey olarak tanımlamaktır. Yeni çağın başına gelindiğinde ise genç kadınlar farklılığı tanıma ve övme fikrine saldırdılar. Onlar

için bu çoğulculuktu ve eşitsizliğin kabullenilmesi anlamına geliyordu (Walters, 2005:162-169).

‘80’li yıllara tekabül eden bu dönemde feministler üniversitelerde Kadın Çalışmaları bölümleri açmaya başladılar. Kadın Çalışmaları’na dahil olan akademisyenler, insan bilimleri ve sosyal bilimlerdeki eski açıklama biçimlerini yeniden ele alarak, değerlendirmişlerdir. Böylece, dünya ve insan, kadınların doğrudan eylemi üzerine kurulmuş kavramlarla incelenmiş, görmezlikten gelinen bir demografik grup, araştırmaların odağına alınarak görünür kılınmıştır (Arat, 2010: 80). Fakat kadınlar akademiye dahil olsalar da kadınlara ilişkin önyargılar ortadan kalkmamıştır. Bu nedenle akademideki feministler, akademinin onlara vermesi gereken hakları talep etmek için dernekler etrafında örgütlenmişlerdir (Scott, 2013: 111). CEO-Rektörler tarafından harç karşılığında müşterilere ders satıldığını savunan feminist akademisyenlere Derrida’dan da destek gelmiş, kadınlar tarafından davet edildiği bir konferansta “kadın araştırmaları mevcut üniversite modelini sorgulamadıkça üniversite arı kovanının başka bir peteği olma tehlikesine düşer” cümlesi ile akademi içindeki kadınları uyarmıştır (Scott, 2013: 204).

Bazı yazarlar üçüncü dalga feminizmini, küreselleşen kapitalizmin etkisi üzerinden değerlendirmektedirler. Onlara göre yeni feminist akımlar, küreselleşmenin kapitalist içeriğini eleştirerek erkeklerle kadınların eşitliğini talep etmek yerine küreselleşmenin batı odaklı değerlerine yönelmektedir. Bu nedenle kadın örgütleri, kadınların hakları için mücadele etmek yerine, kamu tarafından sağlanmayan hizmetleri üstlenecek projelerin yürütücüsü olan STK’lara dönüşmüşlerdir. Böylece Kuzey ülkelerinin eğitimli, beyaz orta sınıf kadınlarından oluşan örgütlerin dönüştürücü rolü ve siyasi bir aktör olarak meşruluğu kabul edildi ve kadınlar farklı bölgeler ve ırklar arasında uluslararası ilişkiler kurup, deneyim ve fikir alışverişi yapılması sağlandı (Sancar, 2011: 67-75).

İkinci dalga feminizmde Simone de Beauvoir'ın sorduğu "Kadınlar neden ikinci cinstir?" sorusu üçüncü dalgada ters-yüz edilir. Postmodern feministlere göre kadınlar hala diğeridir, ama bunun bazı avantajları vardır. Diğeri olmaları nedeniyle kadınlar sistemin kıyısında yer alan muhalif grup olmuşlardır. Diğeri olma durumu postmodern feministlerce yapıbozuma uğratılır. Her konuya eleştirel bakan, toplumsal yapı ve dili eleştirmekten sakınmayan kadınlar güzel/çirkin, akıl/duygu gibi ikilikleri reddederek disiplinler arasındaki geleneksel sınırlara da saldırırlar. Onlar için hakikat değişkendir ve sözcükler hakikatin parçalarıdır, yani hakikat, dilden aşkındır ve dil hakikat ile sınırlandırılamaz (Tong, 2006: 339-340).

Üçüncü dalga içerisinde yer alan postmodern feministleri incelediğimizde üç ismin öne çıktığı görülmektedir: Helene Cixous, Luce Irigaray ve Julia Kristeva. En genel ifade ile Cixous, kadınlara yazma mücadelesi vermelerini öğütlemektedir. Onun için dişil yazılar yalnızca yeni değil, sistemi altüst ederek yeniyi kuracak bir başlangıç noktası, toplumsalı dönüştürmenin ilk hareketidir. Herhangi bir kuralla sınırlanmayan dişil dil, kadının dünyadaki konumunu değiştirecektir. Cixous'ya göre düzenin dayattığı ikilikten kaçmak mümkündür ve kadınlar bu isyana öncülük edeceklerdir. Kadın, bedenini keşfederse yazma arzusu, yaşama arzusu gibi arzular değişimi meydana getirecek ortamı yaratacaktır. Onun için arzular, Geleneksel Batı düşüncesinden kurtulmanın aracıdır (Cixous, 1981).

Cixous gibi Kristeva da bizi kadın/erkek ikiliğinden kurtaracak şeyin dişil bir dille yazmak olduğunu savunmaktadır. Ona göre erkek çocuklar kadıncıl bir şekilde varolabilir ve yazabilirler. Aynı şekilde kız çocukları da erkekçil bir şekilde varolup, yazabilirler. Anatomilerinden dolayı kadınların erkeklerden farklı yazdığını iddia ederek, dili biyoloji lehinde bozarsak, toplumu ataerkinin sınırlayıcı kalıpları içine sokmuş oluruz. Kristeva'nın

savunusuna göre bir çok erkek kadıncıl bir üslup ile varolabilmiştir (Kristeva, 2007 ve Kristeva, 2014). Bir mülakatında[2] Kristeva şunları söylemektedir:

> "Bu bir kadındır" inancı, hemen hemen "bu bir erkektir" inancı kadar saçma ve bilgisizcedir. Hemen hemen diyorum çünkü hala kadınların başarabilecekleri bir çok hedef bulunmaktadır: doğum kontrolü ve kürtaj özgürlüğü, çocuklara günlük bakım sağlayan merkezler, işte kalite vb. Bunun için, "bizler kadınız" ifadesini kendi taleplerimiz için reklam ya da slogan olarak kullanmalıyız. Yoksa, daha derin bir düzeyde düşünülecek olursa, "kadın" diye bir şey olmaz: Çünkü varlık düzenine ait bile değildir böyle bir şey.

Bu söylemle birlikte Kristeva heteroseksüel düzenden çıkarak eşcinsellere yaklaşmaktadır. Onunla benzer düşüncelere sahip olan bir diğer postmodern feminist Irigaray ise toplumsal cinsiyet analizini Lacan üzerine kurar. Lacan için hayal dünyası Ben'in hapishanesidir. Erkek çocuklar hayal dünyasından sorunsuz bir şekilde çıkarken kız çocuklar için bu dönem hiç bitmez. Fakat Irigaray bunu olumsuz bir şey olarak görmemektedir. Ona göre bu dönem kadınlar için, onların cinselliğine ve yazma serüvenine dair olumlu bir şeydir. Bir kadının sistemden kaçma yöntemlerinden birinin lezbiyenliğe ya da aseksüelliğe yönelmek olduğunu savunan Irigaray'a göre bir diğer yöntem de erkeklerin kadınlar üzerinde uyguladıkları mimikleri onlara geri iade etmektir. Eğer kadınlar erkeklerin gözünde bir imgeden ibaretse, kadınlar bu imgeyi büyüterek erkeklere geri yansıtmalıdırlar. Bu ayna hareketi, erkek merkezci söylemi büyüterek, onu çözümleyecektir (Irigaray; 1985).

Böylece, çalışmanın, feminist teori ve hareket ile toplumsal cinsiyet kavramlarına dair açıklamaları içeren birinci bölümü son bulmaktadır. Buraya kadar anlatılanlar; toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ne olduğuna ve toplumsal alanda nasıl görünür olduğuna; bu eşitsizliğin sistematik olduğuna ve ataerkil yapıya, feminizmin bir kadın hareketi ile çeşitli tarihsel evreler ile dönüşüp gelişerek ortaya çıkardığı bu sistematik yapı ile mücadele dinamiklerine ilişkindi. Çalışmanın devamında, uluslararası ilişkilerde teorik tartışmalar, kendi özgüllüğü içerisinde ikinci bölümde ele alındıktan sonra; her iki bölümdeki

[2] Tel Quel ile gerçekleştirilen bir mülakattan; New French Feminism içinde, (ed.) Marks ve Coutivron; New York; 1981. Aktaran; Tong, 2006: 354.

incelemenin, bu çalışmanın esas niteliğini anlaşılır kılarak evrileceği ve tartışılacağı bölüm olarak üçüncü bölümün zemini ortaya çıkacaktır.

II) İKİNCİ BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TEORİK TARTIŞMALAR

Bir sosyal bilimler disiplini olarak Uluslararası İlişkilerde yapılan her çözümleme, belirli ontolojik, bilimsel ve yöntemsel varsayımlara dayalıdır. Uluslararası İlişkiler teorileri, disiplinin tanımı, yapısı, öznesi, meseleleri konusunda farklı önerilerle karşımıza çıkarak, kendine özgü uluslararası ilişkiler "gerçekliği"ni tanımlar. Her teori, temel konularda farklı ilgi ve önceliğe sahiptir (Ağcan, 2014: 79-80). Örneğin Realizm devlet temelli bir gerçeklik üzerinden temel varsayımlarını şekillendirirken, Feministler için cinsiyetin toplumsal inşası, disiplinin temel araştırma konularındandır.

Uluslararası siyasal gerçeklik kendiliğinden, dolaysız ve nesnel biçimde kendini bize açmaz. Bu görevi yerine getiren teorilerdir. Gerçekliğin ve gerçeklik içindeki olguların ne olduğunu teoriler ile kavrarız. Genel anlamda ve uluslararası ilişkiler disiplinindeki tüm teoriler yüklerle gelirler, belirli felsefi temellere sahiptirler. Bu felsefi yaklaşımlar tarihi sosyal koşullar içinde şekillenir. Sosyal ve siyasal çözümlemelerimiz, belli bir zaman ve mekanla bağlantılıdır. Bu bağlantıyı sorgulayan farklı sosyal araştırma yöntemleridir (Ağcan, 2014: 106-107).

Disiplin içindeki farklı teorilerin farklı "gerçeklik"lerinin ve/veya "gerçekliğe" ulaşma yöntemlerinin ortaya çıkardığı üç temel tartışma, alanın temel teorik gelişimine de işaret eder.

A) Birinci Tartışma

Disiplinin ilk büyük tartışmasının İdealizm ile Realizm arasında gerçekleştiği iddia edilir. İki yaklaşım arasındaki uyuşmazlık, disiplinin temel yapısı ve niteliğine ilişkindir.

1) İdealizm

Uluslararası İlişkilerin bağımsız bir disiplin olarak oluşması, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Galler'deki Aberystwyth Üniversitesi'nde Woodrow Wilson Uluslararası İlişkiler kürsüsünün kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Disiplinin kuruluşunda, savaşın yarattığı korkuya karşın oluşan toplumsal baskının etkisi büyüktür. O dönemin birçok düşünürüne göre tüm diğer entelektüel

tartışmaları geride bırakan mesele, savaşın nasıl ve niçin başladığıydı. Savaş, diplomasiye inanan ve güç kullanımını bir araç olarak gören düşünürlerin güvenini sarsmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başında çok az kişi savaşın uzayacağını ve yıkımların büyük olacağını tahmin edebilmişti. Savaş sürecindeki gizli anlaşmalar, gizli diplomasi gayri ahlaki bulunur olmuştu. Eski düzenin kapatılması ve yeni bir sayfa açılması ihtiyacı tartışılıyordu. Bu ortamda savaşın ardından uluslararası çatışmaların anlaşılıp, önlenmesine yönelik çalışmalar yürütecek yeni bir disipline ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkan uluslararası ilişkiler disiplininin ilk akademisyenleri üç sorunun yanıtını arıyordu: (1) Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri nelerdir? (2) Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkarılacak sonuçlar nelerdir? (3) Yeni uluslararası düzen hangi temeller üzerine inşa edilmelidir? Dolayısıyla disiplinin ilk yıllarında teorinin amacı savaşın yıkıcı etkisine son vermek ve dünyayı daha iyi bir yere dönüştürmekti. Bu bağlamda teori ile pratik arasında yakın bir ilişki söz konusuydu (Burchill ve Linklater, 1996: 18-20).

Devletler arası ilişkilerin uyumlu ve barışçıl olabileceğini savunan İdealizmin en önemli temsilcisi Kant'dır. Kant, insanların mantık ve akıl yürütme ile sorunların üstesinden gelebileceğini savunur. Bu şekilde insanlar tecrübelerinden ders alır, mantıklı sonuçlar çıkarır ve yaşam şartlarını iyileştirirler. Genel anlamıyla Kant'ın insan doğasına dair algısı olumludur (Kant, 2011). Dolayısıyla felsefi İdealizm, bir kişinin veya topluluğun, etrafındaki mevcut gerçek fiziki durum ve şartlardan daha ileri ve yüce bir noktaya ulaşma arzusunu ifade ederken; uluslararası ilişkilerdeki İdealizm, devletler arası ilişkilerin etik değerler etrafında geliştirilmesi arzusunu ifade eder (Gözen, 2014: 70).

İdealizm, uluslararası ilişkilerdeki mevcut durumların olumsuz olduğundan hareket ederek, ideal bir dünya düzeninin parametrelerini ortaya koyar. Realizme muhalif olan idealizm, realizmin gerçeklik olarak kabul ettiği savaş, güç dengesi, insan doğasının kötücüllüğü,

uluslararası ortamın anarşik yapısı gibi kavramlara karşı barış, işbirliği, insan doğasının iyicil oluşu, istikrar ve düzen kavramlarını savunur (Taylor, 1985: 93).

Uluslararası İlişkiler disiplininin ilk dönemlerinde üretilen idealist eserlerin üç ortak özelliği olduğu iddia edilebilir: (1) Uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkilerde barış ve güvenlik sağlaması. (2) Devlet merkezcilik. (3) Uluslararası savaşların önlenmesi (Gözen, 2014: 78).

İdealizmin en önemli temsilcilerinden birisi ABD Başkanı Woodrow Wilson'dur. Savaş sonrası yeni dünya düzenini oluşturmak için 14 ilke ileri sürmüştür. Bu ilkelere göre: Demokrasi ile barış birbirine bağlantılıdır. Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile barış sağlanacaktır. Uluslararası düzenin sağlanmasında uluslararası hukuk temel gerekliliktir. Uluslararası ilişkilerde uluslararası örgütler büyük öneme sahiptir ve bu örgütler devletlerin sorunlarını çözmeye yardımcı olmalıdır. Silahlanma, güvensizlik ortamı yaratmakta ve ekonomiye zarar vermektedir. Uluslararası düzen ile self-determinasyon birbiri ile bağlantıdır. Devletlerin hedef ve çıkarları istikrarlı değildir. Uluslararası mekanizmalar, insan ve azınlık haklarını korumalıdır. Ahlaki gelişme, uluslararası ilişkiler açısından önem arz etmektedir (Gözen, 2014: 74).

Wilson bir liberal olduğu için, İdealizm ile Liberalizm arasında sıkı bir bağ vardır. İdealizm ve Liberalizm, Aydınlanma dönemi fikirleridir ve insan doğasının iyi olduğunu savunurken, gelişimin ve ilerlemenin işbirliği ile mümkün olduğunu iddia ederler. Ancak İdealizm ile Liberalizm arasında farklar da dikkat çekicidir. İdealizm devlet merkezlidir ve uluslararası düzene odaklanan bir uluslararası ilişkiler teorisiyken, Liberalizm ise birey ve sivil topluma odaklanan bir siyaset bilimi teorisidir. Bu nedenle iki düşünce arasında seviye ve analiz birimi farklılığı mevcuttur. İdealizm, Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaşın önlenip, barışın sağlanması için öneriler getirmiş bir ekolken, Liberalizm ekonomi-politik bir ekoldür.

Liberalizmin kökenleri Ortaçağ ve Aydınlanma dönemine aitken, İdealizmin kökenleri Wilsonculuğa aittir (Gözen, 2014: 74-75).

2) Realizm

Bazı kaynaklar (Eralp, 1996: 60) İdealizmin, Realizm tarafından yaratıldığını iddia eder. Realistler, kendi görüşlerini kesinleştirirken iki dünya savaşı arasındaki dönemin karşıt görüş ve yaklaşımlarına İdealizm, Moralizm ve Ütopyacılık demişlerdir. Realizm kendisini kesinleştirirken, İdealizm kategorisini oluşturmuş ve bu kategorizasyonla kendi kendisini tanımlama süreci sonlanmıştır.

Realistler, idealistlerin siyasetin özerk doğasını anlayamadığını ileri sürerek uluslararası siyaseti egemen devletler arasında bir güç mücadelesi olarak görmek gerektiğini savunmuşlardır. Realistlere göre asıl mesele; eşit devletler arasındaki güç mücadelesinin mantığını, güç dengesini, ittifaklar ve savaş gibi mekanizmaları anlamaktır. Onlara göre disiplin, bu gerçek olguları irdelemeli ve gerçekçi politikalar önererek egemen devletlerin bekasına odaklanmalıdır (Ağcan, 2014; 83).

Realistler, sosyal bilimlerin gerçekliğin nesnel ve genel geçer yasaları üzerinden yükselmesi gerektiğini savunur (Ağcan, 2014, 89). İlk realist uluslararası ilişkiler teorisyenlerinden Morgenthau'ya göre rasyonel felsefe 18. yüzyıl Aydınlanmasının ürünüdür ve dört temelden oluşur: (1) Rasyonel olarak doğru olan, ahlaken de doğru olandır. (2) Rasyonel olarak doğru olan şey, başarılı hareket tarzıdır. (3) Eğitim insanları rasyonelliğe yönlendirir. (4) Doğa bilimleri gibi sosyal bilimlerde de rasyonel aklın kuralları geçerlidir. Bu yaklaşıma göre, başarının yolu doğa kanunlarını bilmekten geçer. Kötülüğün kaynağı akıl eksikliğidir ve bu sorun eğitimle çözülebilir. Eğitim ile mükemmelliğe bu dünyada erişilebilir. Mükemmelliğe erişmek için siyaset rasyonalize edilmelidir. Devlet adamının yerini bilim adamı almalıdır. Aksi halde, iktidar arzusu tüm insanların ortak istenci olduğu için, güç siyaseti de kaçınılmaz

olacaktır. Realizme göre teori, gerçekliğin tespitidir. Bunu yapabilmek için kendimizi devlet adamının yerine koymamız gerekir. Realizmde uluslararası siyaseti anlamlandıran temel kavram çıkardır. Çıkar, siyasetin özüdür, zaman ve mekandan bağımsızdır (Morgenthau, 1974: 4-29).

Her ne kadar ilk Tartışma İdealizm ve Realizm arasında bilinse de, bu bağlamda realizmin bir yenilemiş versiyonu olarak Neo-realizmi de kısaca ele almak gerekmektedir.

Neo-realistler, uluslararası sistemin ayırt edici özelliğinin anarşi olduğunu, anarşinin sistemi oluşturan parçaların davranış veya özelliklerinden bağımsız, yapısal bir unsur olduğuna inanırlar. Onlara göre uluslararası sistemin üç boyutu vardır: Anarşik yapı, eşit egemen aktörler ve hayatta kalma mücadelesi (Tuğtan, 2014: 122). Neo-realizm, uluslararası sistemin egemen devletlerden oluştuğu ve bu devletlerin işlevsel açıdan benzer olduğu görüşünde temellenir ve devletlerin birbirinden farkının güç dağılımı ile ilgili olduğunu savunur. Realistler tümevarımcıyken, sistemin yapısının anlaşılması ile devletlerin eylemlerinin nedeninin analiz edilebileceğini savunduğu için Neo-realistler tümdengelimcidir. Neo-realizm, savaşın kazananının olmadığı görüşünü savunur. Onlara göre zafer kazanan taraf bile yenilgi almaktadır. Bu bağlamda güç amaç değil, araçtır, devletin tüm kapasitesidir. Disiplinin en büyük gerekliliği güç dengesini oluşturmaktır. (Çıtak, 2014: 46-60).

Neo-realistler, Realistlerden farklı olarak, devletlerin iç siyasal yapılarına özgü karakteristiklerinin, devletin davranışlarını oluşturmak için uluslararası yapısal kuvvetlerle girdiği etkileşim yollarına odaklanırlar (Donnelly, 1996: 55).

B) İkinci Tartışma

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Westphalia Antlaşması'ndan beri üç yüzyıl boyunca uluslararası ilişkiler aktörlerinin davranışlarını belirleyen iktidar dengesi sistemi sona ermişti ve iki dünya savaşına sahne olan Avrupa eski gücünü yitirmişti. Bunun sonucu olarak Avrupa

merkezli siyaset anlayışının yerine evrensel bir uluslararası ilişkiler anlayışı gelişmeye başlamıştır (Skolnikoff, 1993:5). Bu dönemde Uluslararası İlişkiler teorisi geliştirmeyi olanaklı kılacak bilimsel yöntem belirleme ve disiplini bir sosyal bilim kılma çabaları ortaya çıkmıştır. Yönteme ilişkin bu tartışmalar İdealizm/Realizm tartışması içerisinde de yer almış, fakat bilgi üretim biçiminin diğer sosyal bilimlerde olduğu varsayılan bilimsellik ölçütüne karşılaştırılması sağlanamamıştır. İdealist ve Realist yaklaşımlar, teorik etkinliklerin amacının, karar alıcıların işine yarayacak teknikleri geliştirme uğraşı olması konusunda uzlaşmaktaydılar. Disiplin içi uzlaşma ilk büyük tartışma olan İdealizm/Realizm tartışmasında sağlanmıştı fakat disiplindeki temel varsayımların ve önermelerin bilimselliğinin evrensel ölçütlerde olmaması ve disiplinin araştırmalarında izlenmesi gereken yöntemin belirlenmesinde bilimsellik ölçütünün kullanılması ikinci büyük tartışma olan Gelenekselci/Davranışsalcı tartışmasını başlattı (Tanrısever, 1996: 90-91). Artık uluslararası ilişkilerin gündeminde yeni dil, yol ve yöntemlerin kullanılması zorunlu hale gelmişti. Mevcut yöntemler yeni dönemi analiz etmede yetersiz kalıyordu. Artık uluslararası ilişkilere ilişkin meselelere yeni bir bakış açısı ile bakmak, yeni bir metodoloji üzerinde çalışmak gerekiyordu (Özlük, 2009: 201).

1) Davranışsalcılar

Savaşın öncesinde sosyal bilimciler ikiye ayrılmıştı. Bazı sosyal bilimciler, elde ettikleri verileri ve bu verileri analiz etmeye yarayan yeni tekniklerle toplum biliminin de aynı doğa bilimlerinde olduğu gibi denenebilir olduğunu, benzer şartlarda benzer sonuçların oluşacağını savunmaktaydılar. Eğer uluslararası ilişkiler bilimsel bir disiplin olmak istiyorsa, doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanmalıydı (Plantan, 2002:108).

Bilimsel bir yaklaşım olarak Davranışsalcılık ilk olarak psikoloji disiplininde gündeme geldi. Bu yaklaşıma göre; bireylerin eylemleri, gözlemlenebilir durumları ve çevreleri inceleme konusuydu. Bunun anlamı; insan eylemlerinin içe bakış ve yorumsama yöntemlerinden

ziyade, öngörü ve denetim yöntemiyle açıklanabileceğiydi. Sadece bu şekilde, insan davranışı ile çevresi arasında bilimsellikle ifade edilebilecek ilişkiler saptanabilir, sınanabilir ve literatüre geçebilirdi. Bütün disiplinler bu yaklaşıma kapılarını açsa da, Davranışsalcılığın Uluslararası İlişkiler disiplinine yansıması erken olmadı. Bu yansımayı mümkün kılan ortam, varolan yaklaşımların disiplinin sorunlarını tanımlayıp çözmede yetersiz kalmasıydı. Geleneksel yöntemler kullanarak yapılan araştırmalarda sorunlar tanımlansa bile sistematik olarak incelenemiyordu. Geleneksel çalışmalar ABD önderliğinde kurulan yeni dünya düzenini açıklayabilecek teorilerin geliştirilmesinde kullanılacak teorik çerçeveyi sunamıyorlardı. Disiplinin teorilerindeki bu yetersizlik nedeniyle devletler, karar alıcıların sorunlarını tanımlarken, teorileri göz ardı ederek pragmatik tavırlar sergiliyorlardı. Bu durum, teorik gelişmeyi engelliyordu. Disiplinin literatürü, insan doğası örneği gibi, aslında disiplinle pek de ilgili olmayan, alandaki geçerliliği sınanmamış varsayımlarla doluydu. Disiplinin daha güvenilir çalışabilmesi için, bu varsayımların geçerliliklerinin sınanması gerekiyordu. Disiplin içerisinde kullanılan kavramlar, farklı araştırmacılarca farklı şekilde kullanılıyor, disiplin içi iletişim imkansızlaşıyordu. Aynı durum terminoloji için de geçerliydi. Eğer doğru teorik yöntemler ortaya konulursa, disiplin daha bilimsel hale gelecekti (Tanrısever, 1996: 94-97).

Davranışsalcılığın Uluslararası İlişkiler disiplinine çeşitli katkıları olmuştur. Davranışsalcılık, disiplinde ağırlıklı bir yere sahip olan felsefe ve siyaset bilimi etkilerini temizlemiş, bu iki farklı disiplinle arasındaki ayrımın netleşmesini sağlamış ve uluslararası ilişkiler disiplinine sistem teorisini kazandırmıştır. Klasik yaklaşım, iç ve dış siyaset ayrımını içeren anarşi metaforu üzerinde şekillenirken, Davranışsalcılar bu ayrımı reddetmekte ve uluslararası sistem metaforu kullanmaktaydı. Bundaki amaç, devletlerin uluslararası arenadaki davranışlarına ilişkin genellemeler yaparak, sistemdeki değişimin öngörülmesini sağlamaktı. Böylece, uluslararası ilişkiler denetlenebilecekti (Tanrısever, 1996: 97-98 ve Schmidt, 2002: 64).

Davranışsalcılara göre, devletlerin davranışlarını anlamak için karar alıcılara odaklanmak gerekliydi. Bu şekilde, karar alıcıların olayları nasıl algıladıkları bilinecek, onların davranışlarına ilişkin açıklamalar ortaya çıkacak ve devletlerin dış politikalarına ilişkin genellemeler yapılabilecekti. Davranışsalcılar, Realistlerin güç, güç dengesi, ulusal çıkar gibi kavramlarına da eleştirel yaklaştılar. Onlara göre, bu terimler muğlak ve nesnellikten uzaktı. Eğer bu kavramlar öznelse, araştırmalarda bu öznel yargılar kullanılarak karar alıcıların eylemleri tarafsız şekilde değerlendirilemezdi. Bilimsel ifadeler, herkesin üzerinde uzlaşabileceği, siyasetten uzak ifadeler olmalıydı. Bu nedenle iktidar başta olmak üzere tüm kavramlar tekrar gözden geçirilmeliydi (Tanrısever, 1996: 104).

Soğuk Savaş ile beraber Sovyet tehdidi altındaki ABD, gücünü ispat etmek ve propaganda yapmak amacı ile davranışsalcılara destek vermiştir. Çünkü bu yolla ABD, Sovyetler'e karşı bilimsel bir üstünlük sağlıyordu. İnsancıl ve yaşanabilir bir dünya kurmayı vadeden Sovyetler karşısında Batı'nın vadettiği şey bilimsellikti (Chomsky, 1997). Batı'nın desteğine karşın, Atlantik'in karşısından eleştiriler gelmeye başlamıştı. Bu cephede yer alanlar ise gelenekselcilerdi.

2) Gelenekselciler

Davranışsalcıların, Uluslararası İlişkiler disiplininin doğa bilimlerinde geçerli yöntemlerle araştırılması gerektiğini ileri sürmesi Gelenekselcileri rahatsız etmişti. Onlara göre, sosyal bilimler ve uluslararası ilişkilerin odağındaki insan, niteliği nedeniyle doğadan ayrı değerlendirilmeliydi. Siyasal dünya, koşullara bağlı olan, öngörülemeyen ve kontrol edilemeyen bir dünya olduğu için teorik açıdan anlaşılamazdı. Doğadaki maddelerin duyguları, düşünceleri ve değer yargıları olmadığı için, doğadaki hareketleri gözlemle açıklamak mümkündü fakat toplumsal ilişkiler gözlem yoluyla açıklanamazdı. Gelenekselcilere göre, Uluslararası İlişkiler disiplini, genellemelerden ziyade özgünlüklerin ve biricik durumların ortaya çıkarılmasını amaçlamaktaydı. Bunun için, diplomatik ve tarihsel

örnek olaylar üzerinde araştırmalar yapılmalıydı. Bu araştırmalar yapılırken, araştırmacının sezgi güçleri Gelenekselciler tarafından önemsenmekteydi. Onlar için yorumsamacı yöntemler vazgeçilmezdi. Davranışsalcıların dışladığı normatif yaklaşım da Gelenekselciler için temel yaklaşımlardan biriydi (Tanrısever, 1996: 106-110).

Gelenekselciler, tarihsel olay ve olguların karşılaştırmalı çıkarımlara ve betimleyici genellemelere dayanan felsefi, normatif, tarihsel ve pratik bir yaklaşımı savunmaktaydı. Davranışsalcılık, uluslararası ilişkilerin nicel yöntem ve teknikler aracılığı ile daha bilimsel bir metodoloji pratiğine konu edilmesi gerektiğini savunurlar. Amerikan sosyal bilimlerindeki gelişmelerden etkilenen davranışsalcılar, aktör davranışlar ve yapısal analizleri nicel yöntemler ve gözlemlenebilir olgulara dayandırarak açıklama eğilimindedir. Bu bağlamda savaşın nedenleri, silahlanma, güç gibi konulara dair açıklamalar oluşturmuşlardır. Davranışsalcılar, realist ve idealistlerin iddialarının bilimsel geçerliliklerini sorgulasa da, onların devlet, güvenlik ve diplomasiye dayanan temellerine dokunmamışlardır (Ağcan, 2014; 84).

1960'larda daha çok gelenekselci tavır ön plana çıkmış, diplomasi, devletler sistemi ve uluslararası toplum araştırma konuları olmuştur. Bu görüşe göre, egemen devlet fikri, devletler arası ilişkiler ve diplomasi, uluslararası hukuk, kurum ve normlar uluslararası ilişkiler disiplininin temel meseleleridir. Bu akım sonradan İngiliz Okulu olarak anılacaktır. İngiliz Okulu, temelde Avrupa uluslararası toplumunun yapısını konu edinse de, Avrupalı olmayan toplumları da kapsayarak, küreselleşmeye dair araştırmalar yürütmüşlerdir. İngiliz Okulu, devletler sistemi içinde başka devlet ve düzenlerle karşılaştırmalar yapmış, modern Avrupa uluslararası toplumunun tarihi ve sosyal yapısı ile ilişkisi üzerinde durmuştur. Uluslararası toplumun küreselleşmesi, uluslararası ilişkilerdeki düzen, kurum ve adalet konularıyla bağlantılıdır. İngiliz Okulu düşünürleri, uluslararası ilişkilerin araştırma konusunu

tarih, sosyoloji olarak belirlemiş ve farklılık sorununa dikkat çekmişlerdir (Linklater ve Suganami, 2006).

Davranışsalcılar, sosyal gerçekliği gözlemlenebilir olgular olarak kavramsallaştırıp, sayısal veriler olarak ifade ederler. Onlara göre bilim, gözlemlenebilir olguları niceliksel veriler olarak araştırıp, analitik açıklamalar yapmaktır. Bu yaklaşıma göre bilimsellik, sınırları net çizilmiş araştırma konusu, somutlaştırılmış olgu, iyi tanımlanmış kavramlar, analitik yöntemler ve test edilebilir soyutlamadır. Bu nedenle davranışsalcılar, disiplindeki mevcut teorik çerçevelerin yöntem açısından yetersiz, konu ve kavramlar açısından muğlak, sınanabilir hipotezlerden uzak, sezgisel olduğu için bilimsel niteliğin sorgulanması gerektiğini savunurlar (Olson ve Groom, 1991; Hollis ve Smith, 1991). Gelenekselciler ise davranışsalcıların kavramsallaştırmalarına kuşkuyla bakar. Tarihi sosyal gerçekliğin kendine özgülüğüne vurgu yaparlar. Bu durum, sosyal bilimleri doğa bilimlerinden ayrıştırır. Çünkü sosyal bilimlerin konusu, doğa bilimlerindeki gibi gözlemlenebilir olgular, genel geçer yasalar, analitik açıklamalar, sayısal verilerden farklı olarak anlamlı tarihi yapılardır. Bu nedenle tarihsel, felsefi ve normatif bir pratik geliştirilmelidir (Butterfield ve Wight, 1966).

Gelenekselciler, düşünce geleneklerini incelemiş, tarihi olay ve durumları kendi koşulları içinde anlamlandırmış, belli kavramların normatif temellerinin araştırmış ve karşılaştırmalı vaka çözümlemelerini tercih etmiştir (Ağcan, 2014; 90).

Davranışsalcılar, araştırma konusunun gözlemlenebilir olgu ve niceliksel veri olarak saptanması metodolojik analitik yöntemlere tabi tutulması ile gerçekliğin nesnel bilgisinin mümkün olabileceğini savunurken; gelenekselciler, araştırma konusunun yapısı itibariyle normatif yani taraflı olduğunu savunmuşlardır. Sonuç itibariyle gelenekselciler ile davranışsalcılar arasındaki münakaşa uluslararası ilişkiler disiplininin nasıl bir yöntemle tartışılabileceğini irdelemektedir (Kurki ve Wight, 2010).

Uluslararası İlişkiler disiplinindeki ikinci tartışmayı, teoriler arasında bir tartışma yerine, tek bir teori içinde araştırmaların hangi yöntemle yapılacağına dair bir tartışma olarak görmek gerekir. Her iki yaklaşımda da pozitivist bilim anlayışı hakimdir. Tartışma, paradigmatik olmaktan ziyade, devletler arası ilişkilerin çatışma mı yoksa işbirliği mi incelenmeli sorusunun yanıtı olarak görülmelidir (Tanrısever, 1996: 111-116).

C) Üçüncü Tartışma

1980'lerden sonra sosyal bilimlerde Aydınlanma Çağı'ndan bu yana egemenliği süren pozitivist-ampirist geleneğin bilimselliğini sorgulanmış, mevcut sosyopolitik düzenlerle ideolojik ilintisi kurulmuş ve toplumu özgürleştirdiği değil, baskı altına aldığı fark edilmiştir (Bostanoğlu, 1999: 143). İşte tam da bu farkındalık Uluslararası İlişkiler disiplinine de yansır. Bu bağlamda özellikle realizm hedef alınır. Eleştirel teori, postmodernizm, feminizm ve postkolanyal yaklaşımlar pozitivist metodolojiye ciddi bir eleştiri getirirken, yeni bir uluslararası ilişkiler vizyonu kurulmasına katkı sağlayacaklardır.

1980'lerin başında disipline hakim olan Neo-realizm ve neoliberalizmin ortak ontolojik ve metedolojik tercihleri sorgulanmaya başlanır. Bu tartışmayı başlatan düşünürler çağdaş sosyal ve siyasal felsefedeki tartışmalardan beslenerek, Neo-realist ve Neo-liberal teorilerin dayandığı rasyonel birey, egemen devlet, nesnel/evrensel bilgi fikrinin tarihsel, sosyal, normatif ve pozitivist koşullar içinde oluştuğunu göstermektedir. Bu farkındalık, uluslararası ilişkiler disiplininin gündemini değiştirecek ve alanda Üçüncü Tartışma olarak bilinen pozitivist-postpozitivist tartışmasının temellerini atacaktır.

Üçüncü Tartışma ile uluslararası ilişkiler disiplininin pozitivizmle arasına mesafe koyması, ürettiği gerçeklik ile meşruiyet kazandırdığı güç ilişkilerinin farkına varıp, dışladığı ve marjinalize ettiği aktör ve süreçlere eğilmesi gerekliliğini vurgulamıştır (Rumelili, 2014: 152-

153). Bu tartışma feminizmin bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak ortaya çıkışına zemin hazırlayacaktır.

1) Pozitivizm

Sosyal bilimlerde en önemli tartışmalardan biri doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki metodolojik birliktir. Bu birlik, pozitivizme bağlı olarak sürdürülür. Pozitivistlere göre bilim, dışsal dünyaya dair kestirimci ve açıklayıcı bilgi elde etme çabasıdır. Bunu yapabilmek için dünyada bulunan ilişkileri ifade eden genel önermelerden oluşan teoriler inşa edilmelidir. Bu genel önermeler, gözlem ve deney yoluyla sınadığımız olayları kestirmemize ve açıklamamıza olanak sağlar. Bir şeyi açıklamak ve kestirmek demek, o şeyin düzenini ortaya koymak demektir. Önermelerin doğruluğu mantıksal zorunluluğun konusu değildir ama gözlem ve deney yoluyla test edilebilmelidir. Gözlem ve deney ampirik bilginin yegane kaynağıdır. Tek başına duyularımız ile ifşa edilmiş olayların arkasındaki bilgiyi elde etmek, bir olayı zorunlu kılmış özlerin, mekanizmaların bilgisini elde etmek mümkün değildir. Pozitivistler için doğada zorunlu bağlantılar yoktur. Olaylar ve şeyler bilimsel teorilerin evrensel yasalarında sistematik olarak gösterilebilecek düzenlilikte işler. Bunun ötesine geçmeye çalışan her girişim bilimsellik dışıdır, anlamsızdır, metafiziktir ve en önemlisi bizi dinin gerçekleşmesi olanaksız iddialarının tuzağına düşürür (Keat ve Urry, 1994: 9-10).

Pozitivist bilim felsefesi 18. yüzyıl başlarında Hume ve Berkeley'İn çalışmalarında gündeme gelmiş, doğadaki nedensel zorunluluk reddedilmiş ve nedenselliğin yerini düzenlilik alarak gözlenemeyen şeylere ait tüm kavramlar reddedilmiştir. Öğelerini ortaçağ filozoflarında bile gördüğümüz pozitivist gelenek 19. ve 20. yüzyılda da etkisini sürdürmüş fakat 20. yüzyılın son çeyreğinde eleştirilmeye başlanmıştır (Keat ve Urry, 1994: 11).

Pozitivistler doğa bilimlerinin, insan bilgisinin tek meşru formu olduğunu iddia ederler. Örneğin Hempel, her bilimsel açıklamanın uyulması gereken belirli koşulları olduğunu, ancak

bu koşullar yerine getirilmişse meşru bir açıklamanın yapılabileceğini savunur (Keat ve Urry, 1994: 13-16). Pozitivistler için bilimsel teoriler, doğrulukları deney ve gözlem ile sınanabilen, oldukça genel ve evrensel ifadelerden oluşur. Bu gözlem ve deneylerin sonuçları kesin olarak bilinebilmelidir. Bu doğrultuda oluşacak teorinin evrensel önermelerine yasa denir (Keat ve Urry, 1994: 20). Pozitivizmde açıklama, mantıksal bir tez formu olarak analiz edilir: Teorik terimlere tanımlar verilir, teorinin test edilmesinde mantık kurallarına uygun akıl yürütmeler yapılır. İşte bu, pozitivistlerin bilim mantığı dediği şeydir. Bu deyim, pozitivistlerin bilime tarihsel, psikolojik ya da sosyolojik olarak değil, felsefi açıdan yaklaştığını göstermek için kullanılır. Zaten pozitivistler saydığımız diğer konularla pek ilgilenmemişler, bunların bilim felsefesi ile ilgili olmadığını düşünmüşlerdir. Bu nedenle bilimin tarihsel gelişimi, bilim adamının teori üretimindeki psikolojisi, bilimsel topluluğun toplumun diğer kesimleriyle ilişkisi bilim mantığının içine dahil edilmemiştir. Onlar için bilim mantığı yalnızca rasyonel değerlendirme ve temellendirme sorunları ile ilgilidir.

Pozitivistler, bilim felsefesinin, bilimin tarihinin incelenmesinden çıkarılabileceği fikri ile; bilime ilişkin felsefi iddiaların bilim adamlarının tarihsel olarak çalışmalarının saptanmasıyla onaylanabileceği fikrini reddederler. Onlara göre insan bilgisinin tarihsel gelişimi, doğal olayların ön-bilimsel açıklamalarının tümüyle bilimsel olanla değiştirildiği süreci kapsar (Keat ve Urry, 1994: 32). Onlar, tek bir bilim mantığı olduğunu savunur. Her bilim, bu mantığa uymalıdır. Eğer sosyal bilimler de bilim başlığını hak etmek istiyorsa, bu mantığa uymak zorundadır. Fakat çoğu pozitivist, sosyal bilimlerin henüz bu kadar olgunlaşmamış olduğunu savunur (Keat ve Urry, 1994: 33).

Pozitivist akım, bilimi kesin bilgi veren etkinlik olarak tanımlar. Gözlemlenebilir olgular dışında hiçbir şeyin bilgisine sahip olamayacağımızı savunur. Şeylerin doğasına ve olayların gizli nedenlerine insan zihni ile değil, deney yoluyla ulaşabiliriz. (Keat ve Urry, 1994: 85, 86, 91). Durkheim ve diğer pozitivistler ampirik olarak gözlemlenebilen dünyanın işleyişinde

metafizik ya da teolojik güçlerin olduğu fikrine karşıdırlar (Keat ve Urry, 1994: 99). Durkheim'a göre sosyal bilimci; duyu izlenimlerinin pasif alıcısıdır. Ona göre gerçeklik, bilim adamına kendisini doğrudan sunacaktır. (Keat ve Urry, 1994: 103).

Pozitivist sosyal bilimciler, araştırmalarında kesin ve nicel verileri tercih eder ve çoğunlukla deneyler ve istatistikler kullanırlar. Katı, kesin ölçütler ve nesnel araştırmalar arayıp, ölçümlerden gelen sayıları inceleyerek hipotezlerini test ederler. Eleştirmenler, pozitivist sosyal bilimleri insanları sayılara indirgemekle suçlar ve bu yöntemin insanların gerçek yaşamlarıyla hiçbir ilgisinin olmadığını söylerler (Neuman, 1991: 121). Pozitivist sosyal bilimler araştırmasının amacı insan davranışının evrensel nedensel yasalarını keşfedecek ve belgeleyecek bilimsel açıklamayı yapmaktır (Neuman, 1991: 122). Pozitivistler özcüdür. Gerçeklik, "orada" mevcut, keşfedilmeyi beklemektedir. Bu özcü konumları nedeniyle ampirik gerçekliğin karmaşık olmadığını iddia ederler. Sosyal bilimci, gerçekliğin birçok parçasını teker teker inceleyip, parçaları birleştirerek bütün resmi görebilir (Neuman, 1991: 122-123). Pozitivistlere göre insan; kendi çıkarlarıyla ilgilenen, sefa peşinde koşan, rasyonel memelidir. Buna mekanik insan modeli ya da davranışçı yaklaşım denir (Neuman, 1991: 123, 124). Pozitivistler bilim ile bilim dışı arasında net bir ayrım oluşturur. Hakikati arama hususunda bilim yegâne yoldur. Bilimsel bilgi dinden daha iyidir ve en sonunda onun yerini alacaktır (Neuman, 1991: 124). Aydınlanma'dan esinlenen pozitivizme göre insan mantığı ile doğruyu tanıyabilir, yanlışı ayırt edebilir ve uzun vadede mantığını kullanıp doğruyu takip ederek insanlığın durumu ilerleyebilir. Bilgi büyüyüp geliştikçe cehalet azalacak, koşullar gelişecektir (Neuman, 1991: 126).

Pozitivist sosyal bilimciler, toplumsal dünyanın nasıl işlediğini anlamaya çalışır ki yönetebilsin. İnsan davranışının yasalarını keşfeder ki o bilgileri toplumsal koşulları değiştirmek için kullansın. Onlar için bilgi, dünyaya hakim olma ve/veya denetleme aracıdır. Bu bağlamda pozitivistlerin teknokratik bir perspektifi vardır (Neuman, 1991: 127). Bu

nedenle bir pozitivist, bilim insanlarının onların düşüncelerinin doğru olduğu için ya da onların kendilerini doğruya götürecek en uygun yola sahip olduğu için iktidarda olduklarını düşünür. Pozitivizm eleştirisi ise şu soruyu sorar: Neden diğerleri değil de pozitivistlerin perspektifleri egemen oluyor? Bu sorunun sorulmasıyla beraber artık günümüzde birçok bilimsel çalışma, bilimsel ortodoksiyi dayatan rasyonel mekanizmalar üzerinde yoğunlaşarak, bilimin hegemonyasını yani belirli grupların entelektüel ve siyasal kurumlara tahakkümünü gösteriyor (Fay, 1996: 14).

Brian Fay, "Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi"nde (1996:102) pozitivizmi eleştirirken şöyle söylüyor:

> Pozitivizm zamanla meydanı neden perspektifçiliğe bıraktı? Pozitivist bir düşünce bağlamında bile bilimin sadece hep daha fazla olgu toplama işi olmadığı gerçeğiyle başlayalım. Eğer durum böyle olsaydı, New York Telefon Rehberi ya da Guinnes Rekorlar Kitabı, Nobel Ödülüne aday olurdu. Bilim, tarifleyici olduğu kadar açıklayıcıdır da; bilimciler, gerçekliğin durumlarını tarif etmenin yanında gerçeklik hakkında sorular da sorarlar ("bu neden oldu?", "bu nasıl işliyor?" gibi). Bilim, dünyadaki olayları açıklamak istiyor ve bu yüzden de dikkatini dünyanın belli yönleri üzerinde toplaması gerekiyor. Yani bilimcilerin sadece niceliği hedefleyen kiraz toplayıcılarından çok değişik türleri sınıflandıran mantar seçiciler gibi- sadece olgu toplamakla kalmayıp bunları sınıflandırması da gerekiyor.

Fay, pozitivizmi aşağıdaki üç öğeyi kapsayacak şekilde tanımlar: (1) Bütün araştırmacılar için yalnızca bir metot vardır. (2) Bütün araştırmaların metodolojik ideali ya da standardını doğa bilimleri tedarik eder. (3) Her teori, nedensel açıklama gerektirir (Fay, 1996: 124). Fay'e göre (1996: 266) evren, kendisini anlama yönündeki her türlü bilimsel girişimden bağımsız olarak varolan, bilinmeyen ama bilinebilir olan bir yapıdan oluşmaktadır. Ona göre bu yapı evrende zaten vardır. Bilim ise, bir hipotez oluşturma ve test etme süreci ile bu yapıyı keşfeder. Fay'e göre bu süreçte bilimcilerin kendilerini verilen ipuçlarını görme ve temel yapıyı algılama kabiliyetlerini etkileyebilecek bütün çarpıtmalardan arındırmaları gerekmektedir.

Pozitivistlere göre modern bilim, olgularla ilgili önermelerle ilgilenir ve bu nedenle genel olarak hayatın ve özel olarak algılamanın şeyleştiğini iddia eder. Onlar dünyaya olgular şeyler olarak bakar ve dünyanın olgular ve şeylere dönüşmesinin toplumsal süreçle olan ilişkisini

göremez. Fakat olgu kavramı bile toplumsal yabancılaşmanın bir ürünüdür. Pozitivistlere göre tek bilimsel yöntem olan nicel yöntemle kesinleşen olgular, gerçekliği açığa çıkarmaktan ziyade daha da gizlerler (Horkheimer, 1986: 111). Pozitivizm, bilmeyi bilimle özdeşleştirerek zekayı, eleştirmek zorunda olduğu ticari kültür tarafından biçimlendirilmiş olan malzemenin örgütlenmesi için gerekli olan işlemlerle sınırlandırır. Bu tarz bir sınırlandırma zekayı üretim araçlarının efendisi yapmak yerine, hizmetkarı haline getirir. Bilimin içeriği toplumsal çatışmadan bağımsız değil, insanlar da sınırsızca deney yapılmasına razı değildir. Pozitivistler bunu bilir ama yüzleşmezler (Horkheimer, 1986: 112).

İleride detaylıca tartışacağımız Frankfurt Okulu'nun kurucularından Horkheimer, "Geleneksel ve Eleştirel Teori"de (2005) şöyle der:

> "…Pozitivizm, burjuvazinin, koşulları kendi çalışkanlığıyla değiştirme umudunu yitirmiş olan ve toplumsal sistemin kesin bir değişiminden duyduğu korkuyla, sermaye açısından en güçlü gruplarının egemenliğine ister istemez boyun eğen büyük bir bölümünün hazin ruh halinden kaynaklanır… Pozitivizm, faşizme bir ayrıcalık tanıyacaktır…"

Horkheimer'ın fikirdaşı Adorno'ya göre (1952) pozitivizm, yalnızca verili olana bağlanmakla kalmaz, aynı zamanda onun hakkında olumlayıcı bir görüş taşır. Frankfurt Okulu'nun Adorno gibi bir diğer temsilcisi olan Marcuse'ye göre ise pozitivist felsefe, doğanın incelenmesi ile toplumsal olayların incelenmesini eşitleme amacı taşır. Onlara göre, toplumsal inceleme fiziksel yasaların geçerliliğine benzer bir geçerliliğe sahip toplumsal kuralları araştıran bir bilim olmalıdır. Böylece toplumsal sistemi değiştirme söz konusu olmamaktadır (Marcuse, 2007: 343).

Bilim felsefesinde pozitivistlerin görüşleri yaygın biçimde etkili olmuştur. Pozitivizmle olguları açıklamak, onların meydana gelişlerinin bilinen bir doğal veya istatistiksel yasadan anlaşılabileceğini ve böylece öngörülebileceğini gösterme sorunu olarak ele alındı. Bu analizle beraber toplum bilimciler, toplumsal olguları açıklamanın tek kabul edilebilir temeli olarak düzenlilikler aramaya yönlendirmekle kalmadı; aynı zamanda onların, insan

eylemlerinin prensipte doğa olaylarının açıklanmasına benzer bir yolla değerlendirilmemesi ve açıklanmaması için hiçbir nedenin olmadığına inanmalarını da gerektirdi (Skinner, 2013: 12).

Tüm bu tartışmanın Uluslararası İlişkiler disiplinine yansıması Üçüncü tartışması adı altında kavramsallaştırdı. Bu tartışmanın temel argümanları da özellikle iki akım üzerinden şekillendi: (1) Eleştirel Teori (2) Postmodernizm.

2) Post-pozitivizm

a) Eleştirel Teori

Kökeni Marksizm olan Eleştirel Teori'nin temelleri 20. yüzyılın başlarında daha modernizme yeni alışılırken Aydınlanma aklını eleştirmekte ve geleneksel teorilerin özneyi önemsizleştirmesinin aksine, özneyi ön plana çıkararak, insanın özgürleşmesi *(emancipation)* için uğraşmakta olan Frankfurt Okulu ile atılır. Eleştirel teorinin temelleri pozitivizm eleştirisine dayalıdır. Frankfurt Okulu'nun en önemli temsilcilerinden Horkheimer, "Geleneksel ve Eleştirel Teori"de (2005) pozitivizmi geleneksel teori olarak tanımlar. Ona göre eleştirel teori, dışarıdan bir bakışla kavramların olguları belirlemesini reddetmektedir:

> "…Toplumun üretiminden kaynaklandıkça, olguların, toplumun üzerine temellendiği emek -süreci ilişkileri, ve bireyin amaçlılığı, kendiliğindenliği ve ussallığı arasındaki gerilimi gerçek olarak aşmak ve karşıtlığı ortadan kaldırmak çabasıyla harekete geçirilen eleştirel düşünce için aynı derecede dışsal değildir…"

Frankfurt Okulu, sorunları üç düzeyde cevaplandırmaya çalışmıştır: disiplinler-arası araştırma, ideoloji eleştirisi ve teorinin doğrulanmasında tarihsel pratiğin rolü (Koçak; 1986: 39). Frankfurtçulara göre, analitik mantığın ilkeleri yanlış değil, yetersizdir (Koçak, 1986: 40).

Altın Büyüme Çağı'nda barışçıl ve mutlu bir dönem yaşayan Batılı toplumlara yönelik en sistematik eleştiri, Marksist teoriyi elverişsiz koşullarda sürdürmeye çalışan bir grup Alman entelektüelinden oluşan Frankfurt Okulu'ndan gelmiştir (Callinicos, 2007: 368). Callinicos'un

"Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış" isimli kitabında (2007: 379) bahsettiği üzere, Frankfurt okulu çözümlemelerini iki temel yönden radikalleştirir:

> "Öncelikle Horkheimer ve Adorno otoriter devletlerin karakteristik özelliği olan bireyi toplumsal olanın içine hapsetme eğiliminin liberal burjuva toplumlarında da olduğunu savunurlar. 19. yüzyılın rekabetçi kapitalizminin bireysel öznesi artık yoktur. "Geç kapitalizm" onu açmış ve bilinçli ve bilinçsiz zihinsel yaşamını doğrudan kitle üretim ve tüketiminin kişisel olmayan ritimlerinin yönetimine bırakmıştır. Bu iddia Horkheimer ve Adorno'nun "kültür endüstrisi" -Alman entelektüel geleneğinin bakış açısına göre, anlamın yaratılmasının modem kitle iletişim araçları ile sınai bir süreç olmasını sembolize eden çelişkili bir ifade- çözümlemelerinde tam olarak geliştirilir. "Kültür endüstrisinde birey bir yanılsamadır, bunun nedeni yalnızca üretim araçlarının standartlaşması değildir. Birey genel olanla tam olarak özdeşleşmeyi sorgulamadığı sürece ona hoşgörüyle yaklaşılır." Bu süreç işçi sınıfına gelişmiş maddi koşulların verilmesinden daha da derinlere gider: "İmalat yapan dev endüstriler, bireyi ona tam doyum sağlayarak değil, onun özne olarak karakterini yok ederek yendiler."

Frankfurt Okulu'nun izlediği yol, bu daha geniş sürecin amblemi niteliğindedir: Marksizm, "eleştirel teori", yani toplumsal devrimin olabilirliği konusunda ciddi biçimde kötümser olan, kapalı ve örtük bir dille yazılan, herhangi bir politik uygulamadan uzak olarak akademide ele alınan bir düşünce bütünü haline gelmiştir (Callinicos, 2007: 460).

Frankfurt Okulu'nun çalışmaları, Aydınlanma aklı ve kapitalist üretim tarzının, tarih içinde neden olduğu temel dönüşümün bir eleştirisidir (Best ve Kellner, 1991: 262). Frankfurt Okulu, insan ihtiyaçlarına, ıstıraplara ve özgürleşme isteğine dayanan dayanışma teorileri geliştirmiştir. Bu yaklaşım, etik bir teorinin temelini ve mevcut norm, pratik ve toplumsal ilişkilerin eleştirilmesine dayalı normatizmi sağlamıştır (Best ve Kellner, 1991: 338).

Frankfurt Okulu'nun toplumsal teorisinin temeli; pozitivizm ve ampirizm eleştirisi yaparak, yeni bir epistemoloji ve metodoloji geliştirmektir (Bottomore, 1994: 28). Frankfurt Okulu düşünürlerine göre, genel anlamda pozitivist bilim felsefesi ve özel anlamda pozitivist sosyal bilim, muhafazakar bir dünya görüşü ve statükonun kabulünü savunmaktadır (Bottomore, 1994: 34-35). Bottomore'a göre (1994: 61) Frankfurt Okulu olgun döneminde birbiriyle ilintili üç öğeyi sunmuştur:

> "Sosyal bilimlerde pozitivizmin ya da çok daha geniş olarak bilimciliğin epistemolojik ve metodolojik bir eleştirisi, teknokratik-bürokratik yeni bir egemenlik biçiminin yaratılışında temel bir etmen olarak bilim ve teknolojinin ideolojik etkisine yönelik eleştirel bir tavır, ve kültür endüstrisi ya da daha genel olarak tahakkümün kültürel boyutlarıyla bir ilgilenim."

Frankfurt Okulu'nun en önemli bileşeni pozitivizm eleştirisidir. Onlar için pozitivizm, kapitalizmin yükselmesini sağlamış, metafizik kavrayışlara saldırarak bilimsel etkinliği bulguların kaydedilmesi, sınıflandırılması ve kaydedilmesi ile sınırlandırmıştır. Bu yaklaşımla bilim ve teknoloji ilerlese bile bütünlüğün kendisi geriye doğru gitmektedir. Bunun nedeni, pozitivizmin eleştirel bir bakış açısı sağlayamamasıdır (Slater, 1998: 88).

Frankfurt Okulu ve Eleştirel teorinin görevi; olguları sadece tarihsel gelişmeleri içinde anlamak değil, olgu kavramının ötesini görebilmek, olgunun ortaya çıkışını, onun göreliliğini anlamaktır (Horkheimer, 1986: 112).

Eleştirel teori, her ne kadar genel anlamda modernliğe karşı olsa da, akımın bazı düşünürleri, modernizmin bazı yönlerini savunmaktadır. Örneğin Habermas gibi düşünürler modernizmde henüz gerçekleşmemiş bir miras bulurlar. Habermas için modernleşme, demokratikleşme, insanileşme ve bireyleşme demektir (Habermas, 2012).

Horkheimer ve Adorno, Aydınlanma aklı ve ilerlemesinin kapitalist emek sürecinde toplumsal tahakkümün, bürokrasi ve kültür endüstrisinde kurumsallaşmasıyla toplumsal gerileme ve irrasyonellik üretildiğini savunur. Bu iddialar ışığında eleştirel teori de teknolojik açıdan ilerici bir toplumun özgürlüğü getireceği iddiasını reddeder (Best ve Kellner, 1991: 265). Hem eleştirel teori hem de postmodern teori geleneksel felsefe ve toplum teorilerine karşı geliştirdikleri eleştiride büyük ölçüde ortaklaşırlar. İki teori de toplumsal gerçekliğin bölgeleri arasında sabit sınırlar tesis eden akademik işbölümüne saldırıp, disiplinler-üstülüğü savunurlar. İki teori de modernliğe ve onun getirisi olan toplumsal tahakküme eleştirel bakarak, teoriyi pratiğe, söylemi politikaya yönlendirmeye çalışır (Best ve Kellner, 1991: 261). Eleştirel teorisyenler, toplumsal fenomenleri analiz etmek ve kapitalizmin totalleştirici tahakküm biçimlerini tarif etmek için metalaşma, şeyleşme gibi Marksist terimleri kullanarak, kapitalizmi sevimli göstermeye çalışanların sadece eğlenceyi gördüklerini, tahakküm ve

baskıyı gizlemeye çalıştıklarını iddia ederler (Best ve Kellner, 1991: 263). Foucault, bireyin sonunu insanın ölümü ve teknolojik olarak yeniden imal edilmesi olarak görür. Eleştirel teoriye göre ise bireyin ölümü kapitalist ekonominin, onun kültür endüstrisinin, bürokrasinin ve toplumsal baskının sonucudur (Best ve Kellner, 1991: 264). Eleştirel teorisyenler modernliği; kapitalizmin, Aydınlanma'nın ve teknolojinin bir ürünü olarak gördü. Onlar için çağdaş toplumlar kapitalizm ile teknolojinin birer senteziydi (Best ve Kellner, 1991: 266). Eleştirel teori, özne ve nesnenin, düşünce ve varlığın birbirlerini dolayımlama yollarına ağırlık tanıyarak, indirgemeci, idealist, maddeci düşünce ile dünyayı oluşturan ari bir zihin olduğu fikrini ve özcülüğü reddeder (Best ve Kellner, 1991: 271).

Best ve Kellner'a göre (1991:315-316) eleştirel teori diyalektiktir ve indirgemeci değildir. Toplumun ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel boyutlarını analiz eder ve toplumsal fenomenlerin bu boyutlarından herhangi birine indirgenmesine karşı çıkar. Temel tahakküm ve sömürü ilişkilerini ve hiyerarşi, eşitsizlik, baskının toplumsal ilişkiler ve pratikler içine nasıl yerleştiğini inceler. Bu nedenle politiktir, teori ile pratiği eşleştirir, toplumdaki değişim potansiyelini araştırır. Çağımıza uygun bir teori ve politika üretebilmek için eleştirel teori, postmodernizmin, postyapısalcılığın, feminizmin argümanlarını biraraya getirerek sentez yapmalıdır. Böylece Adorno'dan Habermas'a, Beauvoir'dan Kristeva'ya uzanan bir çok görüşten insanı bir araya getirerek özgül bir bakış açısı oluşturulabilir (1991:319).

Best ve Kellner (1991: 359) eleştirel teoriye olan ihtiyacımızı şu şekilde ifade etmektedir:

> "… makro toplumsal süreçleri kavramsallaştırmak, betimlemek ve yorumlamak için yeni eleştirel teorilere ihtiyaç var. Toplumsal gelişimin ve ekonomi, kültür, eğitim ve politika gibi alanlar arasındaki ilişkilerin yeni biçimlerini bilişsel olarak haritalandırmaya girişen böylesi makroteoriler olmadığı takdirde, yeni teknolojilerin ve toplumsal gelişmelerin toplumsal hayatımızın çeşitli bölgeleri üzerinde ne gibi etkiler yarattıkları konusunda net bir düşünceye sahip olmaksızın fragmanların arasında yaşamaya mahkûm oluruz. Bundan dolayı, yeni, tehlikeli ve kışkırtıcı bir toplumsal ve politik bölgeye girerken teorik ve politik yönümüzü bulmamız için bilişsel haritaların yapılması zorunludur. Günümüzün toplumsal, politik ve kültürel gerçekliğinin haritasını yapmak, içinde bulunduğumuz çağın tarihsel ve ampirik bir analiz üzerinde sağlamca bina edilmiş güçlü bir makro toplum teorisinin geliştirilmesini gerektiriyor…"

Best ve Kellner'a paralel olarak Marcuse de, Özgürlük Üzerine Bir Deneme'de (2013:13) eleştirel teori için şöyle söylüyor:

> "Eleştirel kuram, mevcut koşullar ve kurumlardan mantıksal çıkarım yaparak, gelişmenin daha yüksek bir aşamasına geçişin önkoşulları olan temel kurumsal değişimleri de belirleyebilir: kaynakların daha ussal ve adil kullanımı, yıkıcı çatışmaların azaltılması ve özgürlük alanının genişletilmesi anlamında "daha yüksek". Fakat eleştirel kuram bu sınırların ötesine geçme cesaretini, bilimsel karakterini kaybetme korkusu nedeniyle, göze alamadı."

Eleştirel teorinin hedefinde iktidar vardır. Foucault'ya göre iktidardan önce uygulandıkları alanda kendi örgütlenmelerini kuran güç ilişkilerini; mücadele ile bu ilişkileri dönüştüren, güçlendiren, tersine çeviren hareketi; bu güç ilişkilerinin birbirinden tecrit ettiği farklılıkların dayanaklarını; devlet aygıtında, yasalarda ve toplumsal hegemonyada gelişen stratejileri anlamak gereklidir. İktidar her yerde hazır beklemektedir. Bunun nedeni her an, her yerde, bir nokta ile diğer nokta arasındaki her bağlantıda ürüyor olmasıdır. İktidar her şeyi kapsadığı için değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir. İktidar, kurumsal bir yapı, bir güç değil, toplumdaki karmaşık bir stratejik durumdur. İktidar, elde edilen, paylaşılan, korunan ya da sakınan bir şey değil, sayısız noktadan çıkarak eşitsiz ilişkiler içinde işleyen bir şeydir. İktidar ilişkileri, cinsel ilişkiler gibi diğer ilişkilere göre dışsal konumda değil, onlara içkindir. İktidar içinde oluşan bölüşüm, eşitsizliğin dolaysız sonucu, farklılaşmanın koşuludur. İktidar ilişkileri, basit bir yasaklama ile üstyapı konumunda değil, ver olduğu her yerde üretici konumundadır. İktidar, yukarıdan değil, aşağıdan gelir. İktidar ilişkilerinin kökeninde, egemen olanla bağımlı olanlar arasında ikili karşıtlık, yukarıdan aşağıya etkisini gösteren ikilik yoktur. Üretim aygıtları, aileler, kurumlar içinde oluşan güç ilişkileri birleşerek, aynı çizgiye getirme, türdeşleştirme, düzenleme gibi işlemler yapmaya çalışır. Büyük egemenlikler, bu çatışmaların yoğunluğunun desteklediği hegemonik sonuçlardır. Hedef ve amaç olmadan işleyen bir iktidar yoktur. İktidar, bir öznenin seçimi ya da bir kararın sonucu değildir. Yöneticiler, devlet aygıtlarını kontrol edenler, iktisadi kararları alanlar ve herkes iktidar şebekesini çalıştırabilir. İktidarın olduğu yerde direnme vardır. Direnme, iktidara göre

dışsal bir konumda değildir. Direniş, bedenin bazı noktalarını ateşlendirerek yayılır (Foucault, 2013: 69-72).

1980'li yıllarda, tüm disiplinlerde olduğu gibi uluslararası ilişkiler disiplininin temellerinin de sorgulandığını, pozitivizme yönelik eleştiriler geliştirildiğini söylemiştik. İşte bu eleştirilere göre, doğa bilimlerindeki nedensellik uluslararası ilişkilerde mevcut değildir. Sosyal olaylar arasındaki neden sonuç ilişkisi daha karmaşıktır (Hülagü, 2014: 184). Geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerine göre, devlet ile toplum ayrı şeylerdir. İster feodal olsun, ister kapitalist, devlet aynıdır. Yani devlet üzerinde şekillenen iktidar mücadelesinin kaynağı insanın kötücül doğasıdır. Devlet, kötücül insan doğasının bir eseridir. Geleneksel teoriler, siyaseti düşmanlık ilişkisi olarak görmektedirler. Eleştirel teoriler ise bu düşmanlık ilişkisinin reddetmeseler de, düşmanlığın insan doğasından kaynaklanmadığını savunurlar (Hülagü, 2014: 185-186).

Teorinin amacı, bir disiplinin ele aldığı sorunu geniş bir sorgulamaya açarak, yeni araştırmalar ve varsayımlarla beraber bir çerçeveye oturtmaktır. Bilimsellik, tarafsızlığı gerektirirken tarafsızlık da ortak aklın ahlaki yargılarından ve değerlerinden kopuşu gerektirir. Eleştirel teori, iktidar ile tarafsızlık, bilimsellik ve pozitivist teori arasında bir bağ olduğunu iddia ederken iktidarın ürettiği bilgiyi sorguya açar. Teoriler, varsayımlar, metodolojiler, söylemler ve uygulamalar eleştirel teorilerin konularıdır. Eleştirel teorinin iki hedefi vardır: (1) Bilgiyi üreten özne ile bilginin baskısı altındaki kitle üzerine düşünmek. (2) Bilgi ile iktidar arasındaki bağın çift yönlü olduğunu göstermeye çalışmak (Okur ve Ongur, 2014: 292). Geleneksel teoriler, üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı mevcut düzeni kurmaya yönelik bir ilginin sonucuyken, eleştirel teoride bu ilginin amacı mevcut düzenden özgürleşmektir. Geleneksel teorinin hakim ideolojisi pozitivizme göre bilim insanı işe hipotezini tanımlamakla başlar. Hipotezini sınamak için bulgulara ulaşmaya çalışır. Bulgularını gözden geçirerek hipotezi ile eşleştirir. Bulgular hipotezine uygun değilse hipotezini değiştirir ya da yok eder. Bu pozitivist yaklaşımda bilim insanı ile araştırılan nesne arasında bağımsızlık

olduğu varsayılır. Bilim de bilim insanı da nesnel, toplumdan ve tarihten bağımsızdır. Oysa eleştirel teoriye göre, araştırmacı, araştırma nesnesi gibi içinde bulunduğu topluma aittir. Özgürleşme sadece bilim insanının toplumsal olaylara bilimsel müdahalesini soruşturmakla gerçekleşebilir. Özetle, sosyal bilimler, doğa bilimleri gibi değişmez yasalardan ibaret değildir (Okur ve Ongur, 2014: 293-294).

Eleştirel teorinin tarih anlayışı pozitivizmdeki gibi geçmişte kalmış bir zaman dilimine ait olayların kronolojik şekilde sıralanması değildir. Tarih, devam eden, kesintisiz bir süreç olarak bütünlük içinde değerlendirilmelidir (Cox, 1992: 446). Cox, eleştirel teorinin beş ilkesini şu şekilde sıralar: (1) Eylem mutlak özgürlük ile değil, çerçeve içinde oluşur. Eleştirel teorinin başlangıç noktası, eylemin çerçevesini, tarihsel soruşturma ya da insan deneyiminin problematik farkındalık ile tanınmasıdır. (2) Problematik sadece eyleme değil, teoriye de şekil verir. Eleştirel teori, kendi göreliliğinin farkındadır ama bu bilinç ona zaman perspektifi kazandırır ve sorun çözücü teoriye kıyasla daha fazla mutlakıyet daha az bir görecelik sağlar. (3) Eylem çerçevesi zamanla değişebilir. Teori, bu değişimi izlemek ve anlayabilmek zorundadır. (4) Eylem çerçevesi tarihsel bir yapıdır. Belirli düşünce örüntüleri, maddi koşullar ve kurumlarla bunların öğeleri arasında belirli bir tutarlılığa sahip bileşkedir. (5) Eylemin içinde yer aldığı çerçeve sorun çözücü yaklaşıma dönüşecek biçimde tepeden değil, yeniden üretim koşullarına dair bir yaklaşımla içte oluşan ve dönüşüm olasılıklarının önünü açan çelişkilerin tabandan gözlemlenmesi ile çözümlenecektir. (Cox, 1992: 448). Eleştirel teorinin en önemli kavramlarından biri olan hegemonya, baskın devlet ya da devletlerin egemen sınıflarının eylem ve düşünme biçimlerinden kaynaklanır, fakat bu eylem ve düşünme biçimlerinin, diğer devletlerin egemen sınıflarınca da benimsenmiş olması gerekir. Hegemonyanın temelini bu meşrulaştırma pratiği oluşturur. Hegemonya olmadığı sürece güç, bir zorlama unsuruna dönüşür (Cox, 1992a: 140).

Hegemonya kavramının kilit ismi olan Gramsci'ye göre devlet, halkı sadece polis, asker, vb. gibi araçlarla kontrol etmez. Devletin yönetilenleri denetlenmesini sağlayan şey rızadır. Medya, eğitim, ideoloji, kültür, sivil toplum, bilim, felsefe vb. devlet için rıza üretir. Gramsci'ye göre, zor araçlarının üretildiği yer siyasal toplum, rıza araçlarının üretildiği yer ise sivil toplumdur. Tüm bu ilişki karmaşasından ise hegemonya doğar. Gramsci'nin hegemonyası, fiziki güç ile entelektüel, ahlaki ve kültürel rızayı birleştiren bir kontrol tarzıdır. Hegemonyanın hayata geçmesi için alt sınıfın egemen sınıfın ideolojisini içselleştirmesi gerekir. Böylece siyasi konsensus, hegemon sınıfın hedeflerini desteklerken hegemon sınıf da müttefiklerinin taleplerini tatmin eder (Gramsci, 2012).

Özetleyecek olursak; eleştirel teorinin yaptığı şey dünyaya dayatılan aklı reddetmek ama görünen gerçekliği olduğu gibi kabul etmemektir (Koçak, 1986: 39) amacı ise, toplumun dönüşümü ve insanın özgürleşmesidir. Bilgisi ve hedefi, teori ile pratiği sentezlemeye yönelik olan bu teori pozitivizmi eleştirmektedir (Bottomore, 1994: 30-31).

Eleştirel teorinin uluslararası ilişkiler disiplinine yansıması ise en başından beri merkezi öneme sahip olan devlet kurumunu genelgeçer algı çerçevesinden soyutlayıp, onu ontolojik olarak devlet ötesine taşımasıdır. Yani uluslararası ilişkiler disiplininden olan eleştirel teoriciler, geleneksel teorisyenlerin ürettiği devlet merkezli bilgiyi sorgulamış ve karşı hegemonya oluşturmak için yeni bir blok yaratan toplulukları desteklemiştir (Okur ve Ongur, 2014: 308). Eleştirel teorisyenlere göre, uluslararası ilişkilerin öznelerinden biri olan devlet, siyasal yapının sivil toplumdaki destekçilerini de içermelidir. Gramsci'ye göre bu destekçiler, kilise, eğitim sistemi ve basındır. Devlet bu kurumlar sayesinde toplumda rıza oluşturulmasını sağlar (Gramsci, 2012). Geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri devletin mutlak gücünü analiz ederken, eleştirel teorisyenler, Gramsci'nin işaret ettiği farklı öznelere odaklanarak, devletin mutlak kuvvetinin oluşum sürecini analiz etme çabası gösterirler (Cox, 1992). Gramsci'den yola çıkarak eleştirel uluslararası ilişkiler teorisyenleri son yıllarda uluslararası

güvenlik, füze savunma sistemleri, terör, insani müdahale ve küresel ticaret gibi önemli meselelere odaklanmaktadır (Devatak, 2014: 217). Örneğin çağımızın en önemli filozoflarından biri olan Jürgen Habermas, uluslararası ilişkilere ilgi gösteren bir eleştirel teorisyendir. Habermas'ın yazılarında NATO'nun Kosova'da yürüttüğü savaş, ABD'nin Irak'ı işgali, 11 Eylül terör saldırıları ve Avrupa Birliği projesi kapsamlı biçimde incelenmektedir.

Eleştirel uluslararası ilişkiler teorisi, belli bir bağlamda siyasal çıkarlara bağımlı olan süreçlerin eleştirel biçimde değerlendirilmesini sağlar. Bu teoriye göre herhangi bir bilgi, sosyal, kültürel ve ideolojik etkiler tarafından koşullandırılmaktadır ve eleştirel teorinin görevi bu koşullandırmaların etkilerini açığa çıkarmaktır. Bu nedenledir ki eleştirel teori olgu/değer ve nesne/özne arasındaki pozitivist ayrıştırmayı reddeder. Bu teori için güç ilişkilerinin küresel yapılanması araştırmanın nesnesidir. Amacı ise, siyasi hayatın adil ve demokratik olarak düzenlenmesidir.

b) Postmodernizm

Postmodernizm, 17. yüzyıl sonrası gelişen kapitalist ulus devletlerin yarattığı özne-nesne karşıtlığına dayalı Kartezyen bilginin eleştirisidir. Postyapısalcılıkta ise bir şey anlamını kendiyle değil, ne olmadığıyla kazanır. Aynı şey olmamakla beraber, uluslararası ilişkilerde postyapısalcılık ve postmodernizm aynı anlamda kullanılmaktadır.

Kökleri Heidegger ve Nietzsche'ye kadar uzanan postmodernizm, Habermas'ın Batı kültürünün 'meşruiyet krizi' olarak adlandırdığı şeyin açıklamasıdır. Aydınlanma düşüncesinde bilimin tarihsel olarak geliştiğine inanılmakta, bu inanış da Batılı erkeğin bütün gezegeni kendi imgesine göre dönüştürmesine ilişkin misyonu meşrulaştırmaktaydı. 1980'li yıllara gelindiğinde postmodernist ve çok kültürlülük teorilerinin 'farklılık' vurgusu ile feminist teori kadınlar arasındaki ırksal, sınıfsal, etnik ve cinsel farklara önem atfetmeye

başladı. Bilimin postmodernist eleştirisinde her türlü genelleştirilmiş teorinin zorunlu olarak çeşitliliği bastıracağına ya da görmezden geleceğine ilişkin endişeler vardır. Postmodernistlere göre gerçeklik ancak egemen perspektifinden bakıldığında tek bir anlama sahip olur. Hakikati ararken kendimizinkine benzemeyen deneyimleri olan insanların sesinin bastırıldığını iddia eder. Bu seslerin bastırılması otoritenin varlığının zorunlu koşuludur. Başta Foucault olmak üzere postmodernistler, modern bürokratik kurumlar –ki buna bilim de dahil- ile hapishane ve ordu arasında bir bağ kurdular ve hakikate dair bu büyük bürokratik kurumların üst anlatılarına karşı çıkıp, bu kurumların üzerinde yükseldiği epistemolojik zemini sorguladılar. Herhangi bir teori ya da genel bir cümle, farklılıkları reddettiği için postmodernsitlerce kuşkuyla karşılanıp, reddedilir. Postmodernsitlere göre hakikate ilişkin görüşlerden ilki egemen gücün dünya görüşünü yansıtırken, diğer görüş ise yalnızca ezilen grubun kısmı bakış açısını yansıtır (Donovan, 2010: 351-393).

Postmodernizme genellikle üç alanda rastlarız: (1) Mimaride ve sanatta. (2) Foucault, Derrida, Deleuze gibi filozofların yazılarında. (3) Kapitalizm sonrası toplumları tanımlarken.

Her ne kadar kendisini postmodern olarak tanımlamasa da Foucault, bilginin nesnel ve özgürlükçü olduğunu düşünen teorilere karşı, bilginin iktidardan ayrı düşünülemeyeceğini savundu. İktidar ilişkileri içerisinde dışlama, gözetim, hapis, teknoloji sayesinde ortaya çıkmış psikiyatri, sosyoloji, kriminoloji gibi disiplinler yeni iktidar tekniklerinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Hastane ve hapishaneler, insanların gözlemlenmesi, ıslah edilmesi ve denetlenmesi amacıyla laboratuvar olarak kullanılmıştır (Best ve Kellner, 1991: 71). Postmodernler, geleneksel felsefe ve toplum teorisini yıkmak ve yeni teori ve politik bakış açılarıyla işe yeniden başlama konusunda eleştirel teorisyenlerden daha hevesli davranmışlardır (Best ve Kellner, 1991: 261). Postmodernlerin çoğu, birbirinden ayrı olan kurumlar, söylem ve pratikler için toplum kavramını bir köşeye atar. Postmodernlerden çok azı kapitalizm ve devlet teorilerini bilir. Dolayısıyla ekonomi ile kültürün karşılıklı

etkileşimde bulunmalarını dair bir fikirleri yoktur. Onlar için iktidar, dağınık, çoğul ve merkezidir; toplumsal ilişkilerden ve kurumlardan ayrıdır (Best ve Kellner, 1991: 266-267). Best ve Kellner'a göre (1991: 292) postmodern teori, Aydınlanma ve akıl dahil olmak üzere modernliğe karşı sistematik bir saldırıya girişen Nietzsche tarafından başlatılmıştır. Hem postmodern teori hem de eleştirel teori modernizmi eleştirmektedir. Ama kıyaslama yapacak olursak eleştirel teori, modernizmin bazı noktalarını savunmaktadır. Horkheimer ve Adorno, modernizme tümüyle karşıyken, Habermas modernizmde gerçekleşmemiş bir miras bulur (Best ve Kellner, 1991: 337).

Derrida'nın metinsellik kavramı evrenin bir metin gibi sosyal ve tarihi olarak inşa edildiği ve gerçekliğin bu inşanın yorumlanması ile anlaşabileceğini savunur. Bu inşanın yorumu yapıbozum ve çift okuma ile yapılabilir. Yapıbozum, belirli bir temele dayanan kavramların sorunsallaştırılmasıdır. Yapıbozum ile nesnel ve evrensel kavramların öznel ve tarihsel inşalar olduğu gösterilirken, birbirine zıt kavramların aslında birbiri ile bağlantılı olduğu gösterilir. Çift okuma ise anlamın eksik yapısını, söylemin bütünlükten yoksunluğunu ve sosyal inşaların yoruma açık niteliğini gösterir (Derrida, 1967).

Foucault'nun iktidar, özne ve kimlik ilişkisini sorunsallaştıran postyapısalcı perspektifi, Derrida'nın gerçekliği belli bir ölçüt ve temel üzerinden tanımlayan öznecilik ve nesnellik eleştirisini ve bu eleştirinin içerdiği ontolojik tavrı onaylar. Foucault, iktidar ile bilgi arasındaki uzvi bağın söylem içinde nasıl işlediğini ve bireysel ve kolektif öznelliklerin bu süreçte disipline edici güç tarafından nasıl kurulduğunu gözler önüne serer. Sosyal bilimsel araştırma, sistematik bilgi üretim süreci veya teorik bir uğraş olmanın ötesinde bir tür eleştirel tavır ya da felsefeye benzer. Bu felsefe, tarihsel söylemlerin verili ve doğal olmadığını söyleyerek başka öznellik halleri olduğunu vurgular. Sonuç olarak, tarihi toplumsal varlık koşullarına eleştirel yaklaşmamızı savunur (Foucault, 2013).

Postmodernizmi Eagleton'dan daha iyi özetlemek mümkün değildir. "Postmodernizmin Yanılsamaları"nda (2011:36) şunları söyler:

> "Postmodernizm punk rock'tan öte-anlatıların ölümüne ve oradan Foucault hayranlarına kadar her şeyi kapsıyorsa eğer, tek başına herhangi bir açıklayıcı şemanın, bunun gibi tuhaflık derecesinde heterojen bir kendiliğin hakkını nasıl olup da verebileceğini anlamak zor. Bu mahluk bu denli çeşitlilik arzediyorsa, nasıl olur da Peru'dan yana ya da Peru karşıtı olabileceğimizden daha fazla postmodernizm yanlısı ya da karşıtı olabiliriz ki? Postmodernizm herhangi bir birlik barındırıyorsa eğer, bu olsa olsa yalnızca Wittgenstein'in "ailevi benzerlikler"le kastettiği türden bir benzerlik olabilir; bu anlamda postmodernizm kendi dogmatik özcülük-karşıtlığının öğretici bir örneğini sunuyor gibi görünmektedir. Postmodernizm politik bir çöküşün devamından başka bir şey olmasaydı eğer, sahip olduğu coşkulu tonlamayı açıklamak zor, daha olumlu niteliklerinin herhangi birini açıklamaksa imkânsız olurdu. Sözgelimi, postmodernizmin en kalıcı başarısının -yani cinsellik, toplumsal cinsiyet ve etni sorunlarının politik gündeme, çok güçlü bir mücadeleye girişmeksizin silineceklerinin düşünülmesini imkânsız kılacak ölçüde sağlamca yerleşmelerine postmodernizmin yardım etmiş olduğu gerçeğinin- radikal politikanın sınıf, devlet, ideoloji, devrim, maddi üretim tarzlarıyla uğraşan daha klasik biçimlerinin bir ikamesinden başka bir şey olmadığını iddia etmek zorunda kalırdık."

Postmodernizm, dünya siyasetinin yalnızca doğası ve işleyişini değil, aynı zamanda devlet, dış politika, güvenlik, egemenlik gibi temalarının yeniden okunması gerektiğini ileri sürmüştür. Postmodern uluslararası ilişkiler teorisine göre, disiplinin diğer teorilerinin ne söylediği kadar ne söylemediği de son derece önemlidir. Postmodernler, diğer teorilerin uluslararası ilişkiler anlayışının nasıl modern devletin ana söylemi haline geldiğini göstermeye çalışır (Polat, 1996: 261-289).

Postmodernizm, metin ve görsel gibi iletişim araçlarının içinde yaşadığımız gerçekliği hem yansıtan, hem de inşa eden bir özelliğe sahip olduğunu iddia eder. Postyapısalcılık ise, bilgi üretiminde teorilerin gerçekliği yansıtmada tarafsız bir rol oynamadığını, çeşitli iktidar biçimleriyle birleşerek meşruluk kazandığını, sahip olduğumuz bilgilerin üretilmesinde iktidar ilişkilerinin kurucu rol üstlendiğini iddia eder. Onlara göre söylem, düşüncelerimizi ifade ederken kullandığımız edilgen bir araç değildir. Kullandığımız cümleler, sadece düşüncemizi yansıtmaz aynı zamanda düşüncenin üretilmesini de sağlar. Söylem, hem bilgiyi, hem de kendi davranışını şekillendirir. Baudrillard'ın (1981) iddia ettiği üzere günümüz dünyasında artık gerçek ile kurgu iç içe geçmiş ve gerçek yansıtılmaktan ziyade yeniden inşa edilip, kurgulanmaktadır. Bu nedenle söylem, söyleyene ve dinleyene aynı gerçekliği sunmazlar.

Postyapısalcılık ayrıca pozitivizmin objektif gerçekliğini, obje-nesne ayrımını, deneye dayalı bilgi üretimini ve rasyonel aklı eleştirir. Postyapısalcılara göre pozitivizm bu kavramlar ile bilgi üretimini tek tipleştirmekte, farklı sesleri susturmaktadır. Postyapısalcılığa göre üretilen bilgi objektif değil, sosyal ve tarihsel açıdan özgündür (Kardaş ve Erdağ, 2014: 380-382). Postyapısalcı yaklaşım, uluslararası siyasetin modern ulus devlet üzerinden okunmasına karşıdır. Onlara göre modern ulus devlet, dışarı/yabancı ve içeri/yerli ikiliğini bir tehdit unsuru haline getirerek iktidarın bu korkudan beslenerek güçlenmesini sağlamıştır. Bu ikilik ile dünya ikiye bölünmüştür: Milli olan ve uluslararası olan. Yerli olmak düzeni temsil ederken, yabancı olmak potansiyel bir tehdidi temsil eder. Bu ortamda devletler birbirlerinin düşmanıdır. Savaş, dış politika, dost, düşman, ulusal çıkar, güvenlik gibi kavramlar her zaman herkes için aynı anlama gelmemekte, devletin çıkar hesaplarının etkisinde şekillenmektedir. Postyapısalcılara göre devletler kimliklerini kendilerine sürekli düşman arayarak inşa ederler. İçerideki istikrarsızlığı önlemek için dışarıdan bir düşman yaratılması gerekir. Dışarıdaki düşman, içeridekilerin "biz" olmasını sağlar (Kardaş ve Erdağ, 2014: 383-384).

Postmodernizme göre, pozitivist bilim gerçeğin sadece bir boyutunu betimleyebilmiş, sadece o boyutu işlemiş ve böylece gerçekliğin özü daha da bulanıklaşmıştır. Buna karşı tavır geliştiren postmodernizm, modernist pozitivizmin ve onun ütopyalarının çöküşüne bir yanıt olarak, çoğulculuk ve farklılık üzerine yoğunlaşmıştır (Havel, 1994: 613 aktaran Bostanoğlu, 1999: 182). Postyapısalcılar uluslararası ilişkiler disiplinine dair saptamalar yaparken, bilgi-iktidar, söylem, soybilim, yapısöküm ve çift okuma tekniklerini kullanırlar. Postyapısalcı uluslararası ilişkiler teorisyenleri, Saussure'den aldıkları fikirle dil ve konuşma arasındaki yüzeysel ve derin anlamları ayrıştırarak söylem analizi yapmışlardır. Örneğin, nükleer silahlarla ilgili görüşmelerin tutanak metinlerinin söylediği ve gizlediği şeyler ayrıdır. Postyapısalcılara göre dil, bilgi, gerçek ve anlamın oluşumunda öznenin kullandığı bir araç değil, öznenin içinde bulunduğu ortamın kendisidir. Gerçek, dilsel bir kurgudur. Dilin söylem

üretme yeteneği, gerçeği bilgisel değil, performatif kılmaktadır. Bilim insanlarının etkileyici üslupları, kaynak bulabilmelerini, kanıt üretebilmelerini, vb sağlamaktadır. (Bostanoğlu, 1999: 173-178). Postyapısalcıların metodlarından biri olan yapısöküm, bir metni okuma yollarından biridir ve amaç yazarın üstlendiği konuyu amaçladığı mantık ve rasyonel kurgu ile anlatmadığını, değişik anlamları denetleyemediğini göstermektir (Bostanoğlu, 1999: 178). Çevrecilik, feminizm, LGBTİ hareketleri ile işbirliği halinde olan postmodernizm, taleplerini kolektif yarar yerine farklılığı vurgulayarak bildirmekte, fakat egemen olan karşısında ezilen bireyin gerçekliğini vurgulamak yerine Derrida'nın kaleminden öznenin öldüğünü açıklamaktadır (Bostanoğlu, 1999: 190-191).

Postmodernizmin uluslararası ilişkiler disiplinine katkısı; dünya siyasetinin sadece doğası ve işleyişini incelemesi değil; egemenlik, dış politika, devlet, güvenlik gibi temel meselelerin yeniden okunmasını sağlamasıdır. Postmodern uluslararası ilişkiler teorisinin temel sorunsalı, disiplinin hangi temel aktörleri ve konu başlıklarını tercih ettiğini ve bu tercihleri hangi hangi süreçlerle nasıl belirlediğidir. Yani postmodernlerin asıl meselesi teorilerin ne söylediği değil, nasıl etkiler doğurduğudur. Başka bir ifadeyle postmodern uluslararası ilişkiler teorisi, diğer teorilerin ve bilgi üretim süreçlerinin hangi diğer yaklaşım ve değerlendirme imkanlarını engellediğini; geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının nasıl ulus devletin ana söylemi haline getirdiğini gözler önüne serer (Kardaş ve Erdağ, 2014: 380).

Postmodern uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin dış politika üzerine düşüncelerine yer verecek olursak, dış politikayı içe dönük bir eylem olarak gördüklerini söyleyebiliriz. Yani postmodern dış politikanın "dış" tanımlaması yapaydır. Postmodern dış politika uygulaması, devlet veya söylem temelli girdileri dikkate almayıp, dış politikaya dair analiz, yorum ve yayın, metin –ve hatta sinema temsilleri- gibi veriler ele alınarak değerlendirilir (Balcı, 2007: 69-70).

Postmodern uluslararası ilişkiler teorisyenlerine göre bir konu, politikleştirilmiş, politikleştirilmemiş, güvenlikleştirilmiş ve güvenlik alanı dışına çıkarılmış olarak kategorilenmektedir. Onlara göre güvenlikleştirme, politik olanın devlet alanına doğru yöneltilmesidir. Devlet herhangi bir sorunu kendisine yönelik bir tehdit olarak algıladığında, o soruna öncelik verir, yani bu sorunun çözülmesi için politik yapı kullanılır ve halkı olağan üstü yöntemler kullanmaya ikna etmesi ile süreç tamamlanır (Miş, 2011: 350).

Sonuç olarak postmodernist uluslararası ilişkiler teorisi, egemenlik ve bağımlılık kavramaları yerine siyasal ve sorumluluk kavramlarını ele alarak, siyasalın egemen devlet tarafından belirlenmesi gerektiği fikrine karşı çıkar ve siyasi düşünceyi uluslararası ilişkilerin dönüştürülmesi yönünde elinde bulundurduğu imkanları artırmayı hedefler (Devatak, 2014: 283-284).

III) ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FEMİNİST ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİSİ

A) Temel Tartışmalar

1980'li yıllarda sosyal bilimlerde Eleştirel Teori, mevcut analiz yöntemlerinin terkedilmesine ve yeni alternatiflerin aranmasına neden olmuştu. İşte bu dönemde Feminist teoriye olan ilgi arttı ve uluslararası ilişkilerin temel varsayımları sorunsallaştırılarak, birey ve toplum analiz nesnesi haline geldi. Zira geleneksel uluslararası ilişkiler teorisi analiz nesnesi olarak devleti merkeze alırken, Feminist teori bireyi merkeze alıyordu.

Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisi, cinsiyetle ilgili hiçbir soru sormaz ve uluslararası arenayı cinsiyetsiz olarak ele alırken, feminist uluslararası ilişkiler teorisyenleri, gizlenmiş bir cinsiyetin olduğunu, ve bu gizli cinsiyetin nasıl düşünmemiz gerektiğini şekillendirdiğini iddia etmeye başladılar (Sylvester, 1994: 1-19). Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisyenleri bile devletler arasında düşmanca duygular olduğunu ve bunun erkeğin hırslı, kindar ve zorba olmasıyla ilişkili olduğunu kabul ettikleri için buradan yola çıkan feminist uluslararası ilişkiler teorisyenleri, rasyonelliğin erkeklikle eşleştirildiği; rasyonel bir aktör olan devletin de eril bir kimlik taşıdığı sonucuna vardılar (Sylvester, 1990).

1980'li yıllara kadar uluslararası ilişkiler disiplini, insana dair atıflara yer vermiyor; savaş, çatışma, küresel ticaret, güvenlik, devlet, sistem, vb. konular insanın önüne geçiyordu. Dolayısı ile bu dönemden önce kadınlık kategorisi ve toplumsal cinsiyet kavramı uluslararası ilişkilerde yer alamıyordu (True, 1996: 316). Fakat 1980'li yılların sonuna gelindiğinde uluslararası arenada meydana gelen değişimler nedeniyle kavramların, teorilerin ve tanımların yeniden değerlendirildiği bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde yurttaşlar/özneler kendilerini ırk, etnisite, cinsel yönelim gibi kimliklerle ifade etmeye başlamıştır (Yöney, 1996: 107). Uluslararası ilişkiler disiplininde 1980'lere kadar görmezlikten gelinen toplumsal cinsiyet kavramı, üçüncü tartışma ile beraber disiplinin gündemlerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemde feminist uluslararası ilişkiler teorisyenleri, cinsiyet körü buldukları disipline

yönelik eleştirilerini sunmuş, devlet eleştirisi yaparak siyaset teorisinin cinsiyetleştirilmiş doğasının disipline yansımalarına işaret etmişlerdir. Üçüncü tartışma ile aynı döneme rastlayan Soğuk Savaş'ın sonu, kimlik politikalarının geri dönüşü ve pozitivizmin eleştirilmesi, toplumsal cinsiyetin uluslararası ilişkiler disiplininde gündeme gelmesine önayak olmuştur (Griffiths, Roach ve Salamon, 2011:279).

Geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerine göre feminizmin mücadelesini verdiği cinsiyet kavramı özel alanın konusu olduğu için yüksek politika gibi ciddi konularla uğraşan gelenekselciler[3], feminizm ile uluslararası ilişkilerin farklı şeyler olduğunu iddia etmektedirler. Yüksek politika gibi erkeksi meseleler uluslararası olanı temsil ederken, alçak politika yerel olanı, aile hayatını ve kadını temsil etmektedir (Sancar, 2012). Feminist uluslararası ilişkiler teorisyenleri bu dikotomiye karşı çıkarak, ilk bakışta görünmeyen güç ilişkilerine odaklanır ve uluslararası ilişkiler disiplininin temellerinin maskülen ve Batı merkezli olduğunu iddia ederler (Tickner, 2014). Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisine hakim olan düşünceler savunulanın aksine nesnel ve evrensel olmayıp, Batılı ve maskülen olması nedeniyle, kadınlık deneyimlerine geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinde yer yoktur (Grant ve Newland, 1991: 9-17). Feminist uluslararası ilişkiler teorisyenlerine göre, dış politika ve iç politika ayrımı hatalı bir denklemdir. Zira iki politika türü de birbirlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir.

Feministlerin işaret ettiği önemli nokta ise; bu iki bütünün maskülenlik üzerinden ilerlediğidir. Maskülen düşüncenin kabulü, sistemin dayatmasıdır. Uluslararası ilişkiler de sistemin bir parçası olduğu için, disiplin maskülenite üzerine kuruludur. Kadınların varlığı ve deneyimleri bu maskülen disiplin tarafından bastırılmıştır (Enloe, 1990). Disiplinin maskülen yapısının altüst edilebilmesi içinse kadın temsiline ihtiyaç duyulmaktadır (Tür ve Koyuncu, 2010: 8).

[3] Daha fazla ayrıntı için ikinci bölümünün ilgili sayfasına bakabilirsiniz.

Erken dönemlerde feministler ilkin Realizme yönelik eleştirilerini sundular. Onlara göre Realizmin kavramları olan; insan doğasının kötücüllüğü, güç, güvenlik, egemenlik, modern ulus devlet kavramları maskülen varsayımlardır. Disiplinin bu temel varsayımları aslında nesnel ve evrensel değil, maskülen ve Batı merkezlidir (Grant, 1991). Realizmin kapısı, ırk, etnisite, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi farklılıklara kapalıdır. Feministler ise buna karşı çıkmakla beraber, devletlerin uluslararası arenada gösterdikleri davranışların açıklanabilmesi için toplumsal cinsiyetin de analiz birimi sayılması gerektiğini savunurlar (Tickner, 1999: 46). Ayrıca realizmin en temel savunularından biri olan, uluslararası sistemin anarşik bir yapıda olması fikrine de karşı çıkarlar. Onlara göre bu, erkeklerin bir kurgusudur. Feminizm, realizmi çürütmektedir çünkü feministler dünyanın her yerinde kadın örgütlenmeleriyle evrensel barış mertebesine ulaşmıştır (Sylvester, 1994: 6).

Hobbes ve Machiavelli gibi "büyük adamlar"ın eserlerine baktığımızda, devleti yöneten azınlığın maskülen özelliklerle, devlete yönelik tehditler ise kadınsı özelliklerle betimlenmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplinine bu büyük adamlar hakimken, kadınlar görünmez gelinir ve ayrıca anarşik ortamda kurtarılmaya çalışılan da yine kadınlardır (Tickner, 1999: 44-48). Geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin kavramlarından olan ana vatan ve düşman kavramlarına baktığımızda uluslararası ilişkilerde kadının güçsüz ve erksiz olarak tanımlandığını iddia edebiliriz. Egemeni ve gücü olmayan toprak parçası, başarısız bir devlettir ve bu bölgeye uluslararası müdahale gerçekleşebilir (Cockburn, 2004:33). Tersi ise hukuk dışıdır. Bu nedenle uluslararası ilişkilerin toplumsal cinsiyet mantığı vardır. Bu mantığa göre üstünlük simgeleyen kavramlar maskülen, "aşağı" olan kavramlar ise feminendir. Feminenlik bir zaaf ve eksikliktir. Vatan kavramı da kadınsı bir ifade olarak kullanılır. Toprak, korunması gereken kadınsı bir alandır ve onu koruyup kollayacak olan da erkektir. Cinsiyetçi uluslararası ilişkilerin tüm kavramlarında yöneten ve yönetilen hiyerarşisine rastlamak mümkündür (Lawson, 2009: 92).

Feminist uluslararası ilişkiler teorisyenleri, geleneksel uluslararası ilişkilerin güç kavramının taraflı olduğunu göstermek için toplumsal cinsiyete başvururlar. Onlara göre, bu taraflılık uluslararası ilişkilerde zararlı sonuçlara neden olmaktadır. Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisine göre güç, birisi üzerinde kontrol sağlamaktır. Bu yaklaşıma göre, güç paylaşılamaz, başkalarıyla işbirliği yapılarak artırılamaz. Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisyenlerinden Morgenthau, güç kapasitesinin ve kaynaklarının artırılmasının güvenlik için hem amaç hem de araç olduğunu söyler. Uluslararası ilişkilerin anarşik ortamında devletler, birbirleriyle güç yarışındadır. Bir diğer geleneksel uluslararası ilişkiler düşünürü olan Waltz ise devletin hayatta kalabilmesi için, dengeli ilişkilerin, iki kutupluluğun hakim olması gerektiğini savunur. Feminist uluslararası ilişkiler teorisyeni Tickner ise, Morgenthau'nun güç üzerine söylediklerini analiz ederek, realist güç kavramının eril normlara dayandırıldığını savunur. Ona göre realizmin nesnel güç tanımı, erkeklerin kadınların cinselliği ve aile üzerinde kurduğu gücü baz alır. Bu tür bir güç tanımı, insan ilişkilerindeki sevgi bağını önemsizleştirmektedir. Tickner şöyle sorar: Eğer dünyaya realistlerin iddia ettiği türden bir güç hakimse neden bazı liderler hiç şiddete başvurmuyor, neden insanlar bir araya gelerek işbirliği yapıyor? (Tickner, 1988). Feministlere göre güç, kaba kuvvetten ziyade, cinsel kimliğimizi şekillendiren bir olgudur. Uluslararası ilişkiler disiplininde kadınların deneyimlerine odaklandığımızda, kadınların durumunun, yani sistemin korunması için ne kadar çok güç kullanıldığını görürüz (Enloe, 1997).

Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisyenleri, makalelerinde savundukları iktidarın diliyle, üçüncü tekil şahıs anlatımıyla yazmaktayken, feministler yazdıkları şeyin birer öznesi olduklarının bilinciyle birinci tekil şahıs olarak, ben olarak yazmaktadırlar.

Feminist deneyselciliğin (*empiricism*) savunusuna göre; devlet ve uluslararası sistem, temelde cinsiyet ayrımına dayalı hükmetmek üzerine kuruludur. Devlet kavramına ve dünya çapında kapitalistleşme sürecine odaklanarak, toplumsal davranışları ve sınıf ayrımını toplumsal

cinsiyete atfeder. Feminist perspektif (*standpoint*) kadınların deneyimlerinin, siyasi hayatta kenarda kaldığını ve dünya siyaseti üzerindeki geçerli anlayışın, sosyal sorunların kaynağını oluşturduğunu savunmaktadır. (Sayıca az olmaları nedeniyle) bir periferi olan feminist teorisyenler erkeklerin kendilerini politika yapıcı olarak atadıkları mevcut yapıyı eleştirmektedirler. Bu bağlamda, feminist teorisyenler, uluslararası ilişkilerin karar verici mekanizmalarından dışlanan insanların görüşlerinin de dışarıda bırakıldığını iddia eder ve böylesi bir düzene karşı çıkarlar. Yani, feminist perspektif geleneksel teorilerin oldukça dışındadır ve dünya siyasetindeki karmaşık gerçeklikleri bu bakış açısıyla değerlendirmektedir. Güç, egemenlik ve karşılıklılık (*reciprocity*) kavramlarının feministlerce yeniden tanımlanması önemlidir. Gücün, erkek teorisyenlerce kontrol olarak tanımlanması oldukça anlamlıdır. Güç tanımlanırken yapılan kontrol vurgusu, bizi güç sahibi olmama noktasına götürebilir. İnsanın yeteneği hareket edebilmesi değil, birlikte hareket edebilmesidir. Yani geleneksel uluslararası ilişkiler teorisine göre güç başkaları üzerinde kontrol kurmakken, feminist uluslararası ilişkiler teorisine göre güç birlikte hareket edebilmektir. Gücün feminist perspektifle yeniden tanımlanmasını, egemenlik kavramının da yeniden sorgulanması izlemiştir. Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisine göre egemenlik, bir bölge ve bölgedeki nüfus üzerinde, diğer tüm otoritelerin de üzerinde bir üstünlüktür. Ülkenin egemenliği ise, tüm otoritelerin üzerine inşa edilmiş -üstünlük olmasa da- bağımsızlıktır. Siyasette egemenliğin de üstünde başka hiçbir otorite yoktur. Feminist uluslararası ilişkiler teorisine göre ise, tıpkı güç gibi egemenlik de eril zihnin ürünüdür ve yine güç gibi egemenlik de kaynağını birlikte hareket edebilme yeteneğinden alır. İnsanlar bir araya gelerek hükümetleri oluşturuyorsa ve egemenliğin sorumluluğu da hükümetlerdeyse, bu durumda egemenlik de birlikte hareket edebilme yeteneğimiz ile ilişkilendirilmelidir. Karşılıklılık kavramı da egemenlikle oldukça yakındır. Eğer her halk kendi egemenliğine sahip olursa, başka devletlerin egemenliklerini tanımak ya da bundan rahatsızlık duymak mümkün olmaz.

Bu nedenle geleneksel karşılıklılık bireysel ve benci bir yapıdır. Feminist teoride ise karşılıklılık, diğer insanlarla duygudaşlık kurulmasını gerektiren, diğerlerini ahlaken umursamamızı sağlayan, bağlayıcı bir şeydir. Geleneksel teorinin bireysel ve benci yapısının aksine feminist teori kendini diğerlerinden farklılaştırmak yerine, kendini diğerleriyle birlikte tanımladığı için, karşılıklılık ilkesi de koşullara bağlı ve duygudaştır. Feminist deneyselcilik, temelde sosyolojik bir yaklaşımdır ve toplumsal cinsiyetin ne şekilde devletler-arası ilişkileri etkilediğini araştırır. Bu yaklaşıma göre; kadınlar ataerkil devletlerin ve bunların ürettiği uluslararası ilişkilerin kurbanıdırlar. Devletin refah kurumları ve egemenliğini güçlendirme politikaları kadınlar açısından olumsuz hatta zararlı sonuçlar doğurmaktadır. Erkek egemen üçüncü dünya ülkelerinin kadınları gelişme sürecinden en çok zarar görenlerdir. Bu ülkelerin kadınları ücretsiz tarım işçisi olarak, oldukça sağlıksız koşullarda çalıştırılmaktadır, bu sorunu eğitim yoluyla aşamadıkları için, insan tacirlerinin kurbanı olarak, seks işçisi olabilmektedirler. Feminist deneyselci yaklaşım, mevcut sistemin toplumsal cinsiyet yapısının karşılığını alamamış kadın işgücünü dezavantajlı duruma düşürdüğünü belgelemektedir. Özel alan ve kamusal alanın cinslere göre ayrıştırılması sonucunda devletler-arası ilişkiler, toplumsal cinsiyet kalıplarına bağlı olarak erkek diplomat ve askerler aracılığı ile yürütülmektedir. Devletin kendisi tarafından dışlandıkları gibi, kadınlar uluslararası ilişkilerde de marjinalleştirilmektedir, ve feminist uluslararası ilişkiler teorisinin bu savunusu geleneksel uluslararası ilişkiler teorisi tarafından inkar edilmektedir (Keohane[4], 1989: 245).

Zor kullanma, güç, otonomi, bağımsızlık ve ırkçılık... hepsi erkeklik ve erkeksilikle (*masculinity*) ilgili kavramlar olmakla birlikte, erkekler tarafından belirlenen, ulusal çıkarların korunması esaslı dış politika da bu kavramlara dayalıdır. Uluslararası ilişkiler disiplininin hakimleri de erkeklerdir ve bu alana ait bilgiler, erkeklerin deneyimlerine dayalıdır, kadınların

[4] Keohane, aslında bir feminist uluslararası ilişkiler teorisyeni değil, hatta bu yaklaşımının karşıtıdır. Fakat atıf yapılan makalede feminist uluslararası ilişkiler teorisinin temel argümanlarını ironik bir şekilde başarıyla aktarmıştır.

deneyimlerini görmezden gelir. Erkek deneyiminden kastettiğim şey erkeksiliktir, erkeksilik de mertlik, dayanıklılık, cesaret, güç, bağımsızlık, fiziki güç ile ilişkilendirilir, bunlar da siyasetin (ve tabii uluslararası ilişkilerin) en değerli bulduğu özelliklerdir, ayrıca hepsi şiddet kullanmayı gerektiren özelliklerdir. Bu nedenle ilkokulda kabadayılık eden erkek çocuğu ile, günümüzde dünyanın herhangi bir ülkesini bombalayan politikacı aslında aynı şeyi yapmaktadır. Erkeğin bu erkeksi davranışlarının kutlanıyor olunuşu, savaşların kutsanıyor oluşu sonucunu doğurur. Hegemonik erkeklik, eşcinsellik gibi erkeksiliğin değerini düşüren küçük düzeydeki muhalefetlerle de çatışır. Böylece toplumdaki cinsler arası eşitsizlik önce politikaya, ardından da 'yüksek' politikaya taşınmış olur. Gelenekselci teorinin odağında sistem merkezli güç ilişkileri varken, feminist teori periferinin, toplumun ötelediği sosyal tarafların ve bireylerin deneyimlerini de devletler-arası meseleler haline getirmeye odaklanır; yoksulluk en çok kadınları vurduğu için ekonomiye, savaşlar en çok kadınları etkilediği için anti-militarizme bağlanır. Feministlerin bir başka savunusu da edindiğimiz bilgilere odaklanmaktadır. Bilgi, hiç şüphesiz toplum üzerinde zamandan ve mekandan bağımsız bir etkiye sahiptir. Fakat gücün olduğu gibi bilginin kaynağı da erkeklerdir. Doğanın, tarihin, bilimin anlamını onların aktardığı kadarıyla biliriz. Anlattıkları –ve özellikle anlatmadıkları- ve kullandıkları dil bizi yönlendirir (Tickner, 1992).

Cynthia Enloe'nun yazdığı *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler* (1990) isimli kitabı feminist uluslararası ilişkiler teorisinin demirbaşlarındandır. Kitapta Enloe, kadınların uluslararası ilişkilerin her alanında, 'çeşitli şekillerde' var olduklarını savunur. Sonra bu 'çeşitli şekilleri' biraz daha açar: her ne kadar gelenekselci teorisyenlerin görmediği ya da görmezden geldiği bir şey olsa da, diplomatların eşleri kadınlardır, askeri üslerde askerlerle para karşılığında –ya da rızaları olmaksızın- seks yapan kadınlardır, Chiquita muz reklamında erkeklere fantezi nesnesi olan da kadınlardır! Bu söylemiyle uluslararası ilişkiler disiplininde oldukça farklı bir yerde duran Enloe, gelenekselci teorisyenlerin araştırmalarını yaparken ince eleyip, sık

dokumadıklarını, böylece güçten yoksun bıraktıkları kadınlara, uluslararası ilişkilerde yer almak için, askerlere cinsel açıdan hizmet etmek ya da muz işçisi olmaktan başka bir seçenek sunmadıklarını ifade eder. Bu adamlar, kadınları diplomasinin dışında bırakmak için var güçleriyle çalışıp, Dünya Bankası'nın önemli mercilerine gelememeleri için uğraşırlar. Bu durum gelişmiş ülkelerde de, geri 'bırakılmış' –vurgu bana ait- ülkelerde de aynı olup, hiyerarşiyi yıkmak yerine daha da güçlendiren popüler kültür (sinema filmleri, reklamlar, kitaplar ve moda) aracılığı ile sağlanır. Özetleyecek olursak, Enleo uluslararası ilişkilerin özel hayatı da kapsayan bir olgu olduğunu vurgulayarak, resmi sayılmayan bu siyasetin metodolojik olarak incelenmek için pek şeffaf olmadığını söyler. Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisyenleri işte tam da bu yüzden bu deneyimleri görmezden gelmektedir. Buna karşıt olarak feminist uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin yapması gereken şey ise "aşağıdan bakmak"tır.

Aşağıdan baktığımızda, büyük siyaset adamlarını değil, onların eşlerini görür ve bir zamanlar imparatorluk inşasına katkıda bulunan evlilik kurumunun şimdilerde kara para aklama ve seks ticaretine katkı sağladığını görürüz. Enloe gücü yeniden yorumlayarak, geleneksel uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin, gücün her şeye sonsuza değin hükmederek adaletsizliğin nasıl sağlandığı sorusuna pek önem vermediklerini savunur. Enloe'nun gücü yeniden yorumlaması, aşağıdakilerin tecrübelerine yeni bir bakış açısı ile bakarak, geleneksel uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin ufkunu açmaktadır.

Feministler, uluslararası ilişkiler disiplininin kavramlarını kadınların deneyimlerini ön plana alarak yeniden yazılması gerektiğini savunurlar. Bu nedenle maskülen sistemin ürünü olan, geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin temel kavramları; ekonomi, militarizm, güvenlik, savaş ve barış kavramlarını toplumsal cinsiyet hiyerarşisi üzerinden yeniden düşünmektedirler:

B) Öne Çıkan Çalışma Alanları

1) Ekonomi Politik

Geleneksel iktisat teorisinde, kadınlar ve onların sahip olduğu bilgi birikimi ana-akım içerisinde yok sayılmıştır. Bu yaklaşımda, kadının konum olarak aile nüfusuna katkı sağlama görevinde olduğu; erkeklerin daha çeşitli mesleklerde çalıştığı; kadın çalışanların ise erkek çalışanlara oranla daha az ücret karşılığı çalıştığı; çalışan kadınların, çalışma kararlarını bile ya ailelerinin ya da kocalarının kararlarıyla seçtikleri görülmektedir. Feminist iktisatın ortaya çıkışıyla birlikte, kadının ev içindeki konumu, ücret farklılaşması, çocuk bakımı, meslek seçimi gibi konular gündeme gelmiş; erkek egemen anlayışın temelindeki içerimleri ile kadının toplumsal rollerinin ele alışları, teorik ve epistemolojik açıdan yeniden ele alınmıştır. Feminist iktisat özünde geleneksel iktisadın feminist bir gözle epistemolojik açıdan köklü eleştirisidir; iktisadın ve toplumsal cinsiyetin bilim çerçevesinde kesişim noktasıdır.

Feminist iktisatçılardan Christine Delphy'nin *The Main Enemy* isimli makalesinde (1980) belirttiği üzere ev içi üretim ataerkinin temelini oluşturur ve O, kadının hane içi emeği ile kapitalizm arasındaki ilişki yerine, kadınlarla erkekler arasındaki üretim ilişkisini inceler. İncelediği bu ilişkide, erkeklerin kadınların emeklerine el koyduklarını fark eder ve böylece kadınları erkekler karşısında bir sınıf olarak tanımlar.

Bir başka feminist iktisatçı Hartmann da, *Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği*'nde (2006) erkeklerin farklı sınıflardan, ırklardan, etnik gruplardan olsalar bile, kadınlar üzerinde hakimiyet kurmak konusunda birleştiklerini söyler ve ataerkiyi erkeklerin kadınların emek gücü üzerindeki denetimi olarak görür. Bu denetim de üretimden uzak tutulmalarının haricinde tek eşli evlilik aracılığıyla cinselliklerinin kısıtlanmasıyla sağlanır. Ataerki ile kapitalizm arasındaki gerilimli ilişkiye vurgu yaparak, erkeklerin kadınlarından ev işlerini üstlenmelerini istediğini fakat kapitalistlerin de kadınların piyasada ucuz emek olarak kullanılmasını istediğini söyler. Nitekim 19. Yüzyıl sonlarında erkek işçiler, kadınların

kendileriyle eşit ücret alması yerine kendilerine hizmet etmesini tercih etmişlerdi. Kadın aile içindeki aşağı konumu nedeniyle piyasada da aşağı bir konuma yerleştirilmiyor, piyasadaki konumu nedeniyle hane içinde aşağı bir konuma yerleşiyordu. Üstelik devlet de hem ataerkiyi hem de kapitalist çıkarları gözetmekteydi. 19. Yüzyıl boyunca devlet, kadınların çalışmasını yasaklayan yasalar çıkarmıştı. Devletin meşrulaştırdığı kadına yönelik erkek şiddeti ataerkinin temeli olmasa da sonucuydu. Kadınlar da kendilerine şiddet uygulayan erkekleri onlara bağımlı olmaları nedeniyle terk edemiyordu.

Marksistlere göre kadının hane içi emeği yalnızca baba/kocaya değil, aynı zamanda kapitalist sisteme de yarar sağlamaktadır. Keynesyenler ise hane içi emek, ekonominin piyasalaşmış kısmını sübvanse eder. Ödenmeyen emek yalnızca ekonominin piyasalaşmış kısmını sübvanse etmekle kalmaz, aynı zamanda devletin hizmet sunumunu da sübvanse eder. Kadının ucuz iş gücü olarak piyasada varlığı sermaye sahiplerinin kar elde etmesini sağlarken, kadının ayrıca hane içinde bakım hizmetini sağlaması devletin üstlenmesi gereken bu görevinden feragat etmesini sağlar. Burada bahsedilen ödenmeyen emek dört şekilde gerçekleşebilir: Geçimlik üretim, ev ve bakım işleri, gönüllü çalışma, hane işletmesinde yapılan karşılıksız çalışma. Geçimlik üretim; ev gibi menkullerin yapımı, tarımsal üretim, hayvancılık, su ve yakıt toplanması, hammadde toplanması, ailenin gıda üretimi konularını kapsar. Ev ve bakım işleri; hanenin temizliği, alışveriş, yemek, çocuk ve yaşlı bakımı konularını kapsar. Gönüllü çalışma; ödemenin söz konusu olmadığı ve aile bireylerinin doğrudan faydalanmadığı çalışmalardır. Özellikle kriz vb. dönemlerinde bu çalışma biçimi kadınlar arasında yaygınlaşır. Hane işletmesindeki karşılıksız çalışma; kadınlar tarafından karşılıksız olarak yapılan işlerdir.

Feminist uluslararası ilişkiler teorisyenleri, ekonomi-politikle de ilgilenerek, küreselleşmenin kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği artırdığını savunmaktadır. Onlara göre Üçüncü Dünya'nın ekonomik krizleri en çok kadınları vurmakta, yoksulluk feminenleşmektedir. Devlet kontrolü yerini küresel iktisat politikalarına bırakmaktadır ve bunun sonucunda

kadınlara yeni yükler getirilmektedir (Afshar ve Dennis, 1992). Uluslararası kalkınma sürecinde erkekler kayırılmakta, bu durum nedeniyle kalkınma projelerinde sorunlar yaşanmakta ve yoksulluğun çözümü konusunda arzu edilmeyen sonuçlara neden olmaktadır. Bu ülkelerde, temel ihtiyaçların karşılanması ve evin geçiminin sağlanmasında kadınlar merkezi roller üstlenmektedir. Kadınlara yönelik en etkili kalkınma yardımları, kredi, eğitim, sağlık olanakları ve zirai teknolojilerdir (Newland, 1988). Küreselleşme ile birlikte Üçüncü Dünya ülkelerinin kadınları, çokuluslu şirketlerin işgücü haline gelmiş ve böylece cinsiyet temelli uluslararası işbölümü meydana gelmiştir. Bu ülkelerin büyük şehirleri ucuz iş gücü olan kadın işçi sınıfına bağımlıdır. Göçmen kadınlarsa erkek elitlere seks hizmeti vermektedir. Bu ülkeler için bu tür hizmetler önemli bir döviz ve milli gelir kaynağıdır (Mitter, 1986 ve Jeffrey, 2002).

Uluslararası ilişkiler, yalnızca sermaye ve savaş tüccarlar arasındaki ilişki değil, aynı zamanda kadınların kapitalist üretim sürecinde, ucuz iş gücü olarak kullanımına da bağlıdır. Küreselleşmenin getirisi olan iş bölümüyle üretim Üçüncü Dünya'ya kaymış ve bu ülkelerdeki kadın emeği ucuzlaşmıştır. Bunun nedeni kadınların yaptığı işlerin beceri gerektirmeyen işler olarak görülmesidir. Kadınların yaptığı işler, ücretli iş kapsamında değil, ek iş olarak görülmekte, bu sayede ücretler düşük tutulabilmektedir. Kapitalizm yalnızca Üçüncü Dünya kadınlarını kullanmaz, Birinci Dünya kadınlarını da birinci tüketici kitle olarak konumlayarak, iki dünya arasında hiyerarşi yaratır. Üreten ile tüketen arasındaki bu hiyerarşi, uluslararası kadın hareketlerinin en çok istemediği şeydir. Kadınların ucuz emek olarak kullanılması, hem kapitalizmin hem de ataerkinin devamlılığının sağlanmasına katkı sağlamaktadır. Feministler, kapitalizmin kadın emeğini değersizleştiren söylemiyle mücadele etmektedirler (Enloe, 2003 ve Peterson, 2010).

Yoksulluğun feminizasyonu üç şekilde gerçekleşmektedir: (1) Kadınların eğitime ulaşımı sınırlıdır. (2) Ağır şartlarda çalışıp, düşük ücretler almaktadırlar. (3) Toplumdaki kültürel

kodlar yüzünden sosyo-ekonomik hareketlilikleri yok denecek kadar azdır (Moghadam, 1999).

Yoksulluk gibi göç de feminenleşmektedir. Bütün insanların hayatlarını devam ettirebilmek için belirli bir ekonomik düzeye sahip olmaları gerekmektedir. Özellikle 1970'li yıllardan sonra, dünyada yaşanan ekonomik krizler ve işgücünün sömürülmesi, yapısal eşitsizlikleri gündeme getirmiştir. Bu da bireyleri ve toplumları daha iyi yaşam şartları arayışına itmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, merkez ülkelerin çıkarına olurken çevre ülkelerin zararına olmuştur. Merkez ülkelerdeki çekici özellikler artarken, çevre ülkelerdeki itici nedenler artmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra iletişim, teknoloji ve ulaşım alanındaki gelişmelerden sonra göç hareketleri hızlanmıştır. Hükümetlerin ve çok uluslu şirketlerin bu hareketlilikle ilgili izlediği politikalarda ve buna bağlı olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıkların artması da bu hareketleri daha da hızlandırmıştır. Öncelikle bireyler kendileri için daha iyi imkanlar sağlamak amacıyla bu hareketlere katılmışlardır ki bunu neo-klasik ekonomi göç teorisi açıklamaktadır. Burada bireyler daha yüksek kazanç elde etmeyi amaçlamaktadır. Kimi zaman bireyler sadece kendi kararlarıyla değil bir grup, aileleri veya hane halkı kararıyla hareket etmektedir. Burada amaç ise, aileye katkı sağlamak veya ücret farklılığı olmadığı durumlarda da ailedeki riskleri azaltmaktır. Bunun yanında, sanayileşmiş ülkelerde, kendi ülke vatandaşlarının kötü şartlarda, sigortasız çalışmayı reddederek, ülke dışından gelen ve daha kötü koşullarda, sigortasız çalışan işçilerin oluşturduğu, ikiye bölünmüş emek piyasası teorisi diye adlandırılan teoriyle açıklanan göç teorisi bulunmaktadır. Merkez-çevre teorisinde bu ülkeler arasında bir bağımlılık vardır ve merkez ülkeler çevre ülkelerden ucuza hammadde ve işçi alarak üretimlerine devam etmekte ve bu şekilde bu ülkelere göç olmaktadır. Göç alan ve veren ülkeler arasında oluşan bir bağ olduğunu ve genellikle göç eden aile üyelerinden birinin göç alan ülkede olduğunu veya ilk göç eden grupların daha sonraki göç edeceklere tecrübelerini aktararak yardımcı olduğu durumunu

ifade eden göçmen ilişkiler ağı teorisiyle açıklanmaktadır ve son olarak genelde ülkelerin siyasi, tarihi veya ekonomik ilişkilerine dayanarak oluşan göç ise göç sistemleri teorisiyle açıklanmaktadır. Bu teorilere baktığımızda, genelde daha iyi şartlar elde etmek amacıyla bireylerin ve grupların göç ettiğini ve kapitalist sistemin varlığını devam ettirmek için ekonominin göç hareketine ihtiyaç duyduğunu görmekteyiz. Bunun dışında, çatışma bölgelerinden göçen kadınların sayısı erkeklerinkinden fazladır. Devletlerin savaş politikaları yüzünden ailelerini geçindirecek bir iş bulmak isteyen kadınlar göç etmek zorunda bırakılmaktadır. Kapitalist birinci dünya ülkeleri de, göçmen kadın emeğinden gelir sağlamaktadır (Enloe, 2003: 184-186). Bu ülkelere göçen kadınlar önce borçlandırılmakta, pasaportları ellerinden alınmakta ve çoğu zaman zorla, sigortasız olarak çalıştırılmaktadır. Seks turizmine köle olan göçmen kadınlar, egzotik bir meyve olarak pazarlanmakta, etnisiteleri erotikleştirilmekte ve böylece Batı'nın sömürgecilik geleneği devam etmektedir (Kempadoo, 1994: 75).

Yetmişli yıllardan itibaren kadınların iş gücüne katılımının artmasının sonuçlarından biri de göçün kadınlaşması olmuştur. Küreselleşme ve neo-liberalizmin sonuçlarından biri olan yoksullaşma, kadınların ailelerini geçindirmek üzere şehirlere göçmesinin nedeni haline gelmiştir. Kadınlar tüm göçmenlerin yarısını oluşturmaktadır ve toplumdaki konumları nedeniyle göçü daha sancılı bir şekilde deneyimlemektedirler. Kadınların ve erkeklerin göç etme nedenleri farklılaşabilmektedir. Özellikle eski Doğu Bloku ülkelerinden Doğu Avrupa'ya yaşanan göç dikkat çekicidir, fakat sendikalar bu konuya karşı ilgisizdirler. Avrupa'ya göçen kadınlar genellikle ev hizmetlisi ya da seks işçisi olarak çalışmaktadırlar. Göç ettikleri ülkenin dilini bilmemeleri nedeniyle her zaman "en alttaki işlere" hapsolmaktadırlar. Cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle ev işlerinin kadın işi olarak görülmesi ve devletin bakım hizmetlerini üstlenmemesi nedeniyle bir çok gelişmiş ülkede hizmet sektörü haline gelen bu alanda göçmen kadın emeği kullanılmaktadır. İnternetin yayılması ile

birlikte seksin kolayca erişilebilen bir şey haline gelmesi sonucunda porno endüstrisinde de göçmen kadınlar sömürülmektedir (Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa; 2009). Sovyet sisteminde yaşanan değişim boşanma oranlarında da artışa neden olmuş ve bir çok kadını ailesinin geçimini üstlenmek zorunda bırakmıştır. Bu nedenle kadınlar göç yollarına düşmüştür. Dahil olması daha kolay olduğu ve gelir oranı yüksek olduğu için bir çok göçmen kadın seks işçiliği yapmayı tercih etmektedir. Ama bu tercih hayatta kalabilmek pahasına yapılan bir tercihtir. Zira seks işçiliği, bedene uygulanan şiddet uygulamalarına son derece açıktır ve bu işi yapan kişiler cinsel, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmaktadırlar. Üstelik şiddeti uygulayanlar sadece müşteriler değil, aynı zamanda polis gibi devlet yetkilileridir. Göçmen kadınlar bütün sosyal korunma haklarından yoksun oldukları için bir çok riske ve AIDS gibi hastalıklara yakalanma durumları da daha yüksektir (Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa; 2009).

Elbette ki göçmen kadınlar sadece seks işçiliği yapmamaktadır. Göçmen kadınların büyük bir çoğunluğu ev hizmetlerinde çalışmaktadır. Bu sektör seks işçiliğine bir alternatif olarak görülmektedir. Bakım hizmetleri erkekler ve devlet tarafından üstlenilmediği için, bu tip işlerde göçmen kadın emeği kullanılmaktadır. Bu işler, düşük statüsü ve ağır çalışma koşulları nedeniyle yerli işgücü tarafından tercih edilmemekte, göçmen işgücü tüm koşullara boyun eğerek yirmi dört saat hizmet vermektedir (Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa; 2009). Kadınların göç etmeleri, kendi ülkelerindeki cinsiyet ilişkilerini dönüştürmemekte, evde kalan baba ev işlerini üstlenmemektedir. Bu görevi yerine getirmek yine bir başka kadına düşmektedir. Bu işi çoğu zaman yakın aile içerisinden bir kadın üstlenmektedir. Literatürde bu duruma "küresel bakım zinciri" denilmektedir. Zincirin sonuna doğru ödenen ücret azalmakta ve ücretsiz emek haline gelmektedir (Hochschild, 2000; aktaran Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa; 2009).

Ev hizmetleri büyük oranda kayıt dışı, kuralları düzensiz, istirmara açık, düşük ücretli ve düşük statülü işlerdir. "Ev"in gözden ırak ve izole bir mekan olması baskı ve istismarı

şiddetlendirir. Yapılacak işin ve çalışacak saatin belirsizliği her an her yerde çalışmaya hazır olmayı gerektirir. Çalışma koşulları dediğimiz şey göçmen kadının yaşam koşulu haline gelmiştir çünkü günde on altı saat –uyuma süresi haricinde kalan tüm gün- çalışmaktadır. Üstelik haftalık veya aylık bir izin de kullanamamakta, fiziksel ve cinsel saldırıya maruz kalmaktadırlar. Ev hizmetlisi olarak çalışan göçmen kadınlar ayda ortalama 297£ kazanırlar. Fiziksel saldırıya uğradığını söyleyenlerin oranı %22.5'tur. %60'ının dışarıya çıkmasına izin verilmemektedir. %33.7'sine yemek verilmemektedir. %36'sının kendine ait bir yatağı bile yoktur (Jayaweera ve Anderson; 2008: 42).

Örneğin Istanbul'da yaşayan Filipinli kadınların çalışma koşulları oldukça ağırdır. Filipin nüfusunun yüzde onundan fazlası dünyanın dört bir tarafında istihdam edilmektedir. Filipin devleti tarafından memlekete döviz getiren işgücü olarak görülen kadınlar devlet tarafından çıkarılan İş Kanunu ile çeşitli ülkelerle ikili anlaşmalar yapılarak dünyanın dört bir tarafına gönderilmektedir. Günümüzde Filipinler'de yaşanan dış göçün %69'unu kadınlar oluşturmaktadır (Akalın, 2016). 2012 yılı itibariyle Türkiye'de 5 binden fazla Filipinli işçi çalışmakta, bunların yaklaşık 4 bini düzensiz şekilde istihdam edilmektedir. Başlangıçta Türkiye ile anlaşması bulunmayan Filipinliler için Avrupa'ya geçiş sağlayacak bir köprü olan Türkiye zaman içerisinde yerleşik hayata geçilebilecek bir yer haline gelmiş ve Istanbul'da küçük bir Filipinliler topluluğu oluşmasına neden olmuştur. Türkiye'deki Filipinlilerin %85'i ev işçisi kadınlardır. Yeni başlayanlar ayda ortalama 500 dolar kazanırken, deneyim sahibi olanları 1200 dolar kazanabilmektedir. Göçmen kadınların iş gücü değerlendirilirken bu işçilerin ait oldukları yerlerden koparılıp başka yerlerde çalıştırılıyor olmalarının duygusal boyutları da değerlendirilmelidir. Yani göçmen kadın işçilerin durumları sadece çalışmak koşulları üzerinden değil, kişisel yaşamın tahliye edilmesi açısından da değerlendirilmelidir. Filipinli göçmen kadın işçilerin çoğu yatılı olarak çalışmaktadır. İşçinin altı gün boyunca evden hiç çıkmaması gerekmektedir. Bir günlük izin dışında olan tüm saatler, işverene hizmet

etmesi gereken saatler olarak tanımlanmaktadır. Filipinli göçmen işçi kadınları diğerlerinden ayıran bir özellik, izin günlerini Pazar ayinine katılacak şekilde düzenliyor olmalarıdır. Bazı işverenler bu durumu kabul etmemekte, bunun üzerine ise işçiler o işverenle çalışmamaktadırlar. Filipinli kadınlar klişeye iş bulmak, bağlantılar kurmak, borç para bulmak gibi amaçlarla gitmektedirler. Filipinli bir kadının deyimiyle "kiliseye gitmek ruhani ve sosyal bir etkinliktir". Kiliseye gitmenin ruhani tarafı yabancı bir ülkede çalışmanın zorluklarına dayanma amacı taşımaktadır. Başka bir deyişle ayinin terapi işlevi vardır (Akalın, 2016).

Göçün kadınların yaşamlarında yarattığı yıkıma verilebilecek bir diğer örnek de bugün ne yazık ki hala güncelliğini koruyan Suriye meselelesidir. Suriyeli mülteci aileler, küçük yaştaki kızlarını para karşılığında göç ettikleri ülkelerdeki erkeklerle evlendirmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri yemek, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamanın yanında çocuklarını bir erkeğin himayesi altına alarak onu tecavüzden korumak amaçlanmaktadır. Kadınlar ve çocuklar, bilgiye ve hizmetlere erişimden mahrumdurlar. Mültecilere yönelik çok sınırlı hizmet bulunmakta ve bundan nasıl yararlanabileceklerini bilmemektedirler. Fakat bu yardım her zaman karşılıksız olmamaktadır. Bir mülteci şöyle demektedir: "Eğer bir yardım kuruluşundan bir iyilik talep ediyorsan, kızını, kız kardeşini ya da karını onlara yollaman gerek. İstediğini ancak o zaman alabilirsin." Suriyeli mülteci kadınlara yönelik cinsel şiddet sadece göç ettikleri ülkelerin erkeklerinden gelmemektedir. Aynı zamanda yakınlarındaki erkekler de onları istismar edebilmektedir. Örneğin bir başka Suriyeli mülteci erkek şunları söylüyor: "Yaşananlardan sonra kendimi gerçek bir erkek gibi hissetmiyorum. Dürüst olmak gerekirse artık başa çıkamıyorum. Eşim benden yiyecek bulmamı istediğinde onu dövüyorum. O da ben de neden onu dövdüğümü bilmiyoruz." Suriyeli mülteci kadınlar arasında bir başka zedelenebilir grubu dul kadınlar oluşturmaktadır. Onlar kocalarının olmadığı gerçeğini saklamak için kamusal alanda telefonla konuşuyormuş gibi yaparak kendilerini erkek şiddetinden korumaktadır. Cinsiyetçi şiddetten sadece kadın mülteciler etkilenmemetedir.

Suriye'den kaçan erkeklerin %10'u da cinsel şiddete maruz kaldığı raporlanmıştır. Mağdurlar şiddeti inkar ederek unutmaya çalışma eğilimindedir. Kendi kabahatleri olduğunu düşünerek kendilerine zarar verdikleri de olmaktadır (Anani, 2013). Mülteci kampında çalışan bir yetkilinin yaptığı açıklama ise şöyledir: " Ben altı aydır burada çalışıyorum. Bir vaka ile karşılaştım. Bir kız, hamile kalmış. Aile hamileliği biliyor. Bir Türk tarafından hamile bırakılmış. Kız düşük yapmış ve aile kamptan ayrılmış. Kimse nerede olduklarını bilmiyormuş. Adama dava açılmış. Bu açılan tek dava ama yaşanan durum tek değil. Kadınlara durumu rapor edelim mi dediklerinde hayır yanıtı alıyoruz. Erkeklerin durumu zorlaştıracağını düşündükleri için hayır diyorlar. Kadınların erkekler tarafından dövüldüğü de raporlanıyor." Kadınlar, yanlarında erkekler olmadan tek başına göç etme durumunda da kalabiliyorlar. Böyle zamanlarda risklere karşı daha savunmasız oluyorlar. Göç yollarında yemek, kıyafet, barınma ihtiyaçlarını karşılayabilmek için rızaları olmaksızın cinsel ilişkiye girmek durumunda kalıyorlar (Parker, 2015). Aynı zamanda medya da Suriyeli mültecileri ikinci kez marjinalleştirebilmektedir. Edward Said'in oryantalizm tanımı ile oldukça paralel bir şekilde, Google arama motoruna "Suriyeli mülteci kadınlar" diye arama yaptırdığınızda, Suriye halkının kızlarını nasıl sattıklarını anlatan hikayelerle karşılaşılmaktadır. Yani medya, kadınları güçsüz kadınlar olarak göstermektedir. Aynı şekilde mülteci erkekler de para için her şeyi yapan açgözlü adamlar olarak resmedilmektedir.

Göç yolları Türkiye'den geçen tek etnik grup Suriyeliler değildir. Kürt aileler, bir devlet geleneği olarak mütemadiyen göçe zorlanmaktadır. 90'lardan beri 3700 aile göçe zorlanmış ve köyleri yakılan 3 milyon Kürt birkaç saat içinde, yanına hiçbir şey alamadan Batı'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Erkeklerin çoğu hapse girdiği için kadınlar sosyal anlamda felç oldular. Dil bilmedikleri için ve etnisiteleri nedeniyle göç ettikleri yerlerde ayrımcılığa maruz kaldılar. Aralarında altı ay boyunca evlerinden hiç çıkmamış kadınlar vardır. Genç kadınlar okula giderek Türkçe öğrenebilmiş, ve ucuz iş gücü olarak kullanılmıştır. Türkçe bilmeyenler

ise en temel sağlık hizmetlerinden bile faydalanamamışlardır. Bu durum ne yazık ki doksanlarda kalmamış, halen bir devlet geleneği olarak sürdürülmektedir (Çağlayan ve ark., 2011).

2) Feminist Coğrafya

Coğrafya dediğimizde akla dağlar, tepeler gelir. Bunun nedeni Batılı erkekler tarafından yapılan coğrafi keşiflerdir. Sömürgeciliğin gelişmesi ile birlikte haritalama çalışmaları önem kazanmıştır. Dolayısı ile bu dönemde coğrafya; emperyalist, Kartezyen, ırkçı, milliyetçi, militarist ve erkek bir disiplindi. Bu ilk dönemde üst sınıf erkeklerin bir araya geldiği coğrafya cemaatleri vardı. Coğrafi çalışmalar kapitalizmin gelişimiyle paralel ilerlemekteydi. 1960'lı yıllara kadar bu duruma bir itiraz gelmemiştir. Bu ilk dönemde coğrafyacıların en çok tartıştığı mesele "*space*" ile "*place*" arasındaki farktı. Yer (*space*) matematiksel olarak saptanabilen, koordinatları verilebilen bir şeydi ama mekan (*place*) yerin içinde küçük bir nokta idi. Büyük resmin küçük parçasına mekan deniliyordu. Ama bu tanımı romantik bulan coğrafyacılar vardı. Askerlerin sömürge kıtalara giderek bu sıcak bölgelerdeki insanların tembel olduğunu iddia etmesini ilk dönemde coğrafyanın ırkçı olmasına örnek olarak gösterebiliriz. Bazı kadın coğrafyacıların da bu dönemde bu görüşü desteklediğini söyleyebiliriz. 1940'lı yıllara gelindiğinde coğrafyada "sayısal devrim" yaşandı. Bu teoriye göre mekan; Kartezyen, ikiliği olan, doğrusal ve apolitik bir alandı. Bu teoriyle beraber feminist coğrafya tartışılmaya başlandı. Mekanların yerleşme sistemleri olduğu, bütün yerleşme sistemlerinin bir araya gelerek yeryüzünü oluşturduğu iddia edildi. Bölge ve bölgecilik kavramları da yine bu dönemde tartışılmaya başlandı. 1960'lı yıllara gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nde sivil haklar hareketini ve feminizmin ikinci dalgasının yükseldiğini, radikal coğrafyanın böyle bir atmosferde doğduğunu söyleyebiliriz (Tuncer, 2012).

Feminist coğrafya, Beşeri Coğrafya Sözlüğü'nde "toplumsal cinsiyet ilişkileri ve coğrafyaların karşılıklı olarak nasıl yapılanıp dönüştüğünü incelemek amacıyla feminist siyaset ve teorilerden beslenen perspektifler" olarak tanımlanır. Uzun bir geçmişe sahip olmayan feminizm ile coğrafya arasındaki ilişkinin 1960'lı yılların sonunda ortaya çıkan toplumsal radikalleşme ve kadının iş gücüne artan katılımının birleşimi ile açıklanabilir. Akademi içindeki ve dışındaki toplumsal hareketler kadınların coğrafya alanında ve diğer disiplinlerde etkinlik ve statülerinin tanınmasına yol açmıştır. Pozitivist coğrafyaya karşı çıkan yeni radikal coğrafya ise disiplin içinde feminist eleştirilerin yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu noktada feministler ile Marksistler arasında güçlü bir entelektüel bağlantının olduğunu hatırlatmak gerekir. Bunun dışında, 1970'li yıllardaki sivil haklar hareketi de feminist coğrafyanın doğuşunda son derece etkilidir.1970'li yılların sonunda feminist coğrafyanın ana odak noktası, toplumsal cinsiyet konusunda ders vermek, inceleme yapmak, kadınların statüsünü disiplin içinde iyileştirmek olmuştur. Bu yıllarda feminist coğrafyacılar farklı yerlerde kadınların yaşantı ve deneyimlerine bakarak, onların yaşadıkları çevreyle ilişkileri ve mekansal deneyimleri üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir (Tuncer, 2012).

İlk yıllarda feminist coğrafyacılar "önyargılara karşı çıkma, kendi tarihlerini ve coğrafyalarını yazma, akademi içindeki ve dışındaki geleneksel iktidar ilişkilerini alt üst etme girişiminden oluşan kolektif bir proje yürütmüşlerdir. Bu dönemde çoğu feminist için kadın konusunda çalışmak politik bir karardı ve coğrafya disiplininde o zamana kadar varolan dışlamayı ortaya çıkarmak için stratejik bir işleve sahipti. Bu anlamda, başlangıçtaki feminist eleştiri akademik coğrafya disiplinine tarihsel olarak erkeklerin egemen olduğu gerçeği üzerine kurulmuştur. Bu durum, neyin coğrafi bilgi sayılacağı, coğrafyanın öznelerinin kim olduğu ve kimin bu tür bilgiyi üretebileceğine dair varsayımları sarmıştır. Erkeklerin öğrettiği, erkek bedeni ve heteroseksüel erkek deneyimleri üzerine odaklanan coğrafya, bilgisini kadın meseleleri olarak gören şeyleri dışarıda bırakarak oluşturmuştu. Disiplin temelde erkeklere ait olan ve onların

deneyimlediği mekan, yer ve alanlara odaklanmış, kadınların yaşantı, deneyim ve davranışlarına kişisel veya özel meseleler olarak bakıldığı için ve toplumsal bir önemi olmadığı varsayımıyla araştırma nesnesinin dışında bırakılmıştı. Feminist coğrafyacılar, dışarıda bırakılan tüm bu konuları yeni alanlar olarak coğrafya disiplinine eklemeyi amaçlamışlardır. Bunun için bir yandan disiplinin sınırlarına ve içeriğine dair teorik ve epistemolojik tartışmalar yürütürken öte yandan kadınların özne olduğu araştırmalar yapmaya gayret gösterdiler. Başlıca çalışma konuları; ev içi iş bölümü, mekansal organizasyon, ev içindeki iktidar ilişkileri, kadınların fırsat ve hizmetlere erişimi, kadınların iş yerlerine ulaşımı, kamusal mekanlardaki rol ve etkinlikler, kamusal alanda hayatta kalma stratejileri, vb. idi (Tuncer, 2012).

Ana akım coğrafya, üretim ve yeniden üretim arasındaki mekansal bölünmenin doğal ve evrensel olduğunu varsayarak kadını evle, erkeği işle ilişkilendiriyordu. Özel hayat ile kamusal emeğin dünyalarının ayrı ve birbirini dışlayıcı alanlar oldukları düşünülüyordu. Bu yüzden coğrafyacılar evi toplumsal bir yer olarak görmemekteydi. Dolayısıyla, kadının statü ve rolleri kabul edilmeyip, kamusal alanda erkekleri öncelemekteydi. Yani beşeri coğrafya öncelikli olarak kamusal mekana ait erkek yaşantısına odaklanmıştır. Feminist coğrafya ise, toplumsal hayatın inşasına ve ana akım coğrafyanın kamu/özel ikiliğine karşı çıkarak kamusal ve özel, iş ve ev arasındaki uçurumu reddetmiştir. Bunun yerine dikkatlerini toplumsal yeniden üretim ilişkilerine vererek, ayrı gibi görünen bu iki dünya arasındaki bağları ortaya çıkarmaya çalışmışlardır (Tuncer, 2012).

1980'li yıllarda feminist coğrafyacılar önceki on yılın başlıca ilgi noktasını koruyarak, kamu ve özel, ev ile iş arasındaki cinsiyetçi ayrımın farklı sonuçları ve boyutlarını araştırıp, analiz etmekle meşgul oldu. Bu on yıllık dönem boyunca çok sayıda araştırma ve ampirik çalışmanın, gelişmiş, az gelişmiş ülkeleri, kırsal ve kentsel bölgeleri dahil eden çeşitli coğrafya bağlamlarda kadınların yaşantı ve deneyimlerini incelemeye ayrılmıştır. Bu

dönemde yapılan çalışmaların başlıca amacı, kadınların statüsünde erkeklere göre eşitsiz ve ikincil konumlarından kaynaklı mekansal farklılıkları ortaya çıkarmaktı. Bu anlamda, tabi kılma formlarını ve kadınların statüsündeki coğrafi varyasyonların boyutlarını haritalamaya yönelik özellikle kent ölçeğinde çok sayıda araştırma ve saha çalışması yapılmıştır. Kadınların erkeklere göre çok daha dezavantajlı koşullarda ve mekansal olarak daha kısıtlı olarak yaşadıklarını göstermede büyük katkı sağlayan bu çalışmaların, kentsel alan kullanım kalıplarının oluşumu ve kentin mekansal yapısının inşa süreçlerinde ataerkil cinsiyetçi ilişkilerin oynadığı rolü açığa çıkarmada büyük etkisi olmuştur (Tuncer, 2012).

1980'li yıllarda, feminist coğrafyanın iki ana perspektiften oluştuğu söylenebilir. Birincisi sosyalist feminist çerçeveye dayanmaktaydı. Bir çok feminist coğrafyacı Marksist sosyal teoriden güçlü biçimde etkilenmişti. Ama diğer alanlarda olduğu gibi feminist coğrafya ile Marksizm arasındaki kesişme de problemliydi. Bu dönemde feminist coğrafyacılar Marksist teorideki cinsiyetçi varsayımları sorgularken, bir yandan da Marksist coğrafyacı meslektaşlarına feminist teorinin bir disiplin olarak varlığını kabul ettirme uğraşı vermekteydi. İkinci grup, liberal feministlerden oluşan, refah coğrafyasından etkilenen coğrafyacılardan oluşmaktaydı. Bu grubun hedefi, mevcut mekansal yapılar, konut tasarımı ve politikalarıyla bağlantılı olarak kadınların aileye bakan ev kadını rollerinin, kadınların ücretli istihdama erişimini nasıl etkilediğini göstermekti (Tuncer, 2012).

1980'li yılların sonuna doğru, kadınların rolü ve ortak deneyimleri hakkında başlangıçtaki varsayımlar feminist coğrafyacılar tarafından sorgulanmaya başlandı. Erken dönem feminist coğrafya çalışmaları, bugünkü güncel çalışmaları şekillendirecek ciddi eleştirilere tutuldu. Bunların en başında on yıldaki feminist coğrafya incelemelerinde kadınların aralarındaki farklılıklar göz ardı edilmiş olmasıdır. Erken dönem çalışmaların büyük bölümü, o dönemki feminist çalışmaların geneline hakim olan eğilime paralel biçimde kadınların davranış ve

deneyimleri hakkında genelleyici ve evrensel iddialarda bulunarak, sınıf, ırk, etnisite gibi kadınları bölen toplumsal boyutlara dikkat etmemişti (Tuncer, 2012).

1990'lı yılları ve takip eden yılları şekillendiren iki baskın epistemolojik yaklaşımdan bahsedebiliriz: Duruş noktası feminizmi (*feminist standpoint*) ile postmodern feminizm. Bu iki yaklaşımın ortak yanı modernist geleneği ve onun toplumsal cinsiyet ayrımını hak ve adalet nosyonları temelinde açıklamasını eleştirmesidir. Ancak ilk gruptaki çalışmalar farklılığı benimserken erkek ve eril olan şeye üstünlük atfeden geleneksel ayrışmayı ortadan kaldırmak yerine tersyüz etmeye uğraşmıştır. Postmodern feminizm için bu yeterli değildir. Toplumsal cinsiyet kategorisinin de çöpe atılması gerekir. Toplumsal cinsiyetin analitik veya temel bir kategori olarak inşası bugüne dek hakim olan farklılık mitine eleştire bir itiraz getirmediği gibi diğer kritik farklılık alanlarını da ıskalamaktadır. Bu yeni aşama bir yandan cinsiyet, cinsellik, ırk, etnisite, sınıf gibi birçok farklı deneyim alanı için politik ve teorik düzlemde kapsayıcı bir analiz geliştirmesine yönelik arayışlara sahne olurken, aynı zamanda feminist farklılık ve çeşitlilik coğrafyası olarak tanımlanan yeni bir coğrafya tahayyülü de beraberinde getirmiştir. Bunun sonuncunda coğrafi konum ve yerlerin sabit tanımları sorgulanmaya başlanmış ve mekan, yer, topluluk ve çevre gibi kavramlar ilişkisel terimlerle tarif edilmiştir (Tuncer, 2012).

1990'lı yıllardan itibaren ulusaşırı ve yerelaşırı siyasal, ekonomik ve kültürel bağlantı ve pratikler üzerinde duran artan sayıda inceleme ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalarda özellikle düşük ücretli hizmet işlerinin küreselleşmesi, yerel, küresel kimlik performansları, bölgesel ve ulusaşırı göz akışları, küresel seks ticaretini hızlanması gibi konular öne çıkmıştır. Feminist coğrafyacıların bu gibi konulara ilgilemesi bu alanda farklı öznelerin ve yerelliklerin çalışılmasında ve daha önemlisi Anglo-Amerikan coğrafya geleneğinin Batı dışı bilgi ve deneyimle ilişkilenmesinde etkili olmuştur (Tuncer, 2012).

Batı dışı farklı coğrafi bölgelerde ve yerellikler bağlamında yapılan çalışmaların en önemli katkılarından biri farklı modernleşme deneyimlerine, ulusal tarihlere ve kültürel özgüllüklere bağlı olarak coğrafya alanında bugüne dek kullanılmakta olan Batı kökenli kavramlar ve varsayımların yeniden gözden geçirilmesini ve genişletilmesini sağlamış olmasıdır. Bu çalışmalar göstermiştir ki; Anglo-Amerikan ve Avrupa tarihsel deneyimine dayanarak geliştirilen yaklaşımlar Orta Doğu ve Afrika gibi toplumlardaki kadın deneyimlerini açıklamakta çoğu zaman yetersiz kalmıştır. Bu durum özellikle feminist coğrafyacıların ilk günden beri üzerinde durduğu feminist eleştiriler ışığında ele aldığı kamusal ve özel alan ayrımında kendini göstermektedir. Batı'da görece daha belirgin sınırlarla ayrılmış kamusal/özel ikiliği, İslami ve Hindu coğrafyaları gibi farklı dini ve kültürel geleneklerin hakim olduğu bölgelerde ciddi değişiklik göstermekte olup, hatta kimi kültürlerde kamusal ve özel kavramlarının karşılığı bile tam anlamıyla yoktur (Tuncer, 2012).

Amy Mills, makalesinde kadınlar arasındaki komşuluk ziyaretlerinin mahalledeki evleri ve sokakları birbirine bağlaması ve aidiyet bağları yaratması açısından önemli olduğunu söyler. Ona göre, ulus ve kentle ilişkili kavramsal terimler olan aidiyetin ve dışlanmanın, mahallede kimin komşu olduğunu, kimin dışlanacağını tanımlayan toplumsal pratikler aracılığıyla gerçekleşmesini sağlayan yakınlığa dayalı bir uzamdır. Mahalle adabı, birçok düzeyde işlerlik gösterir: Toplumsal davranışı düzenler, insanların kimlerle komşuluk yapacağını tanımlar, komşuların ne hakkında nasıl konuşacağını belirler ve komşuların belirli meseleler etrafında nasıl kolektif bir sessizlik öreceğini dayatır. Mahalle adabını anlamak ve uygulamak mahallede aidiyet için ödenen bedeldir. Söz konusu aidiyet, cemaat desteği ve cemaate üyelik anlamına gelir. Özellikle kişisel ve toplumsal kriz anlarında ve giderek parçalanan kentsel kültür bağlamında önem kazanır. Ama Kuzguncuk'un geçmişine dair kolektif hafızayı yeniden üreten ve sınırı aşan öyküleri ve eylemleri sessizleştiren de yine aynı mahalle adabıdır. Dolayısıyla, hatırlamak ve ulusu yeniden üretmek, gündelik hayatın en küçük

uzamlarında gerçekleşir: evlerin oturma odalarında, yemek sofrasının etrafında, kapı önündeki merdivenlerde ve sokağa bakan pencerelerde (Mills, 2010).

Kadınların rolleri ve kadınlardan beklentiler, hareketlilik ve kapatılma, desteklenme ve tecrit edilme, güç ve zayıflığın koşullandırdığı değişen uğraklarda yeniden üretilir. Toplumsal cinsiyete dayalı kimliğin mahalle uzamında karmaşık şekillerde içerimlenme biçimlerini inceleyerek, kent hayatında ulusal kimliğin ve aidiyetin karmaşık mekansallıklarını anlamak da mümkündür. Mahalledeki aidiyet ve dışlama sınırları, katı bir şekilde tanımlanmaz, bilakis kimliğin farklı veçheleri dışa vurulurken veya gizlenirken bu sınırlar da farklı mekanlarda veya uğraklarda değişiklik gösterir; kimlik ve mekan birlikte ama tahmin edilemeyen şekillerde üretilir (Mills, 2010).

Geleneksel olarak, mahalle hayatının bildik mekanlarının yaratılmasını ve kalıcı kılınmasını sağlayan en önemli pratik komşuluktur ve bir mekan olarak evi komşulara açar. Kültürel bir pratik olan komşuluk, toplumsal cinsiyete dayalıdır ve kısmen kadınları gün boyu evde konumlandıran geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine –eş ve anne rollerine- bağlıdır. Geçtiğimiz yirmi otuz yılda, örneğin kentleşme, mahalledeki küçük dükkanların ve aile işletmelerinin giderek kapanması ve kentin merkezi yerlerindeki daha büyük tedarikçilerin çekimine kapılma, televizyonun diğer eğlence biçimlerinin yerini alması ve toplumsal hayatı daha fazla kaplaması gibi, mahalle hayatını etkileyen pek çok faktör olmuştur. Kadınların mahalledeki rolleri de bu süreç içerisinde değişim geçirmektedir. Samimi mahalle ilişkilerini sevseler de, yakın aile ilişkilerine önem verip evlenme arzusu/baskısı hissetseler de kadınlar artık ücretli işlerde çalışabilmekte, yalnız yaşayabilmekte, çocuk doğurmamayı seçebilmekte veya kişisel mahremiyete daha fazla önem verebilmektedir (Mills, 2010).

Mahalle uzamını üreten toplumsal cinsiyete dayalı sosyomekansal pratiklere, etnisiteyle sınıf da eklenebilir. Mahalleye yeni taşınan meslek sahibi kadınlar veya meslek sahibi kişilerle evli

kadınlar da Kuzguncuk'taki çoğu yabancılarla, çoğunlukla da Müslüman erkeklerle evlenmiş azınlık kadınlarıyla bütünleşmezler. Azınlık kadınları, Kuzguncuk'un en yoksul sakinleri arasında yer alır ve aynı sosyoekonomik statüye sahip diğer Müslüman kadınlarla mahalleye özgü dayanışma ilişkileri geliştirirler. Müslüman komşulardan bazıları uzun yıllardan beri Kuzguncuk'ta yaşamaktadır. Azınlık kadınları, gündelik hayatta iyi ilişkiler kurdukları komşularından kimliklerini saklarlar (Mills, 2010).

Mahalle hayatında samimiyet veya yakınlık; mahalledeki dükkanların sürekli müşterisi olmak, haftada bir gün kurulan mahalle pazarında veya kaldırımlarda sosyalleşmek, karşılaşıp konuşmak, etkileşimde bulunmak, vb. aracılığıyla kamusal alanlarda toplumsal ilişkiler geliştirmek gibi çeşitli biçimlerde yaratılır. Bu türden mahalle toplumsallaşmasına erkekler de kadınlar da katılım gösterir. Mahalle hayatının bazı toplumsal mekanları geçtiğimiz yirmi beş yıl içinde tamamen yok olmuştur. Toplumsal bir kolektivite olarak mahalle, geniş aileye benzer. Bir mahalleli, sokağın ucunu diğerlerinden ayırarak "bizim mahalle" veya "sizin mahalle" der. Dolayısıyla mahalle eve yakınlıkla tanımlanan bir yerdir (Mills, 2010).

Toplumsal cinsiyete ilişkin coğrafi araştırma da, kamusal ve özel arasındaki ayrımları benzer şekilde akışkan olarak görür ve belli bir alandaki iktidar ve deneyimlerin diğer alanın içine sızma şekillerini aydınlatır.

Cemaatin bir parçası olduğunu kanıtlamak için komşuları yeterince sık ziyaret etme sorumluluğu ve bizatihi ziyaret etme biçimleri mahalle hayatının önemli karakteristiklerindendir. Evin kapısı misafirliğe gelen bir komşuya her zaman açıktır ve insanlar önceden haber vermeden çıkar gelirler. Komşuluk insanlarla birlikte olmayı yalnız olamaya tercih etmekle ilgili bir kültürel değerle ilişkilidir ve genellikle gündüzleri kocaları dışarıdayken evde kalan kadınların gerçekleştirdiği bir pratiktir. Komşu ziyaretleri, evlerin

içini sokaklara bağlayarak, mahallenin ikamet edilen sokağını özel aile uzamının bir uzantısı haline getirir (Mills, 2010).

Kuzguncuk tipik mahalle karakterini koruyarak, mutenalaştıranlar açısından kendisini çekici kılmaya devam eden istisnai bir örnek olmayı sürdürür. Mutenalaştırma, mahalleye yeni toplumsal aktörler gelmesine neden olur, gayri menkul fiyatlarında bir artışa yol açar ve kültürel peyzaja yeni unsurlar katar. Mutenalaştırma da toplumsal cinsiyete dayalı bir süreçtir. Kuzguncuk'u mutenalaştıran topluluktaki kadınlar büyük ölçüde ev dışında çalışma eğilimindedir, iyi eğitimlidir, şehirde doğmuştur, gazete okur, sanattan anlar, belgesel filmler ve yabancı filmler izler, tüm bunlar modern kent hayatının göstergeleridir (Mills, 2010).

Ziyaret veya misafirlik, gündelik hayatın doğal bir parçasıdır ve evin iç mekanının hem misafirlere açılmasını sağlar hem de iç mekanı sokağa bağlar. Yakında yaşayan kişiler komşu olarak kabul edilir ve ziyaretleri hoş karşılanır. Ziyaretler boyunca sohbetin büyük kısmı mahalleyle ve diğer komşularla ilgili konulara dayanır. Mahallede komşular hasta veya fakirlere yardım eder. Bu tür bir cemaat desteği, sorunların etkili iletişimine dayanır; kadınlar arasında gerçekleşen ziyaretler başkalarının ihtiyaçlarını topluluk açısından bilinir kılabilir veya yemek yapma, temizlik, alışveriş, mali durum ve hatta zorluk çıkartan bir aile ferdi veya komşu ile başa çıkma gibi pratik meselelerde öğüt verilmesini içerebilir. Bu ziyaretler herkesin birbirini tanımasını sağlar. Bunun için gerekli ortamı yaratır ve Türk mahallesinin niteliğinin ana tanımlayıcısıdır. Mahallede komşuluk ve insanların birbirini tanıması, samimiyet ve aidiyet uzamları yaratmanın yanı sıra, kişi için bir komşu kimliği de üretir. Mahalle hayatına katılım, kişinin Kuzguncuklu kimliğini belirler; dolayısıyla diğerlerini de dışarıdan gelen yabancılar olarak tanımlar. Komşuların birbirini tanıması Kuzguncuk'ta doğrudan doğruya kadınlar arasındaki komşuluk pratiği ile gerçekleşir. Hep evde olan ve yaşadıkları sokağı pencereden seyreden kadınların, bu alanın kontrolünü sağlamaları, sadece komşu kadınlara misafirliğe giderek gerçekleşmez; ayrıca çocuklar için güvenli bir ortam

yaratmak, hem yabancıların mevcudiyetini hem de olağan dışı bir durumu hemen diğerlerine bildirmek şeklinde bir tür nezaket ile gerçekleşir. Değişen mahremiyet anlayışları, Istanbul'da daha genç kuşakların isteklerini etkilemeye başlamıştır. Bu nedenle bazı genç kadınlar mahremiyetin ihlal edilmesini mahalleden taşınmak için haklı bir gerekçe olarak görmektedir. Mahalle hayatının kapalılığı, bir güvenlik ve samimiyet uzamı yaratsa da aynı zamanda menfi bir komşunun birleşik mahalle uzamını suistimal etme ve kişisel bilgileri yayarak veya başkalarını kendi amaçları doğrultusunda yönlendirerek hassas normları çiğneme olasılığını da barındırır. Bu olasılık kültürel adabı ve mahalle pratiklerine uymayı çok önemli hale getirir (Mills, 2010).

Görüşmeler sırasında mahalleden bir kadın Mills'e "herkes her şeyi bildiği için mahallede özel hayat diye bir şeyin olmadığından" yakınır. Bu sözler diğer kadınların tepkisini çeker ve bu denli bir samimiyetin ne kadar olumlu bir şey olduğunu aktarırlar. Riayet etme ve sırları saklama baskısı, gerek sessizlik söylemleri gerekse doğru davranış kuralları aracılığıyla güç uygulanmasına ve devlet ile toplumun ideallerinin korunmasına dayalı daha kapsamlı bir meselenin merkezinde yatar. Mahalle hayatına ilişkin kolektif hafızayı ve hoşgörülü kozmopolit geçmişe dair kültürel hafızayı koruyan da yine aynı adaptır. Adap, oturma odasından şehre kadar bir çok ölçekte işlerlik gösterir ve geçmişin gerilimleri ve şiddeti hakkında konuşma konusunda herkesin sessizliğini, isteksizliğini ve direncini açıklar. Adaba bağlı ufak baskılar, Istanbul'da cemaat aidiyeti için ödenen bedeldir (Mills, 2010).

Kuzguncuk gibi eski cemaatlerin var olduğu yerlerde yaşandığı biçimiyle mahallenin izlerine Istanbul'un bir çok yerinde, hatta daha yeni yerleşim bölgelerinde bile rastlamak mümkündür. Bunu bir bakkal dükkanını tanımak veya ara sıra yakındaki komşulara yardım etmek gibi pratiklerde görebiliriz. Ama bu ilişkiler artık alışılmadık hale gelmiştir ve şehrin bu türden ilişkilere hiç rastlamayacağı yerleri vardır. Mahalle hayatının kültürel pratiklerini icra eden komşuları barındıran kenetlenmiş küçük bir coğrafi alana artık nadiren rastlanır. Yine de

mahalle, popüler kültürde varlığını koruyan önemli bir fikir olmaya devam eder. Geleneksel komşuluk Kuzguncuk'ta uzun süredir burada yaşayan bazı mahalle sakinleri arasında yaşansa da mahalle hayatı, modern hayat tarzları, paradoksal bir şekilde mahalle yaşamının geçmiş olmasına dayanan kişiler tarafından daha yoğun bir nostaljiyle anılır. Kuzguncuk, mahalle hayatı içinde yaşamak ve mahalle hayatını yeniden yaşamak isteyen insanları kendisine çeker. Yine de, mahalleye yeni taşınan kadınlar, farklı sosyoekonomik statüleri veya mahremiyet anlayışlarından dolayı, mahallede hemen kabul görmezler ve mahallede toplumsal cinsiyet rollerinin mekansallaşması bakımından önemli bir konuma bulunurlar. Tanımak eyleminin komşuluk pratiği aracılığıyla yaratılmasının, kadınların kültürel pratiğine dayanmasına rağmen, mahallenin parçası olmama sıkıntısını en fazla yaşayan kesim, yine kadınlardan oluşur. Ama bunlar geleneksel olmayan toplumsal cinsiyet rollerine sahip kadınlardır. Daha eski, uzun süreli sakinlerin toplumsal cinsiyet rolleri aracılığıyla ürettikleri geleneksel ev-aile sınırlarına aykırı kadınlar, kendilerine benzeyen başka kadınlarla ilişki kuramazlarsa Kuzguncuk'ta tecrit edilme türünden bir yalnız kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Kuzguncuk, mahallede uzun süredir yaşayan eski cemaatler için bir mahalledir ve bu nedenle, geleneksel bir mahallenin kapalı hayatını arzuladıkları için buraya taşınan kadınların bazıları bu hayatın parçası olmakta zorlanabilirler. Dolayısıyla, soyut bir kültürel fikir olarak mahalle, tam da kentleşmenin ve toplumsal cinsiyete dayalı rollerdeki değişikliklerin yerle kurulan ilişkilerin geleneksel şekillerini bozduğu dönemlerde insanları mahallelere çeker (Mills, 2010).

Mahalle pratikleri kadınların eş ve anne rollerini pekiştirse de, geleneksel olmayan toplumsal cinsiyet rollerine sahip kadınlar açısından bir gerilim kaynağıdır. Meslek ve hayat tarzını seçme özgürlüğünün artması, kadınları destekleyen eşdeğer yeni bir toplumsal sistemin gelişmesine yol açmamıştır, kadınlardan hala aileyi üretici unsur olarak ana sorumluluğu taşıması beklenmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin geçirdiği değişimler ve bunların

geleneksel mahalle hayatı üzerindeki etkileri, Ortadoğu'nun diğer şehirlerinde mahalle hayatının geçirdiği modernleşmeye bağlı değişimlere benzese de; kuzguncuk'ta kadınların mahalle hayatı ile ilgili deneyimleri, Istanbul'un bugünkü kütürüne özgüdür; Türk ve kadın olamanın ne anlama geldiğiyle bağlantılıdır. İyi eğitimli veya ekonomik özgürlüğü olan kadınlar, mahallede toplumsal cinsiyete göre bölünmüş gündelik hayatın parçası olan gündelik destek ağına dahil olamazlar. Üstelik bu tür kadınlar çoğunlukla evlerinde kişisel mahremiyet olmasını ister, evin özel alanı ile sokağın kamusal alanı arasında daha keskin sınırlar çizer ve geleneksel mahalle hayatının akışkan özel/kamusal ev/sokak sınırlarını reddeder. Bu nedenle halihazırda mahalle hayatına duyulan nostalji, kentsel mekanda cemaatin parçalanmış olduğunu yansıtmakla kalmayıp, kadınların ve ailenin mekandaki yeriyle ilgili gerilimi de yansıtır (Mills, 2010).

Yerleri tanımlayan sosyamekansal pratiklerdir ve bu pratikler, sonunda toplumsal güç ve dışlama ilişkilerinin teşkil ettiği ve sürekli kıldığı bir çok farklı sınırla örtüşen veya kesişen yerler üretir. Bu sınırlar hem toplumsal hem de mekânsaldır – bir yere kimin ait olduğunu, kimin buradan dışlanacağını belirler ve bunun yanı sıra deneyimin konumunu veya alanını da tanımlarlar. Kimlikler çeşitlilik ve çokluk gösterir ve toplumsal mekan aracılığıyla toplumsal farklılığın diğer boyutlarıyla birlikte inşa edilirler (Mills, 2010).

Dış evlilikler yapan gayri Müslim veya yoksul olan kadınların kurallara aykırı kimlikleri vardır; kimlikleri mahallenin bağlı olduğu dini cemaatin normlarının öylesine ötesindedir ki bu kadınlar Istanbul'un azınlıklarına ilişkin akademik çalışmalarda, mahalledeki azınlık tarihine ve toplumsal ilişkilerine dair konuşmalarda ve bizatihi azınlıkların dini cemaatlerinin baskın ağlarında neredeyse görünmez haldedir. Kimlikleri çoğunlukla çevrelerindeki komşulardan gizlenir veya kimlikleri bilinse de açıkça dile getirilmez (Mills, 2010).

Farklı din veya etnisiteden kişilerle evlenen kadınlar, Müslüman komşu kadınlarla bağ kurmak için komşuluk pratiklerini kullanırlar ama yine de başka uğraklarda, kendi azınlık kimliklerine dayalı bilgileri bu komşularıyla paylaşmayarak onları dışlarlar. Klişeye ve sinagoga gitmelerine rağmen, cemaatle tam anlamıyla bütünleşmiş değillerdir. Kuzguncuk'a ve kozmopolit toplumsal hayatına dair konuşmalarda, büsbütün görünmezlerdir. Üstelik bu geçmişe duyulan mevcut nostalji dinsel grupların hoşgörüye dayalı kaynaşmasını vurguladığı halde böyledir. Dolayısıyla nostaljinin hoş yüzü, yabancılarla evlenen azınlık kadınlarının acı deneyimlerini gizlemektedir. Bu kadınlar kendilerine değişken alternatif aidiyet uzamları yaratırlar ve kimliklerinin bazı yönlerini gizlerken, bazılarını dışa vururlar. Bu yolla, ulusta aidiyet ve dışlamanın kavramsal sınırları, mahallede kimliğin işaretleri olarak tescillendiğinde gerçek sınırlar haline gelirler (Mills, 2010).

3) Güvenlik

Uluslararası ilişkiler disiplininde güvenlik kavramını inceleyen gelenekselci teorisyenlere göre güvenlik, kazanılan değerlere yönelik bir tehdidin olmamasıdır. Başka bir deyişle bu teorisyenlere göre devlet için merkezi öneme sahip olan güvenlik, devletin sahip olduğu değerlere yönelik tehdidin olmamasını amaçlamaktadır (Wolfers, 1952: 485). Bu anlayışa göredir ki devletler kendi sınırları içinde tehlikeden uzak olmak ve bu durumu korumak için askeri güç kullanmaya başvururlar. 1970'li yıllarda devletin kendisine yönelik tehditlere sadece askeri güçle karşı koyamayacağı, aynı zamanda entegrasyon ve işbirliğinin de önemli olduğu tartışılmaya başlanmış fakat Soğuk Savaş ile beraber geleneksel güvenlik anlayışı tekrar önem kazanmıştır (Tanrısever, 1996: 112-115).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, alçak politika olarak görülen insan hakları temelli sorunlar, güvenlik meselesinin gündemine gelmiş, ve üçüncü tartışma ile beraber feminist güvenlik anlayışı, uluslararası ilişkiler disiplininde yer edinmeye başlamıştır. Feministler,

güvenlik temelli devlet anlayışını reddederek, genelde bireysel yaşam ve özelde kadın yaşamının yapısal şiddetle ıslah edilmeye çalışıldığını iddia ederler (Blanchard, 2003: 1291).

Feministlere göre, mevcut güvenlik anlayışı kadınları ihlal etmektedir ve şiddet davranışı ataerkiye özgüdür (Terriff, 1999: 86). Onlar, geleneksel uluslararası ilişkiler teorisyenlerince savunulan klasik güvenlik anlayışını eleştirip, güvenliğin sadece askeri ve siyasi bir durum değil, aynı zamanda kimlikle ilişkili sosyal bir boyut olduğunu söyleyip, toplumsal cinsiyetin de güvenlik kavramının içine dahil edilmesi gerektiğini savunurlar (Hogensen ve Rottem, 2004: 155-171).

Feminist uluslararası ilişkiler teorisyenleri, güvenlik kavramını devlet odaklı olmaktan çıkarıp, birey odaklı yapmışlardır. Onlar, insan güvenliği kavramını önemser ve güvenliği bu açıdan ele alır. İnsan güvenliğinden kastedilen, bireylerin içinde yaşadığı toplumun güvenliğidir. Bu tür bir güvenliğin sağlanması için insan hakları temel dayanak noktasıdır (Steans, 1998). Feministlere göre bir doğrudan şiddet vardır ve bu şiddet savaşlarda kullanılarak ölüme neden olur; bir de doğrudan olmayan yapısal şiddet vardır ve bu tür şiddet açlık ve hastalık gibi ekonomik ve kültürel temelli yıkıma neden olur. Her iki şiddet türünden de en çok etkilenen kadınlardır (Terriff, 1999: 46-50).

Feministlere göre askeri güvenlik, devleti dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korumaz; aksine içerdekilerin özellikle de kadınların öznelliğine yönelik bir tehdittir. Yukarıda da belirtildiği gibi militarizm, kadının varlığını reddeder, onu erkeğe bağımlı kılar ve devlet şiddetine boğar (Enloe, 1993: 119).

Feministlere göre güç kavramının taraflı olduğunu söylemiştik. Onlar için aynı güç kavramı gibi güvenlik kavramı da taraflıdır. Çünkü güvenlik, ihtiyaç sahipleri olan kadın ve çocuklara yönelik değil, devletin bekasının korunmasına yöneliktir. Devlet yalnızca dışarıdaki düşmanla savaşmamaktadır. O aynı zamanda içeride, kendi ürettiği ve vatandaşlarına karşı kullandığı

şiddetle de mücadele etmektedir. Devlet, güvenliğin sağlanması için, zorunlu askerlik aracılığı ile bazı vatandaşlarından hayatlarını feda ederek ölmesini talep etmektedir (Goldstein, 2001 ve Elshtain, 1992).

Geleneksel güvenlik, erkekleri biyo-iktidar kılmakta, onların kadınlar ve toprak parçaları üzerinde egemenlik kurmasını ve sömürülmesini sağlamaktadır. Kadınların deneyimlerine odaklandığımızda, geleneksel güvenlik kavramının yeniden ve bu sefer kadınlar lehinde tanımlanması şarttır. Savaş bölgelerinde savaşı protesto eden insanlara göre güvenliğe yönelik en temel tehditler insan hakları ihlalleri, adaletsizlik ve baskılardır. Savaşın mağduru bir kadın için güvenliğe yönelik tehdit kitle imha silahı değil, hükümetin onun yaşam ömrünü kısaltan politikalarıdır. Bir öğrenci içinse hükümetin eğitim masraflarını karşılamak yerine savunma harcaması yapması bir güvenlik tehdididir (Bilgin, 2003: 208).

İç ve dış politikanın yürütülmesinde ve karar alma süreçlerinde aktif rol oynayan, maskülen sistemin devamlılığını sağlamak adına sert bir politika izleyen kadın siyasetçiler de vardır. Onlar uluslararası uyuşmazlıkları barışçıl yollardan çözmek yerine çatışmacı bir siyaset yürütmüşlerdir (Koyuncu, 2012: 100).

3) Militarizm ve Milliyetçilik

Enloe, *Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikala*r isimli eserinde militarizmi ordunun bireylerin yaşamlarını kontrol ettiği bir süreç olarak tanımlarken, militarizasyonu devletin şiddet eylemlerini mümkün kılan, pek çok cinsiyetçi görev içeren bir toplumsal süreç olarak görmekte ve resmi makamların askeri üstlerde cinsel ihtiyaçlarını gidermesinin, dış müdahalelerde temel etken olabileceğini savunmaktadır. Ona göre, militarizm ulusal güvenlik adına ataerkiyi eleştiren kadınları susturmakta ve milliyetçi erkeklere inisiyatif sunmaktadır. Enloe kitabında militarizmin ortaya her zaman savaş kılığında çıkmadığını söyler. Evet savaş bir gerçekliktir, ama asker eşlerini ve savaş

mahalinde seks işçiliği yapan kadınları odağımıza alırsak, yaşama yönelik hiçbir tehdit barındırmıyor gibi görünen notlar, kirli çamaşırlar ve soğuk bira bardaklarına bakarak militarizmin gündelik hayata sızmayı başardığını görürüz (Enloe, 1999: 29-30). Çünkü artık o "bir duvar gibi kolayca yerle bir olamayacak kadar koşullara uyum sağlayabilen ve çok daha cazip bir yapıdır" (Enloe, 1999: 49). Kadın yaşamının militarize edilmesinin bir başka aracı da yeniden üretimle ilgilidir: Askerler, doğum oranındaki azalmadan, ya da tam tersi azınlık durumundaki etnisitede yaşanan doğum oranı artışından rahatsızlık duyarlarsa, müdahalede bulunabilirler (Enloe, 1999: 101). Kitabın sonlarına doğru Enloe (1999: 407-408), erillik ile militarizm arasındaki bağı bir betimlemeyle gözler önüne serer:

> "Erillik, militarizme sıkı sıkıya bağlı kalmış olsa da, bu iki fikir öbeği yine de birbirinden ayrılmaz değildir. Erillik ve militarizm, birlikte kullanarak dayanıklı bir kurumsal çorabı örebileceğiniz iki örgü şişine benzetilebilir. Ancak böylesine dayanıklı bir çorap -ordu- bile, delinme tehlikesinden muaf değildir. Onarım gerektiğinde, askeri planlamacılar ellerindeki iki şişi, hem militarizmi hem de erilliği destekleyecek yeni anlatılar örmek için kullanmaya çalışırlar. Bu manevranın başarılı olabilmesi, yani ordunun, yetkililerin ihtiyaç olduğunu düşündükleri sayıda ve nitelikte erkeği edinerek, koyduğu mevkilerde tutabilmesi için, askeri politika yapanlar, yalnızca erkekleri değil kadınları da denetlemek zorundadır. Eğer o kültüre özgü annelik ve kadınlık -ve yer yer, özgürleşmiş kadın kavramları korunamazsa, çorap sökülebilir."

Bir başka makalesinde Enloe (1995), milliyetçi bir hareketin militarizasyonunun, toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkileri yoluyla gerçekleştirildiğini iddia eder ve militarizasyonun, bazılarının korkularını besleyerek, bazılarının korkularının ise önemsizleştirilerek sağlandığını savunur. Ona göre, erkeklik fenomeni üzerindeki değişiklikler, militarizasyon sürecindeki dönüşümleri belirlemektedir. Çünkü erkeklik, devletin en önemli dayanağıdır: Devlet, ulus yaratırken ve bu ulusun güvenliğini sağlarken erkekliğe ihtiyaç duyar, fakat bu süreçte kadınlara da ihtiyaç duyulur: Kadınların militarizasyon sürecine katılımıyla toplum yeniden inşa edilir ve kadınlara da siyasal beceriler kazanabilecekleri bir alan yaratılarak ödüllendirilirler! Makalesinde Enloe, kadınların nasıl olup da askere alınan erkekleri sadakatle desteklediklerini çok iyi anlamamız gerektiğini söyler. Eğer bunu çok iyi anlarsak; militarizmi çözümlememiz kolaylaşır ve ulus yaratımını, kadın ile erkek arasındaki bir mücadelenin

ürünü olarak görebiliriz. Ulus inşasında toplumsal cinsiyetin kullanıldığını fark ettiğimiz anda, iktidarı da bütün biçimleriyle görme şansını elde edeceğizdir.

Cynthia Cockburn ise *The Continuum of Violence: A Gender Perspective on War and Peace* isimli makalesinde (2004) Enloe'nunki ile benzerlik taşıyan militarizasyon tanımı ile militarizm arasında bir ayrıma gider. Ona göre militarizasyon genellikle toplumun savaşa hazır olma durumuyla sonuçlanan bir hazırlık sürecidir. Militarizm ise askeri nitelikle yüksek değer biçen zihniyet ya da ideolojidir. Fakat bu tanım zaman içinde değişime uğramıştır. Militarizm artık yalnızca bir fikri değil, sosyal ve uluslararası yapı üzerindeki askeri değerlerin etkisini tanımlamaktadır (Cockburn, 2004). Cockburn ile benzer fikre sahip bir başka teorisyen ise militarizmi, kişilere veya topluluklara ya da mallara kayıp verdiren, zarar sebep olan, tehdit veya eylem barındıran uygulamaların tamamı, olarak tanımlamaktadır (Tilly, 2001: 19).

Enloe ve Cockburn'e oldukça paralel bir şekilde Nira Yuval-Davis de cinsiyet ile milletin yakın ilişkisini göz önüne sermek için milletin yeniden üretimine işaret ederek şunları söyler:

> "Değişik milli projelere göre, belli tarihsel koşullarda, çocuk doğurabilecek yaştaki kadınların bazıları veya hepsi kimi zaman rüşvetle ve hatta kimi zaman da zorla, daha az veya çok çocuk doğurmaya davet edilmektedir. Bu örneklere uygulanan üç temel söylem şunlardır: Milli topluluğun nüfusunun korunmasını ve genişletilmesini milli çıkarlar için hayati olarak gören "iktidar olarak halk" söylemi; ilk söylemin aksine çocuk sayısının azaltılmasını, gelecekteki milli felaketleri önlemenin yolu olarak gören Malthusçu söylem; ve köken ve sınıf açısından "uygun" onları daha çok çocuk sahibi olmaya, diğerlerini ise olmamaya teşvik ederek "milli stokların kalitesi"ni artırmayı amaçlayan öjenist söylem (…) Bu politikaların önemli bir boyutu, az veya çok oranda milletin "genetik havuz"una ilişkin görüşlerdir. Milli topluluğun en temel örgütlenme ilkesi olarak soykütüğü ve kökene odaklanan milliyetçi projeler, öteki milliyetçi projeler arasında dışlanmacılığa en eğilimli olanlardır. Sadece belirli bir topluluk içinde doğmuş olmakla, onun tam üyesi olunabilir. Milliyetçi gündemde evliliğin, döllenmenin ve dolayısıyla cinselliğin denetlenmesi eğilimi yüksektir, "ırk" kurguları, ortak genetik havuz kavramına eklendiğinde , soy karışımı (mis) korkusu milliyetçi söylem için merkezi hale gelmektedir. Bu kendi aşırılığı içinde "adi ırkın" fertlerinin "bir damla kanı"nın bile, "üstün ırkın" kanını l"ekeleyebileceğini" ve "kirletebileceğini" kabul ettiren "tek damla kuralını" kapsamaktadır." (Yuval-Davis, 2014: 55-56)

Yuval-Davis'e göre kadınların milli topluluğa üyelikleri çift karakterlidir. Onlar bir taraftan erkekler gibi topluluğun üyesidir ama diğer taraftan kadın olmalarıyla alakalı özel kurallara tabidirler. Onların milletin yeniden üreticileri olmaları, üremeyi denetleyen ideolojilerin pasif

kurbanları olmalarına neden olmaktadır. Kadınların üreme hakkıyla ilgili olarak, bu hakkın uluslararası kuruluşlarca sloganlaştırılması üzerine, hakkın soykırımsal olmasa bile siyahların ve üçüncü dünya halklarının büyümesi ve güçlenmesini engellemeyi amaçlayan demografik savaşın bir parçası olmasına yönelik, beyaz olmayan kadınlar arasında bir inanış vardır. Kürtajın yasaklanması ve kadınların diğer üreme haklarının kontrolü, kadınlara devlet malı gibi davranıldığını göstermektedir. 1994'te Viyana'da gerçekleşen BM İnsan Hakları Konferansı'nda söz alan anti-bireyci, milliyetçi, dinci ve köktenci kimseler, kadınların üreme hakkına dair uluslararası güvenceleri, milletlerin kendi kültürel geleneklerini uygulama hakkı adı altında insan haklarına müdahale olarak görerek, uluslararası güvencelere itiraz etmişlerdir. Bu noktada Yuval-Davis'e göre kadınların yalnızca birey olmadığına, ayrıca özel bir sınıf, ırksal bir cemaat oldukları dikkate alınmalıdır. Kadınlar birey olmadıkları gibi, toplumun eyleyicileri de değildir. Bu nedenle üreme hakları kampanyaları iktidarın bu boyutunu dikkate almalıdır (Yuval-Davis, 2014: 80-82).

Militarizm başlığı altında irdelenebilecek bir diğer konu ise kadın vicdani retçilerdir. Esas itibariyle vicdani ret, bireyin savaşa karşı geliştirdiği bir tavırdır ve insan yaşamını sona erdirmenin kötü olduğu inancına dayanır. 18. Yüzyılın sonlarında kapitalist ulus devletin uyguladığı askerlik zorunluluğuna karşın sosyalist ve anarşist aktivistler emperyalistlerin savaşına katılmama yönünde mücadele yürütmüştür. Bu dönemde binlerce vicdani retçi hapsedilmiş ve akıl hastanesine kapatılmış ve hatta kurşuna dizilmişlerdir. Uzun ve zorlu bir sürecin sonunda Batı ülkeleri zorunlu askerliğe son vermiş ve Nazi deneyiminin ardından vicdani ret bir hak olarak tanınmıştır. Fakat Türk Ceza Kanunu'nun 155. Maddesine göre vicdani ret, "halkı askerlikten soğutma" suçunu işlemektir. Bu "suçu işleyen" kişiler tutuklanarak, askeri ceza evine atılmakta ve işkence görmektedirler. Vicdani retçilerin maruz kaldığı tek olumsuz durum bu değildir. Onlar aynı zamanda "sivil ölüm" denen şeyi de yaşamaktadırlar. Yargılamanın ardından serbest kalsalar bile firari oldukları gerekçesiyle

aranan retçiler sigortalı bir işte çalışamamakta, sağlık hizmetlerine erişememekte, eğitim alamamakta, seçme-seçilme hakkını kullanamamakta, pasaport alamamakta, dolayısıyla özgürce seyahat edememektedirler (Tarhan ve Arkun, 2015). Bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de zorunlu askerlik sadece erkekleri kapsıyor olsa da son dönemlerde kadınlar da birer birer vicdani retlerini açıklamaktadırlar. Onların rettini zorunlu askerlikle değil, militarist kültüre karşı gerçekleştiğini belirtmek gerekmektedir. Her ne kadar kadınlar ellerine silah verilip, Kürtleri öldürmeye gönderilmiyor olsalar da, onlar yaşamları boyunca militer kültürün baskılarına maruz kalmaktadır. Vicdani retçi kadınlar yaratılan toplumsal rolleri reddederek, devletlerin savaşlarında araçsallaştırılmayı reddetmetedir. Bir vicdani retçi, askerlikle arasının ters düşmesinin nedenlerinden biri olarak kadınların sürekli aşağılanması olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir:

1. Askerlere zimmet edilen silahların onların namusu, karısı olduğu ve bu yüzden silahları hiç yanlarından ayırmamaları gerektiği anlatılıyor.
2. Emirler yerine getirilmediği taktirde askerlere fiziksel ya da psikolojik şiddet uygulanırken "kız gibisin" vb. sözler söylenerek kadınlara hakaret edecek sözlerle baskı uygulanıyor.
3. Askerlere zorla her sabah erkek şiddetini besleyen marşlar söyletiliyor; "sarışını, esmeri, kumralı farketmez çünkü biz piyadeyiz, piyadeler affetmez…" Söylemeyenlere ceza veriliyor (Birey, 2014).

Aynı zamanda Cynthia Enloe da kadın vicdani retçiler üzerine yazdığı bir yazısında şunları söylemektedir:

> "Bu riski (vicdani ret) alan erkeklerin hareketin kahramanı olarak görülme ihtimali yüksek. Herhangi bir devlet politikasının yanlışlarını veya adaletsizliğini düzeltmede en büyük çıkarı olanların o politikaya meydan okuyan bir hareketin doğal lideri olarak görülmesi çok da şaşırtıcı değil. Ama zorunlu askerlik hizmetinin meşrulaştırılmasının kökeninde yatan kaynak olarak militarizm de erkekliğe ayrıcalık tanıyor ve toplumun ataerkil düzenini normal ve doğruymuş gibi gösteriyor. Bu yüzden erkekliğe ayrıcalık tanımayı ve ataerkiyi normalleştirmeyi mümkün kılan herhangi bir vicdani ret hareketindeki aktivistler, militarizmin kültürel dayanaklarına meydan okumak şöyle dursun onları pekiştirme riskiyle karşı karşıyalar. Vicdani ret hareketinde destekleyici olarak etkin olmuş olan bir grup feminist kadın, vicdani retti erkekliğe ayrıcalık veren biçiminden nasıl ayırabileceklerini araştırmaya başlamışlar ve devletin zorunlu askerlik hizmetine tabi olmayan bir kadının kişisel olarak kendini bir vicdani retçi olarak tanımlamasına izin veren bir ret deklerasyonu oluşturmuşlar. Devlet askerlik yapmaya çağırmadığı halde kendisinin bir vicdani retçi olduğunu beyan etmek siyasi bir yeniliktir." (Enloe, 2010)

Enloe'nun "siyasi yenilik" olarak tanımladığı kadın vicdani retlerinin en önemli katkısı, vicdani ret eyleminin sadece askerliği reddediş olmaktan çıkarıp, meselenin militarizm eleştirisi olduğunu öne çıkarmasıdır. Zorunlu askerlik, militarizmin sadece bir yüzüdür ama

militarizm sosyal ilişkilere kadar sızmış seksist bir yapıdır. Vicdani retçi kadınlar sadece zorunlu askerliği değil bu seksist yapıyı reddelerler (Demir, 2011).

a) Tecavüz

Feministlere göre tecavüz, kadınları terörize etmek için kullanılan politik bir araçtır. Cinsel bir davranıştan öte olarak erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini temsil ettiği için tecavüz, terörizm olarak tanımlanabilecek bir politik eylemdir. Tecavüz asla bir bireyin, diğerine uyguladığı keyfi bir şiddet eylemi değildir, her zaman politik bir baskı altına alma eylemidir. Güçlü sınıfın, güçsüze uyguladığı hiyerarşiye dayanan bir yapıdadır. Kültürel olarak desteklenen bir eylem olmasının yanında tecavüz, erkekliğin kurulumunda temel bir kültürel araçtır. Bu nedenledir ki tecavüzcü erkekler toplumun sapık bireyleri ya da masumiyeti kirleten kişiler olarak görülmeyip, kahramanlaştırılırlar. Bu durumun oluşmasına neden olan en temel etken heteroseksizmdir. Tecavüz üzerine çalışan bir çok araştırmacıya göre tecavüz ile heteroseksizm arasında güçlü bir bağ vardır. Kadın ve erkek arasındaki heteroseksüel cinselliğin; taraflar arasında eşit olarak arzulanan, rızaya dayalı seksten, fedakar, itaatkar sekse ve nihayetinde tecavüze kadar uzanan bir skalası vardır (Özdemir, 2010).

Manevralar kitabının *"Asker Tecavüz Ederse"* başlıklı bir bölümünde Enloe, tecavüz savaşın ortasında gerçekleşirse, tecavüz kurbanlarının, komutanlarının ve tecavüzcü erkeklerin kimliğinin medya tarafından gizlendiğini belirtir ve ekler: Savaş zamanı tecavüze uğrayan kadının kimliği belirsizdir, onlar harap durumdaki yıkılmış evler ve parçalanmış demiryolları ile özdeşleştirilerek görünmez kılınırlar (Enloe, 1999: 199). Feministlerin yapması gereken ise bu kadınları dinlemektir. Fakat bunu yaparken dikkat edilmesi gereken çok önemli bir nokta vardır: onları yeniden militarize etmemek! Çünkü askerler tarafından tecavüze uğramış kadınları ortaya çıkarmak zor bir iştir ama eğer kadın düşman erkekleri tarafından tecavüze

uğramışsa, yurttaşı olan erkekler “onur”larının intikamını almak için kadını deşifre ederek, onu yeniden bir çatışma ortamına sürükleyebilirler (Enloe, 1999: 200-201).

Bu uyarının beraberinde Enloe askerlerin tecavüzlerini üç başlıkta sınırlandır: (1) erkek askerlere kolay ulaşılır militarize fuhuşun sağlanamamasının bir sonucu olduğu öne sürülen eğlence amaçlı tecavüz; (2) sinir bozma amaçlı ulusal güvenlik tecavüzü; (3) açık savaş halinin araçlarından biri olarak sistematik kitlesel tecavüz. Enloe (1999: 202-204) bu üç başlığın ardından kadınların asker erkekler tarafından tecavüze uğrama şekillerine açıklık getirir:

> “Bir erkek askerin "yabancı" olarak gördüğü bir kadına tecavüzü.
>
> Bir erkek askerin kendi milletinden sivil bir kadına "izinde" olduğu sırada tecavüzü.
>
> Bir erkek askerin aynı ordudan bir kadın askere, onun eskiden tamamen erkeklerden oluşan bir birimde yer almasına duyduğu kızgınlık ya da kadın askerin onunla sevgili olmaya veya flört etmeye isteksiz olmasına karşı duyduğu öfke gibi nedenlerle tecavüzü.
>
> Askeri hapishanelerde tutulan kadınlara, gardiyan olarak görev yapan askerlerin tecavüzleri; sorgu yargıcı olarak görev yapan askerin, kadın kurbanı bilgi vermeye zorlamak için uyguladığı tecavüzler.
>
> Bir grup işgalci askerin farklı etnik gruptan ya da ırktan olan kadınları, yaşadıkları bölgeden kaçmaya zorlamak üzere yaptıkları tecavüzler.
>
> Esir kadınlara bir cemaat ya da ulusun askerleri tarafından, esas olarak karşı grubun erkeklerini küçük düşürmek amacıyla yapılan tecavüzler.
>
> Bir etnik grup, ırk ya da milliyetten olan erkekler tarafından, "düşman" grubun erkeklerine, onları tecavüz yoluyla "birer kadına" indirgeyerek kendilerini küçük düşürülmüş hissetmeleri için yapılan tecavüzler.
>
> Erkek subayların çatışmanın ardından adamlarına moral yükseltme ödülleri verme sisteminin bir parçası olarak, erkeklerin kadınlara tecavüzü.
>
> Savaş sırasında mülteci kamplarına sığınmış kadınlara, yine oraya sığınmış erkeklerin veya o kamptaki kadınları korumakla görevli erkeklerin uyguladıkları tecavüz.
>
> Fuhuş organize eden erkeklerin, kadınlara, daha sonra asker müşteriler için düzenlenmiş genelevlerde verecekleri hizmete "hazırlamak" için uyguladıkları tecavüz .
>
> Savaş sırasında kadınlara aynı etnik ya da ulusal gruptan olan sivil erkeklerin, militarize ortamın beslediği ve meşru kıldığı kadın düşmanlığının dışavurumu olarak uyguladıkları tecavüzler.
>
> Militarizasyona karşı açıkça tavır alan kadınların, kendi cemaatlerinden olup militarizasyonu destekleyen erkekler tarafından tecavüzü.”

Kitapta Enloe’nun (1999:246) en önemli iddialarından biri tecavüzlerin, strateji uzmanları tarafından savaşa dahil edildiği iddiasıdır. Bu sayede askerler, savaş hedeflerini belirlerken

toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünden faydalanırlar. Askerler için kadınlar, düşman kültürünün omurgasıdır. Kadınlar erkekler tarafından kuluçka makinesi olarak görüldüğü için, erkeklerin malı ve onurunun simgesi olduğu için ve yerleşik hayat kadın emeğine bağlı olduğu için, erkek askerlerin kadınlara yönelik tecavüzü bir askeri operasyondur.

Tıpkı Enloe gibi Cockburn de erkeklerin şiddeti erotik olarak yaşadıklarını savunur. Toplumsal yapı içinde şiddet cinsellik, cinsellik de şiddet olarak yaşanmaktadır. Erkekler, şiddetlerini yöneltebilecekleri, toplumsal olarak onaylanmış hedefin kadınlar olduğunu öğrenmiştir. Erkeklerin kadınlara yönelik şiddeti, kadınların bedeninde hak sahibi olma duygusu bahşeden ataerkil ideolojinin dışavurumudur. Savaşta da bu şiddet kadınlardan nefret etmeyi içeren bir kadın düşmanlığı barındırır. Penis, yumruk ve silah ile saldırı amacı sadece fiziksel hasar vermek değil, ayrıca kadını sosyal olarak imha etmektir (Cockburn, 2004).

Tecavüzü erkeğin savaş meydanında kazandığı zaferin bir göstergesi olarak tanımlayan Saadet Savaş'ın topladığı verilere göre kadına karşı cinsel şiddetin bir savaş suçu olarak en sistemli uygulaması tarihin en büyük savaşı olan 2. Dünya Savaşı'nda yaşanmıştır. Bu savaşta sadece Berlin'de 100 bin tecavüz olayı gerçekleşti. Bu dönemde 215 kadın intihar etti. 150 binden fazla kadın Japon ordusu tarafından seks kölesi haline getirildi. Savaşın ardından da sistematik tecavüz devam etti. 1971 yılında Pakistan ile Bengladeş savaşında 3 milyon insan ölmüş, 10 milyon insan mülteci olmuş ve 400 bin kadın tecavüze uğramıştır. Tecavüz sonucu hamile kalan kadınlar ve doğurdukları çocuklar toplum tarafından dışlanmış, bazıları da akrabaları tarafından öldürülmüştür (Savaş, 2012). Savaş'ın iddialarına paralel olarak Ayşe Hür de 1915'te Türk erkeklerin Ermeni kadın ve çocuklara tecavüz ettiğini, Birleşmiş Milletler Barış Kuvvetlerinin görev bölgelerinde kadınlara tecavüz ettiğini ve IŞİD terör örgütünün halen Orta Doğu'da kadınlara tecavüz etmekte olduğunu belirtmektedir (Hür,

2014). Yine 2016 yılında Türk askerlerinin, Kürt gerilla kadınlara tecavüz ettiği ve ölü bedenlerini çıplak bir halde teşhir ettikleri sosyal medyada gündeme gelmiştir.[5]

Kadınlara yönelik cinsel içerikli şiddetin yasaklanması ilkin 1949 yılında Cenevre Sözleşmesi'nde gündeme gelmiştir. Sözleşmeye göre tecavüz "aile şerefi"nin ihlali olarak görülmüş, doğrudan düzenleme altına alınmamıştır. Sözleşme metninde yer alan "kadınlar özellikle ırza geçme, zorla fuhuş ve her türlü ahlaksız saldırı olmak üzere şereflerine karşı yapılacak her türlü saldırıdan korunurlar." ifadesi ile zarar toplumun bakış açısından tanımlanmış, tecavüze uğrayan kadının kirlendiğine ilişkin görüş yeniden canlandırılmıştır. 2. Dünya Savaşı'nda bir çok kadına tecavüz edilmiş ve savaşın ardından kurulan Nuremberg Mahkemesi'nde kadına karşı cinsel şiddet ihmal edilmiş, mahkeme sanıkları kadına karşı cinsel şiddet suçuyla yargılanmamıştır. Bu durumun sebebi hukuk metinlerinin erkekler tarafından yazılması ve kadınların karar süreçlerinden dışlanmasıdır. Feminist insan hakları örgütlerinin yoğun baskısı sonucu Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi tecavüzü bir savaş suçu olarak kabul etse de, kadınların lehine tatmin edici sonuçlar alınmamaktadır. Mahkeme, yargı yetkisine giren suçları dört maddede kategorileştirmiştir: (1) soykırım suçu (2) insanlığa karşı suçlar (3) savaş suçları (4) saldırı savaşı suçu. Kadına yönelik cinsel suçlar, insanlığa karşı suçlar ile savaş suçları maddeleri altında düzenlenmiştir. Mahkemeye göre uluslararası suç olarak kadına karşı cinsel şiddet eylemleri şunlardır: Irza geçme, aile üyeleri ile cinsel ilişkiye veya diğer cinsel eylemlere zorlama, zorla hamile bırakma, cinsel açıdan kötürüm bırakma, cinsel açıdan aşağılama, kadının üreme organları veya cinsel organlarında tıbbi deneyler yapma, çocuk düşürmeye zorlama, rahmin sterilizayonuna zorlama, fahişeliğe zorlama, gerekli malzeme veya hizmetler için cinsel hizmet sunmaya zorlama, çocuğun geri verilmesi için cinsel açıdan hizmet sunmaya zorlama, insan ticaretine zorlama, cinsel köleliğe

[5] http://jinha.com.tr/TUM-HABERLER/content/view/28823

zorlama, pornografik malzemeleri için obje olmaya zorlama ve evliliğe zorlama (Değirmenci, 2010).

Mahkemenin kadınlar lehine bir karar almamasına verilebilecek bir örnek olarak; eski Yugoslavya'daki 1991-1995 yılları arasında süren savaşta bir çok insan ilk defa doğrudan tecavüzle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Birleşmiş Milletler Sığınmacılar Yüksek Komiserliği (UNHCR) Bosnalı Müslüman kadınlardan çok sayıda tecavüz hikayesi duymuşlardı. Fakat askerlerin yol açtığı tecavüz vakaları için hiçbir soruşturma açılmadı. Tecavüz haberlerinin sayısı artsa da yetkililer tecavüzlerin sistematik olmadığını ileri sürdüler. Bu ataerkil duyarsızlık kurumlarını korumak ve sözde tarafsızlığı sağlamak adına yapılıyordu. İnsan hakları savunucusu kadın topluluklarının oluşturduğu baskı sayesinde Bosna savaşında yaşanan tecavüz vakalarının Lahey Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nce soruşturulması sağlandı. Mahkeme sekiz Sırp erkeğe tecavüz suçlamasıyla dava açtı. Bu tarihi bir durumdu çünkü insanlık tarihinde ilk defa tecavüz bir savaş suçu olarak ele alınıyordu. Fakat davanın bir ilk olmasının beraberinde getirdiği olumsuzluklar da vardı. Mahkemenin aktörleri toplumsal cinsiyet konusunda bilinçsizdiler ve tecavüz mağdurlarından ifade alırken onları bir kez daha incittiler. Bunun üzerine davaya müdahil olan feministler baş savcının istifa etmesini ve yerine feminist bir kadının göreve getirilmesini talep ettiler. Davanın başına bir kadın getirildi fakat, tecavüz mağdurları kadınlardan çok suçlanan erkeklerin hakları için kaygı duyan bir kadındı. Nitekim 1999 Mayıs'ında Sırp Başbakan Slobodan Miloseviç, Kosova'daki savaş suçlarından sorumlu tutuluyor ama bu suçlar arasında tecavüze yer verilmiyordu. ABD Senatosu da tecavüzün bir savaş suçu olarak tanınması halinde kendilerine bir çok dava açılacağından emin oldukları için Lahey üzerinde baskı oluşturuyordu. Lahey'den sonuç alamayan feminist örgütler[6], BM üzerinde baskı kurdu. Ve

[6] Bu örgütleri tek bir çatı altında bir araya getirerek ön planda yer alan "Toplumsal Cinsiyetin Adil Temsili İçin Kadın Kurulu"na üye olan eylemciler, sürekli mahkemelere giderek, davalarda tecavüzü yargılama yetkisi

bunun üzerine BM Sekreterliği, Avrupa Birliği ve Uluslararası Af Örgütü gibi kurumlar Yugoslavya'daki savaşta yaşanan tecavüzlerin soruşturulması için harekete geçtiler. Soruşturmanın sonunda Hırvat, Boşnak ve Sırp ordularının tecavüz suçu işlediğine karar verildi. Soruşturmayı yürüten müfettişlerin araştırmalarına göre tecavüzler halkı yıldırmak için rutin bir şekilde kullanılmış ve halk göçe zorlanmıştı. Ataerkil düzende tecavüze uğramak da bir tür suç sayıldığı için kadınlar bu deneyimden söz edemiyor, bu da veri toplamayı güçleştiriyordu. Fakat müfettişlerin hesaplamalarına göre toplamda 50.000 kadın askerlerin tecavüzüne uğramıştı. Verilerdeki belirsizliğin nedeni hiç şüphesiz yürütülen inkar politikalarıdır (Enloe, 2006: 247-257). Soruşturmayı yürüten müfettişlerden Tadeusz Mazowiecki raporunda şunları söylemektedir:

> "Tecavüz, köylerde yaşayan sivil halkları yıldırmak ve etnik grupları yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlamak için bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bunun bir örneği, Vukovar (Hırvatistan) bölgesinden bazı kadınlarla yüz yüze görüşmüş olan bir doktor tarafından anlatılmıştır. Burada, paramiliter Sırp birlikler bir köye girerler. Birkaç kadına, diğerlerinin gözü önünde tecavüz edilir; böylelikle haber tüm köye yayılır ve bir korku havası yaratılır. Birkaç gün sonra, Yugoslav Halk Ordusu (NJA) subayları köye gelerek, Sırp olmayanlara köyü terk etme izni verdiklerini söylerler. O zaman köyde kalmak istemiş olan erkek köylüler, artık tecavüze uğramalarını önlemek için kadınlarını ve çocuklarını yanlarına alarak köyden ayrılmaya karar vermişlerdir. Sırp denetimindeki birkaç bölgede anlatılan bir motife göre, özellikle Bosna ve Hersek'te, bölgenin bitişiğindeki yerleşimden olan yerli Sırp güçleri bir köyü işgal eder ve yerli halkın hareket olanağını kısıtlarlardı. Çoğu durumda, erkekler uzaklaştırılır ya da kaçarlardı. O zaman genellikle, kadınlara kendi evlerinde veya evlerinden alınıp başka bir yere götürülerek, çoğunlukla komşuları olan ya da tanıdıkları insanlar tarafından tecavüz edilirdi . . . Her ne kadar uzmanların oluşturduğu ekip, tehdit altındaki komşularına yardım etmek için kendi güvenliğini tehlikeye atan Hırvat, Müslüman ya da Sırp bireylerle ilgili hikayeler duysa da kadınların ve kız çocuklarının tecavüzünü önleme yönünde, yetkili konumda bulunan herhangi birinden gelen bir girişime rastlamamışlardır. Aslında bu mevki sahiplerinden bazıları, tecavüze bizzat katılmışlardır. Buna bir örnek, Sırp işgaline uğrayan bir köyde yaşayan Müslüman bir kadın tarafından verilmiştir. Kadın, bir Sırp polis memuru tarafından alınıp, bir eve götürülür ve burada şu sözlerle takdim edilir: "Buyurun Komutanım. Onu getirdim!" Kadın, savaştan önce bölgedeki en güçlü siyasi şahsiyetlerden olan "Komutanı" tanır. Adam ona, ofisine girmesini söyler; burası bir yatak odasıdır ve adam ona tecavüz eder (aktaran Enloe, 2006: 257-258).

b) Savaş

Valeri Solanas, *Erkek Doğrama Cemiyeti* isimli eserinde savaşın tanımını şu şekilde yapar (2011: 28):

> "Erilin dişi olmamasını telafi etmek için başvurduğu normal yöntem yani, Koca Tabancayı çıkartmak büyük ölçüde yetersizdir çünkü bunu çok sınırlı bir sayıda yapabilir; o yüzden aleti gerçekten büyük bir düzlemde ortaya çıkarır ve bütün dünyaya "Erkek" olduğunu ispat eder. Merhameti, empati kurma ya da

verecek hükümlerin anlaşmalarda yer alması için diplomatlara baskı yapmaktaydı. Eylemciler gecelerini gündüzlerine katarak lobi faaliyetleri yürütmüşlerdir.

> özdeşleşme kabiliyeti olmadığından, erkekliğini ispat etmesi, sonsuz sayıda sakatlığa, acı çekilmesine ve kendisininki de dahil sonsuz sayıda hayata bedeldir; kendi hayatı kıymetsiz olduğundan, elli yıl daha cefakarca yürüyeceğine bir zafer alevi içinde erimeyi tercih eder."

Savaşın bir başka tanımı için Antonio Negri ve Michael Hardt'ın en önemli eserlerinden *İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi'*ye bakmak gerekir (2004:36):

> "[...]Savaş ilk defa, kitlesel hatta küresel imha silahlarını geliştiren teknolojilerle mutlak hale geldi. Küresel imha silahları modern savaşın diyalektiğini kırar. Savaş her zaman yaşamın imhasını içermiştir, ama XX. yüzyılda bu imha gücü Auschwitz ve Hiroşima'nın temsil ettiği gibi, saf ölüm yaratmanın sınırlarına vardı. Soykırım ve nükleer yok etme kapasitesi bizzat yaşamın yapısını vurur, onu yozlaştırır, çarpıtır. Bu tür yok etme araçlarını kontrol eden egemen iktidar, terimin en olumsuz ve korkunç anlamıyla bir biyoiktidar biçimidir, ölüm üzerinde doğrudan hâkimiyeti olan bir iktidardır. Buradaki ölüm de sadece bir bireyin ya da grubun değil tüm insanlığın ve hatta tüm varlıkların ölümüdür. Soykırım ve atom silahları bizzat yaşamı sahnenin merkezine yerleştirince, savaş gerçek anlamda ontolojik hale gelir."

Savaş, topluca örgütlenen, öldürücü silahların kullanıldığı, tarafların bir amaç uğruna çarpıştığı ve öldürmenin cinayet sayılmadığı, toplumsal açıdan onaylanmış bir çatışmadır. Savaş toplumsal ve ilişkiseldir. Bu sebeple savaş akademide sosyal bilimlerin temel konularından biridir. Uluslararası ilişkiler disiplininden gelenekselci erkekler, devlet adamları, diplomatlar, beyaz erkekler olarak savaş üzerine yazıp çizerlerken kadınların dahil edilmediği disiplinde toplumsal cinsiyet teorisinin gelişmesi oldukça zor olmuştur. Realistler savaşı kaçınılmaz bir şey olarak sunarken, feministler onları kötümserlikle suçlar. Realistlerin iddia ettiği, insan doğasının savaşçı olduğu teorisi feministlere göre insan doğası denilen şeyin erkek doğası olarak algılanıp, maskülen niteliklere ayrıcalık tanınmasından kaynaklanmaktadır (Cockburn, 2004).

Cockburn, savaş ve erkeklik ikisi üzerine iki karşıt görüş bulunduğunu söyler. Bunlardan ilkine göre erkekler saldırgan dürtüleri olan varlıklardır ve savaştan, kan dökmekten heyecan duyarlar. Karşıt görüşe göre ise erkekler özünde saldırgan değildir. Eğer doğaları gereği saldırgan olsalardı militer eğitime ihtiyaç duyulmazdı. Fakat Cockburn'ün işaret ettiği esas nokta, bu antogonizmanın ötesindedir. Ona göre her iki durumda da genel kurmay başkanları ile savaş meydanı kumandanlarının insan kaynakları yönetimiyle ilgili ciddi sıkıntıları vardır.

Çünkü onlar silahlı kuvvetler hizmeti alanı içinde ne saldırganlıktan tümüyle uzak ne de aşırı saldırgan askerler yetiştirmek isterler (Cockburn, 2009: 295).

Saldırgan olsun ya da olmasın, erkekler, savaşların kadınlar ve çocuklar uğruna yapıldığını savunur. Oysa tarih boyunca savaşlar kısıtlı kaynakların kardeşçe paylaşılamaması nedeniyle yapılmıştır. Zeus'un savaşçı oğulları için bir ülkeyi fethetmekle bir kadının 'içine girmek' eşdeğerdir. Tanrı'nın kayırdığı biricik oğullarının birbirlerine karşı geliştirdikleri sadakat duygusu, savaşlarda çok işe yaramaktadır. Savaş ne kadar büyük ve yıkıcı olursa olsun, erkekler savaşçı yoldaşlığı geliştirmektedirler. Buna erkek dayanışması da denilebilir. ABD'de çok uzun bir süre, erkekler arasındaki bu dayanışmanın bozulacağı korkusuyla, silahlı kuvvetlere kadınlar sokulmamıştır. Kadınların orduda yer almasını savunan feministler[7] varsa da, savaşın eril olduğu, ahlaken doğru olmadığı ortadadır, bu nedenle kadınların savaşa alet edilmeleri doğru değildir. Üstelik de savaşların mağdurları en çok kadınlar ve çocuklarken! Öldürmekle eş değer olan savaş da cinsiyetçi bir deneyimdir. Savaş nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda olan mültecilerin çoğunluğu kadın ve çocuklardır. Kadınlar ayrıca savaş halinde 'düşman' askerlerin sistematik/politik tecavüzüne maruz kalırlar. Düşmanın kim olduğu belirgin olamayabilir. Türkiye Kıbrıs'ı işgal ettiğinde düşman olmayan Türk askerlerinin Kıbrıslı-Türk kadınlara tecavüz ettiği de anlatılır. Cenevre Sözleşmesi'ne göre ise, tecavüz bir işkence biçimi değil, şerefe karşı işlenen bir suçtur. Buradaki şeref, erkeğin, cemaatin şerefidir. Savaşın tek yıkıcılığı bunla da sınırlı değildir. Savaştan önceki yaşamın, kimliğin kaybı da en acı deneyimlerdendir. Annelik, feminist harekette her ne kadar tartışmalı bir kavram olsa da anti-militarist feminizmde önemli bir roldür. Çünkü annelik, yaşamın korunması üzerine kuruludur, can almaya karşıdır. Fakat,

[7] Örneğin Elizabetta Addis, kadınların askere alınmasının onların toplumdaki genel konumları üzerinde faydalı bir etki yaratcağını, bir çok ülkede ordunun erkek cinsiyetinin en büyük işverenlerinden biri olduğunu ve kadın istihdamı için ordunun önemli bir sektör olduğunu, kadınların orduya girmesi halinde kadın işsizlik oranının düşeceğini savunur. Ona göre askeri emek piyasasındaki erkekler, sivil piyasada maaşları yükselten erkek kıtlığını yaratmaktadır ve ayrıca Güney Afrika'daki devrim sonrası oluşan topluluklarda asker olmak kadınlara önemli bir toplumsal ve siyasi otorite kazandırmıştır (Yuval-Davis, 2014: 196).

burada sorun olan şey, hayatın korunmasının akrabalık bağıyla olan ilişkisidir. Anneler 'düşman'ın hayatı için de aynı kaygıyı taşımaktalar mıdır? Yanıt ne olursa olsun, erkek maçoluğu, eril şiddet ve ataerkil toplumsal sisteme karşı mücadele etmekte anti-militarizm çok çok önemlidir (Yuval-Davis, 2014).

Geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinde savaş erkeklere dair bir durum, kadın da savaş halinde korunması gereken nesne olarak betimlenmektedir. Fakat, kadın aslında korunan değil, suistimal edilendir. Tecavüz, savaşlarda düşmanı incitmek için kullanılan bir silahtır. Feministlerin iddia ettiği üzere savaş, toplumsal cinsiyetlendirilmiştir (Kirby, 2012: 1-25). "Toplumsal cinsiyet savaşı, savaş da toplumsal cinsiyeti şekillendirir." Savaş, bir dizi gelişen olay değil, her zaman hazırda bulunan sistematik bir olgudur. Savaş, belirli bir sürede belirli devletler arasında gerçekleşmez, toplumsal ilişkilerle şekillenip, toplumsal rollerle sürekli hazırda bekletilen uzun vadeli bir sistem ürünüdür. Savaş ve barış arasındaki çizgi yapaydır. Savaşa dair toplumsal cinsiyet rolleri, belirli savaşların ortaya çıkma nedeni yerine, savaşa imkan tanıyan potansiyelin oluşmasında etkilidir. Bu nedenle cinsiyet rollerini yaratmak, savaşı mümkün kılabilmek adına önemlidir. Diğer taraftan savaş da toplumsal rolleri yeniden üretir. Örneğin bütün dinlerde maskülenite, askeleri savaşmak için motive edici bir araçtır. Başka bir ifadeyle, maskülenite, militarizmin bir aracıdır. Öldürmek kolay bir görev değildir ve savaşmaktan korkan erkekler için maço erkeklik rolü vurgulanmaktadır. Orduda erkekler, erkekliklerini ispat ederler. Savaşmak istemeyen erkekler için toplumsal cinsiyet rolleri geliştirilmiştir. (Goldstein, 2001: 1-9).

Geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri, savaşın en temel birimi olan insan ve bedenini araştırma gereği görmemektedir. Onlar daha çok iktidarın yokluğunda ortaya çıkacak anarşi ile ilgilenmektedir. Onlara göre anarşi, savaş demektir. Oysa feministlere göre savaş, kurumların ötesinde sosyal bir olgudur (Sylvester, 2012: 483).

Jean Bethke Elstain'in *Women and War (1987)* isimli eseri, feminist uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin savaş ve barış hakkındaki düşüncelerinin dile geldiği başat eserlerden biridir. Kitap savaşın kendisiyle ilgili değildir, "Savaşın nedeni nedir?" sorusunu sormaz. Kitap, savaşı mümkün kılan zihniyete odaklanmaktadır. Bu zihniyetin bir ürünü olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve bu durumun uluslararası ilişkilerde ilgi çekmemesinin nedenlerine odaklanmaktadır. Elshtain kitabında, kadın erkek ilişkileri hakında bilgi verirken bu iki cinsin savaştaki rollerini belirleyen (savaşçı erkek/güzel kadın) tarihsel mitlerle ilgilenir. Elshtain'e göre bu mit, erkeklerin can alıcı, kadınların ise hayat verici olduğu mitiyle çelişmektedir. Bu mitler aracılığıyla, erkek kimliği daha maskülen kılınmaktadır. Savaşın sona ermesi için bu mitleri yıkmamız gerekmektedir. Bunun yolu da geleneksel eli silahlı yurttaşlık anlayışı yerine alternatif bir yurttaşlık anlayışının yerleşmesinden geçmektedir. Elshtain, kadınların mutlak iyi, erkeklerin de mutlak kötü olduğu fikrini naif bulmaktadır. Ona göre, iktidardaki kadınların hiçbiri barışçıl davranmamıştır.

c) Barış

Modernizm, kadınlara savaş bittiğinde erkeklerle eşitliği vadetmektedir. Ancak dışarıdaki düşman yenildikten ve her şey normale döndükten sonra da kadınların ailelerine, evlerine yani özel alanlarına sahip çıkmaları konusunda salık verir. "Dışarıda" işlerin yolunda gitmesi için, "içeride" işlerin yolunda gitmesi gereklidir. Özetle, devletler uluslararası ilişkilerin yolunda gitmesi için, özel alana ihtiyaç duymaktadırlar (Enloe, 2003: 131).

Kadınlar devlet dışı bir aktör olarak, mayınların yasaklanmasına yönelik uluslararası harekette, Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'nda, cinsiyet temelli şiddetin protesto edilmesi gibi savaş karşıtı kampanya ve gösterilerde ön sıralardaki aktivistlerdir. Filistin gibi savaşın her daim gündemde olduğu bölgelerde erkeklerin kadınlara yönelik şiddetini protesto etmektedirler (Cockburn, 2009).

Kadınlar, İsrail ile Filistin gibi çatışmanın yoğun olduğu bölgelerde dahi ısrarla barışı savunmuşlardır. Başlangıçta İsrail'in Birleşik Arap Güçleri'ne açtığı savaşa tepki olarak kurulan Hemen Barış (*Şalom Akşav*) isimli topluluk, İsrail'İn işçi partisi ve sol cenahını biraraya getirse de içerisinde erkek ordu mensuplarını da barındırıyor ve "Filistin yanlısı" olmadıklarını söylüyordu. 1960'ların sonunda daha radikal solcu topluluklar oluşmaya başladı. 1982'deki Lübnan Savaşı'na karşı olan kitleler Hemen Barış topluluğunu aşarak, ülke çapında yoğun tepkiler gösterdi. Bu dönemde savaş karşıtlığı iki ilerici cephede ilerledi: Filistinlilerle birlikte hareket etmeyi savunan Alternatif Enformasyon Merkezi ve işgal altındaki topraklarda insan hakları ihlallerine karşı olan askerleri destekleyen *Yeş Gvul***.** Bu iki ilerici cephe İsrail halkı ile Arap halkının barış yapmasını istemesi açısından ortaklaşıyordu. Hemen Barış topluluğu bu iki cepheyi İsrail'in çıkarlarına ters buluyor, Yahudilerin güvenliğini sarsan bir unsur olarak görüyordu. Tüm bu hareketlerden tam bağımsız bir kadın barış eylemciliği ise 1982'de oluştu. Bu dönemde İsrailli kadınlar ulusal sadakat bağlarının etkisinden kurtulup, devlete dair kuşkularını dile getirir oldular. Lübnan Savaşı patlak verdiğinde kadınlar İsrail ordusunun Lübnan'dan çekilmesini talep etti. Bu dönemdeki kadın barış hareketi de iki ana eksende seyretmektedir. Birinci olarak, Suskunluğa Karşı Ebeveynler topluluğunun tamamı kadınlardan oluşmuyordu, oğullarının savaştan dönmesini talep ediyordu ve bu nedenle basında "analar" olarak sunuluyorlardı. Aile söylemine sığınıyor, kadınların geleneksel rollerine vurgu yapıyor ve feminist olmadıklarını her fırsatta dillendiriyorlardı. İkinci olarak Lübnan'ın İşgaline Karşı Kadınlar topluluğu ise kadın hareketinde yer alan antimilitarist ve feminist kadınlardan oluşan tarafından kurulmuştu. Kadınların barış hareketlerini görünür kılan gelişme Filistin Ayaklanması oldu. İsrail askerlerinin taş atan Filistinli çocuklara yönelik faşizan tavrı İsrail halkı üzerinde şok etkisi yarattı. Bu dönemde Filistinli kadınlar arasında da feminist bilinç yükselişe geçti. İsrailli kadınlar Filistinli kadınlar ile iletişim kurabilmenin yollarını aradılar. Bu çabanın sonucunda,

iki halkın kadınları birlikte ev toplantıları ve işgal topraklarına ziyaretler düzenlediler. 1988-1990 yılları arasındaki dönemde İsrailli kadınları ile Filistinli kadınlar arasındaki diyalog süreci sağlamlaştı ve bir ittifakın oluşmasını sağlayacak zemini yarattı. Her iki halkın kadınları da farkettiler ki; erkeklerin kadınlara yönelik şiddeti ile devletin askerler aracılığı ile uyguladığı şiddet birbiriyle son derece bağlantılıydı. İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'de kadınlara karşı uyguladığı cinsel şiddeti doğrulayan bulgulara ulaşıldı (Strum, 1992 ve Young, 1992; aktaran Cockburn, 2004: 181). Bu bulgulara ulaşıldıktan sonra İsrailli kadınlar hayatlarındaki erkeklere Filistinli kadınlara karşı hangi suçları işlediklerini sorguladılar. Bu dönemde "askere gitmeyerek iktidarsız düşen erkekler"in de eşlerine şiddet uygulaması artış göstermişti. Bu nedenlerle kadınlar toplumsal cinsiyet ilişkilerinin siyasi bir mesele olduğunun ve askerileşmiş toplumun kadınlar için bir felaket olduğunun farkına vararak, "öteki" haklın kadınları ile ittifak arayışlarını sürdürdü (Cockburn, 2004: 172-182).

İsrail/Filistin çatışmasında olduğu gibi Türkiye/Kürdistan arasındaki çatışmaların sonlanması için çalışmalar yürütenler arasında önemli bir aktör olan yine kadınlardır. İlk defa 2009 yılında bir çok farklı kesimden kadının bir araya gelmesiyle oluşan Barış İçin Kadın Girişimi, Türkiye'de yaşayan ve aynı şiddetten etkilenen, farklı politik ve sosyal çevrelerden, farklı kimliklerden, farklı inançlardan, farklı cinsel yönelimlerden kadınların, yıllardır savaşa ve erkek egemen şiddete karşı mücadele ettiği bir oluşumdur.[8] Biz bu satırları yazarken, Kürdistan'da yaşananlara dikkat çeken oluşumun raporlarına göre devletin uyguladığı abluka 30 kadının ölümüne neden olmuştur. Raporda yer aldığı üzere:

> "4 Ocak 2016 tarihinde 3 Kürt kadın siyasetçi Silopi'de infaz edildi. DBP PM Üyesi Sêvê Demir, Silopi Halk Meclisi Eşbaşkanı Pakize Nayır ve KJA aktivisti Fatma Uyar, Cizre Mahallesi'nde akşam saatlerinde önce bir patlama sonucu şarapnel parçalarıyla yaralandı. Gece yarısı 3 kadın yaralı haldeyken infaz edildi. Devlet örgütlü kadınların mücadelesini kırmak için özellikle devrimci kadınlara yönelik infaz yöntemini uygulamaya koydu. Günay Özarslan (İstanbul), Taybet Canşin (Amed), Dilek Doğan (İstanbul), Güler Eroğlu (Amed-Sur), Dilan Kotak (İstanbul), Şirin Öter (İstanbul) ve Yeliz Erbay (İstanbul) devlet tarafından katledildi. Silopi'de cenazesi 7 gün boyunca sokakta bekletilen 11 çocuk annesi 57 yaşındaki Taybet İnan, keskin nişancı tarafından acımasızca katledildi. Kendi oturduğu

[8] http://www.barisicinkadinlar.com/baris/haber_detay.asp?haberID=169

> mahalleye girmesini engelleyen polislere "Siz bizi öldürseniz de evlerimizi yakıp yıksanız da buraları terk etmeyeceğiz" diyen Melek Alpaydın, evinde sofradayken tank mermisi ile katledildi. Üç aylık bir bebek olan Miray İnce, devlet zulmünün birer sembolü olarak Kürt halkının hafızasına kazındı. Cizre'de 8 aylık hamile olan 32 yaşındaki Güler Yamalak, özel harekât polisleri tarafından açılan ateşte karnından vurularak ağır yaralandı. Devlet henüz doğmamış anne karnındaki çocuğu öldürerek zulmünün boyutlarını ortaya koydu. Kırk dört yaşındaki 5 çocuk annesi Selamet Yeşilmen, Nusaybin'de evinin kapısında doğrudan hedef alınarak öldürüldü, bu sahne insanların zihninde yer etti. Selamet'in 3 ve 14 yaşlarındaki çocukları da yaralandı. Yaralanan kızının gözünü kaybetme tehlikesi hala devam etmektedir. On yaşındaki Cemile Çağırga evinin önünde katledildi. Yakınları, annesinin kollarında ölen Cemile'nin cenazesini ablukadan dolayı günlerce derin dondurucuda saklamak zorunda kaldı. Gebe kadınlar zor şartlar altında evde doğum yapmak zorunda kalmaktadır. Cizre ve Silopi'deki yoğun bombardımanın yarattığı aşırı korku ve stres, gebe olan kadınların düşük yapmasına neden olmaktadır. Cizre'nin Sur mahallesinde yaşayan 7 aylık hamile Zekiye Eren ve 8 aylık hamile Asya Sezgin (37) bu nedenlerle erken doğum yaptı. Her iki anne de hastaneye geç kaldırıldığı için bebeklerini kaybetti. Polis ve askerin yoğun cinsiyetçi hakaret ve tacizleri, sürekli kendisinin veya bir yakınının devlet güçlerince öldürülebileceği tehdidi ve evlerin doğrudan hedef alınarak ağır silahlarla taranması gibi, korku, panik ve endişe veren savaş uygulamaları, kadınlarda derin travmalara yol açmakta ve ciddi stres bozukluğu yaratmaktadır. Bu süreçte çok sayıda vatandaş, beyaz bayrakla sağlık kurumlarına ulaşmaya çalışmaktadır. Mama ile beslenmesi gereken bebekler mamaya ulaşamamaktadır. Mahallelerde elektrik ve suyun hiç olmaması, bazı evlerde bulunan su depolarının ise saldırılar sonucu kullanılmaz hale getirilmesi ciddi bulaşıcı hastalıklara sebep olurken en çok kadınlar ve çocukları etkileyerek gündelik yaşamlarını devam ettiremez hale getirmiştir."[9]

Barış sürecinin oluşmasında önemli roller üstlenen Barış Anaları[10], Cumartesi Anneleri, Barış İçin Kadın Girişimi gibi oluşumlar devlet tarafından müzakere süreçlerinden dışlanmaktadır. Bunun nedeni kadınların savaşın muhattabı olarak görülmemesidir. Oysa ki Polis Akademisi bünyesinde bulunan Uluslararası Terörizm ve Sınır Aşan Suçlar Araştırma Merkezi (UTSAM) 2012 tarihli raporuna göre kadınların gerillaya katılmasının önemli sebeplerinden biri olarak cinsiyet eşitsizliğine bağlı adaletsizlikler olduğu belirtilmektedir. Bu araştırma Kürt özgürlük mücadelesi ile kadın mücadelesinin birlikte ilerlediğini göstermektedir.[11]

Devlet ile Kürtler arasında gerçekleştirilen müzakerelere dahil olmak isteyen kadın oluşumlarının taleplerine gelince; öncelikli olarak barışma sırasında kadınlara ve çocuklara yönelecek militarist şiddetin, rasgele öldürmeler, taciz ve tecavüzlerin barış anlaşmalarını

[9] http://www.barisicinkadinlar.com/baris/haber_detay.asp?haberID=756

[10] Annelik meselesinin bir başka boyutu da şehit annesi olmaktır. Savaşta çocuklarını kaybetmiş anneler hayatlarının kalan kısımlarını duygusal olarak sakatlanmış bir şekilde sürdürmektedir. Kendilerinden daha çok çocukları için çabalayan annelerin çocuklarını kaybetmesi kendi benliklerini önemli bir kısmını yitirmelerine neden olmaktadır. Özellikle Kürt anneler çocuklarının uğradığı haksız baskı ve işkenceler nedeniyle acı çekmektedirler. Alt gelir gurubunda yer alan bu kadınlardan bazıları çocuklarının mezarının nerede olduğunu bile bilmemektedir. Ölümden sonra devlet zoruyla göçe zorlanan anneler her şeylerini kaybetmektedir. Geçim derdi nedeniyle annelerin hayallerinde çocuklarının iyi bir eğitim alması bile yoktur. Anneler dökülen kanın bedeli olarak özgürlük ve eşitlik talep etmektedirler. Gitmek ya da ayrı yaşamak değil, Türklerle birlikte barış içinde yaşamak istemekte ve çözüm için Meclis'te yer alan siyasilerin adım atması gerektiğini düşünmektedirler (Sancar, 2001). Barış Anaları, Cumartesi Anneleri gibi oluşumlarla şehit anaları kamusal alanda söz söyleme şansı elde etmektedirler.

[11] http://www.barisicinkadinlar.com/baris/haber_detay.asp?haberID=317

bozmak için yeterli sebep olarak görülmesini, diyaloğu sürdürecek taraflara toplumsal cinsiyet eğitimi verilmesini, cinsiyet eşitliği duyarlı güvenlik sektörü reformu yapılmasını, güvenlik güçlerinin işlediği cinsel suçların af kapsamı dışında bırakılarak ortaya çıkarılmasını, cezalandırılmasını, tazmin ve telafi edilmesini, zorunlu göçe maruz kalmışlara özel güçlendirici programlar oluşturulmasını, mayınların temizlenmesini ve cinsiyet eşitliğini sağlayıcı anayasal düzenlemelerin gerçekleşmesini talep ediyorlar. Ayrıca savaş sebebiyle yaşanmış travmalarla ilgili programların uygulanması da talepleri içinde. Son olarak ise kadın gerillaların silahlarını bırakmayı tercih etmeleri durumunda kayıtlarının ve "girişlerinin" kadınlar gözetiminde yapılması, kadın savcılar, hakimler ve avukatların tanıklığının sağlanmasını istiyorlar.[12]

2015 yılının Ağustos ayında Türk askerlerinin Ekin Wan isimli gerilla kadına işkence ederek cenazesini çırılçıplak bir şekilde ifşa etmesi, katliamcı devletin kadın bedeni üzerindeki iktidarını gözler önüne sermiştir. Devlet tarafından katledilen Ekin Wan, hem cezalandırılmış, hem de Kürt kadınlara tehditkar bir mesaj verilmiştir. Fakat bu acı olay Kürt kadınları yıldırmamış, bir araya gelmelerini sağlayarak, üzerinde "Jin, Jiyan, Azadi" yazılı pankartlarla protesto gösterileri düzenlemelerine yol açmıştır.[13]

2015 yılının Ekim ayına gelindiğinde ise Ankara'da bir katliam yaşanmıştır. Katliamın ardından yetkililer 12 Kürt'ü insanları olası bir saldırıya karşı uyaran tweetler attıkları için gözaltına almıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda saldırıyı IŞID'in yaptığı kesinleşmiştir. Selahattin Demirtaş ve neredeyse muhalif kanatta yer alan herkes, saldırının IŞID&AKP ortaklığının bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Saldırının ardından gelen internete erişim yasağıyla bu gerçek gizlenmeye çalışılmıştır. Devlet, IŞID'i bombalama bahanesiyle Kürtleri bombalamıştır. *The Guardian* gibi kaynaklara yansıyan haberlere göre Türkiye cihatçılara

[12] http://www.barisicinkadinlar.com/baris/haber_detay.asp?haberID=317
[13] http://www.evrensel.net/haber/258484/nusaybinli-kadinlar-ekin-wan-direnisimizin-ciplak-halidir

tıbbı ve mali destek sağlamaktadır. Hatta jandarma silahlarla dolu bir kamyonu cihatçılara gönderirken yakalamış, bunu haber yapan gazeteciler tutuklanmıştır. Yine aynı kaynakta yer alan haberlere göre IŞID lideri ile Türkiye hükümeti her ay 10 milyon dolarlık petrol alışverişi yapmaktadır.[14]

Devlet eliyle gerçekleşen tüm katliamlara rağmen Kürdistan'dan Türkiye'ye, İsrail'den ve Filistin'e, dünyanın her yerinde feministlerin bir barış tahayyülü vardır ve bu pozitif barıştır. Pozitif barış, yapısal şiddetin olmadığı bir düzendir. Gerçek bir barış için, hem savaşın olmaması, hem de adaletsiz bir toplumun olmaması gerekir. Böylesi bir barış ortamında, toplumsal cinsiyet eşitsizliği de kaybolmuştur (Tickner, 1992).

[14] Aktaran Bill Weinberg; AKP-ISIS Collaboration in Ankara Massacre; 10.16.2015: http://countervortex.org/node/14385

SONUÇ

Bu çalışma, uluslararası ilişkiler teorilerinin ekseninde feminist teoriyi incelemeye çalışmıştır. Bu noktada üç temel bölüm üzerine odaklanılmıştır. Bu bölümlerden ilki feminizmin başat kavramları ve kısa tarihçesi üzerine kuruludur. İnsanlığın varolduğu günden bugüne değin süren tarihin eril bakış açısı ile yoksayılan kavramları bu bölümde anlatılmıştır.

İlk olarak feminizmin temel kavramı olan toplumsal cinsiyet açıklanarak başlanmıştır. Buna göre toplumsal cinsiyetlerimiz bize aslında kim olduğumuzu ve nasıl davranmamız gerektiğinden başlayarak, doğumdan ölüme değin en küçük ayrıntılara kadar hayatımızı şekillendiren kavramdır. Cinsiyet kavramı kadınla erkek arasındaki biyolojik farklılıklara yönelirken, toplumsal cinsiyet benliğin oluşmasında kültürel ve toplumsal etkilerin olduğunu savunmaktadır. Bu noktada feminizm, aslında biyolojik olarak farklılığın olmadığını, bu farklılığın cinslere atfedilen özelliklerden kaynaklandığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu eleştiri anlamak özelde kişiler arası genelde ise iktidar odaklarının tavrı bağlamında uluslararası ilişkileri anlamak için önemli bir adım olacaktır. Bu noktada feminizmin temellerini oluşturan cinsel yönelim kavramını açıklamak bu nedenlerle faydalı bulunmuştur. Bu kavram açıklanırken Freud'un uygar toplumu kurduğunu savunduğu cinsel sözleşme kavramından yararlanılmıştır. Karşıtlığın aslında kadın ve erkek olmaktan değil, etken ve edilgen olmaktan kaynaklandığını ve etken olan objenin amacının zafer kazanmak olduğu anlatılmıştır. Etken olanın, edilgen olanla tatmin olduğu anlatılırken, kadın ve erkek arasında sanılanın aksine biyolojik bir farkın da olmadığı belirlenmiştir. Feminizmin kavramlarından bir diğeri olan hegemonik erkeklik kavramı açıklanırken kavramın ortaya çıkışı, iktidar ilişkilerini nasıl etkilediği gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre erkeklerin kendinden olmayana baskı göstermekte, ve erkeklik kadınlar tarafından onaylanıp içselleştirilmekte, devlet, din ve medya tarafından şiddet yeniden üretilmektedir. Bu durum sadece kişisel ilişkilerimizde değil, uluslararası ilişkilerde de bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda kadınların geçmişten bugüne dek toplumların neresinde durduğunu anlamak önemli olacaktır. Tarih içinde kadınların varlığına yeterli önemin gösterilmediği düşünülmektedir.

Tarih öncesi dönemlerde avlanmadaki iş bölümü ile ortaya çıkan hiyerarşi günümüze gelindiğinde profesyonel iş yaşamındaki yerini korumaktadır. İlk zamanlarda kadınların değiş tokuş nesnesi olması, aile kurumunun ortaya çıkması ile kendiliğinden kaybolsa da kadının bir erkeğe ait olduğu döneme geçilmiştir.

Geçmişten günümüze kadınlığın tarihi incelemek için çeşitli uygarlıkların incelenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu uygarlıkların kadına karşı tutumları birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Feminist hareketin geçirdiği evrelere bakıldığında ise 17. yüzyılda kadının ev içine hapsedilmeye çalışıldığı, 18. yüzyılda ise kadınların iş gücünde yer alması ile eylemliğe yönelik ilk çabaların oluştuğu görülmüştür. 19. yüzyılda ise kapitalizmin yayılmasına ve sınıflar arası farklılıklara rağmen kadınların örgütlenmeye çalıştığı görülmüştür. 20. yüzyıla gelindiğinde ise kadınların düzenli olarak toplantılar yaptığı, eşit işe eşit ücret talep ettiği, kürtaj hakkı talep ettiği gösterilmektedir. Araştırmanın konusu ile doğrudan bağlantılı olan üçüncü dalga feminist hareketinde ise feminist kadınların uluslararası ilişkiler dahil akademideki her alana nüfuz etmeye başladığı ifade edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünü uluslararası ilişkilerdeki teorik tartışmalar oluşturmaktadır. Bu bölümde disiplinde ortaya atılan kimi tartışmalar derinlemesine incelenirken, güncel örnekler de sunulmaktadır. Bu bölümde uluslararası ilişkiler disiplininin tarihsel gelişiminin başlangıcı olarak 1. Dünya Savaşı alınmıştır. Savaştan sonra ortaya çıkan entelektüel çalışmalara değinilmiş ve öncelikli olarak idealizm incelenmiştir. Bu noktada idealizmin en büyük temsilcilerinden olan Kant'ın düşüncelerine yer verilmiştir. Uluslararası ilişkiler açısından

idealizm, devletlerarası ilişkilerin etik değerler çerçevesinde yürütülüp geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu anlamda barış, istikrar ve düzen gibi kavramların savunulduğu görülür. İdealizmi ütopyacı olmakla eleştiren realizm ise, siyaseti egemen devletler arasında bir iktidar mücadelesi olarak görmektedir. Buna göre insanların gerçekçi düşünmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. Bütün bilimlerde aklın kurallarının geçerli olduğunu savunan realizm akımı öncüleri, kötülüğün ancak eğitimle çözülebileceğini, siyasetin rasyonelize edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

İkinci tartışma ise davranışsalcı ve gelenekselciler arasında gerçekleşmektedir. Davranışsalcılar, devletlerin uluslararası platformdaki davranışlarını incelemiş ve onların yönelimlerini anlamak için karar alıcıların psikolojik durumlarına odaklanmışlardır. Gelenelselci görüşe göre ise toplumsal ilişkiler gözlem yoluyla çözülemez. Onlara göre diplomatik olaylar üzerinde tarihsel araştırmalar yapılarak deneyimlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Buna göre savaşın nedenleri iktidar ilişkileri olarak açıklanmaktadır. Davranışsalcılar ile gelenekselciler arasındaki bu tartışma bir yöntem sorunu olarak görülmelidir.

Üçüncü ve son tartışma ise toplumun özgürleştirdiği değil, aksine baskı altına aldığının farkedilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu süreçte uluslararası ilişkiler disiplini, pozitivizm ile arasına mesafe koymuş, güç ilişkilerini farkederek, dışladığı aktör süreçlere eğilmiştir. Üçüncü tartışma pozitivizm ile postpozitivizm dikotomisi olarak şekillenmiştir. Pozitivistlere göre bilim, dünyaya ilişkin açıklayıcı ve öngörüye dayandırılabilecek bilgi elde etme uğraşıdır. Genel önermeler deney ve gözlem yoluyla açıklanabilir ve benzer olaylara genellenebilir. Bilim felsefesinde pozitivist teorinin fikirleri etkili olmuştur. Postpozitivizm ise iki ayrı teori açısından ele alınmaktadır: Eleştirel teori ve postmodernizm. Eleştirel teori uluslararası ilişkiler teorilerinin aksine öznenin önemini vurgulamış ve insanın özgürleşmesi üzerinde durmuştur. Bu teorinin kökleri Marksizm, Frankfurt Okulu, ve temelde pozitivizm

eleştirisine dayanmaktadır. Geleneksel teoriler siyaseti düşmanlık ilişkisi olarak görürken, eleştirel teori bu düşmanlığın insan doğasından kaynaklanmadığını savunurlar. En başat kavramlarından biri olan hegemonya, baskın sınıfların davranış biçimlerinden kaynaklanır. Fakat bu baskının diğer ülkelerin egemen sınıflarınca de kabul edilmesi gerekmektedir. Bu durum hegemonyanın meşrulaşma biçimini oluşturmaktadır. Postmodernizm ile birlikte farklılık vurgusu gelişmiş, feminist teori bu kavramla birlikte kadınlar arasındaki cinsel yönelimi etnik unsurlar gibi farklara önem vermeye başlamıştır. Postmodrnizmin en kalıcı düşüncesi, cinsellik, toplumsal cinsiyet gibi kavramları, kendinden sonrakiler tarafından silinemeyecek şekilde ortaya çıkarması olmuştur. Postmodern yaklaşım uluslararası ilişkiler disiplininde milli olan ve ulusal olan arasında bir ayrım yapar ve yabancı devletlerin birbirine düşman olduğunu savunur. Bu yaklaşıma göre nükleer silahlarla ilgili görüşmelerin tutanak metinlerinin söylediği sev söylemediği şeyler ayrıdır.

Çalışma son olarak feminist uluslararası ilişkiler teorisini incelemektedir. Gelenekselcilerin feminizmle uluslararası ilişkiler disiplinin farklı eksenlerde geliştiğini iddia etmesinin aksine, feminist uluslararası ilişkiler teorileri görünmeyen güç ilişkilerine ışık tutarak, disiplinin temellerinin maskülen ve Batı merkezli olduğunu savunur. Feministlerin işaret ettiği en önemli nokta, uluslararası ilişkilerin baskın tavır üzerinden yürüdüğü ve bu baskın maskülen düşüncenin kabulünün sistemin dayatması olduğudur. Devleti yöneten kişilerin baskın ve erkeksi özelliklerde olduğu düşünüldüğünde devlete yönelik tehditlerin feminen olduğu anlaşılacaktır. Geleneksel teorilere bakıldığında düşman ve vatan gibi temel kavramların güçsüz ve baskın olmayan şekliyle kadın olarak tanımlandığı söylenebilir. Vatan kavramı incelendiğinde kavramın feminen bir ifade olarak kullanıldığı görülmektedir.

Feminist uluslararası ilişkiler teorisi, geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin güç odaklı olduğunu göstermek için toplumsal cinsiyet kavramına başvurur ve rasyonel bir aktör olan devletin eril bir kimlik taşıdığını savunur. Bu süreçte güç, egemenlik ve erillik gibi

kavramların feministler tarafından yeniden ele alınması ve tanımlanması önemlidir. Geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinde güç, "diğer" olanın üzerinde tahakküm kurmaktır, buna karşın feminist uluslararası ilişkiler teorisine göre güç birlikte hareket etmektir. Geleneksel teoride disiplinin hakimleri erkeklerdir ve disipline dair bilgiler de erkeklerin deneyimine dayalıdır, kadınların deneyimleri görmezden gelinmektedir. Bu nedenle çalışmada geleneksel uluslararası ilişkiler teorisi kavramlarının feminist perspektifle yeniden değerlendirilmesi faydalı bulunmuştur.

Feminist bir perspektifle değerlendirilen kavramlardan ilki ekonomi-politiktir. Çalışmanın bu bölümünde üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik krizlerinden en çok kadınların etkilendiği, yoksulluğun feminenleştiği ifade edilmiştir. Uluslararası alanda kadınların çalışma biçimlerinin cinsiyetçi iş bölümü ile belirlendiği bir gerçektir. Yoksulluğun neden olduğu göç de feminenleşmektedir. Yoksul ülkelerde kadınların daha iyi koşullarda yaşayabilmek için göç ettikleri gözlemlenmektedir. Seks turizmine köle olan göçmen kadınlar, etnisiteleri nedeniyle erotik bir nesne olarak sunulmaktadır.

Diğer bir yandan toplumsal cinsiyetin güvenlik kavramını da içine alması gerekmektedir. Feministlere göre iki tür şiddet biçimi bulunmaktadır: Doğrudan savaşla ve ölümle sonuçlanan şiddet, diğer yandan açlık, hastalık gibi ekonomik temelli yıkıma sebep olan dolaylı şiddet. Bu iki şiddet biçiminin de mağdurları kadınlardır. Savaş başta olmak üzere bir çok sebeple ortaya çıkan güvenlik tehditlerinden en fazla kadınlar etkilenmektedir.

Bu noktada militarizmin günlük hayata bir çok şekilde sızdığı düşünülürse kadının da militarizm sürecine katılımıyla kavramın güçlendiği görülecektir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında incelendiğinde en büyük sorunlardan biri olduğu görülecek olan tecevüz de feminist uluslararası ilişkiler teorisi bağlamında incelenmektedir. Askerler için kadınlar düşman kültürünün omurgasıdır ve askerlerin kadınlara yönelik

tecavüzü siyasi bir operasyondur. Bu noktada çeşitli tecavüz biçimleri çalışmanın ilgili bölümünde derinlemesine incelenmiştir. Bunun dışında yakın tarihte yaşanan savaşların özelinde örnekler verilerek konunun önemi belirtilmeye çalışılmıştır.

Erkekler savaşların kadınlar ve çocukları korumak uğruna yapıldığını savunsa da savaşlardan en çok etkilenen kitlenin de onlar olduğu bir gerçektir. Buna rağmen barış için en çok mücadele veren de kadınlardır.

Bütün bu süreçler uluslararası ilişkiler disiplinin temel sorunlarıdır. Bu sorunların çözümünde kadınların ve diğer azınlıkların yok sayılması bu çalışmanın asıl problemini oluşturmaktadır. Feminist uluslararası ilişkiler teorisi, disiplinin önemli bir bölümünü oluşturmakta fakat genel olarak baskı ve yok sayılma gibi tutumlarla karşılaşmaktadır. Feminizm, uluslararası ilişkiler disiplininde tecavüzün bir savaş suçu olarak kabul edilmesi gibi daha bir çok şey başarmıştır. Bu çalışmada amaçlanan şey, kadınları uluslararası ilişkilere eklemlemek değil, disiplindeki eril bakış açısını dönüştürmektir. Çalışma boyunca uluslararası ilişkiler disiplininde kadın deneyimlerinin dışlandığı savunulmuştur. Çalışmada disiplindeki mevcut kavramlar eleştirilirken, göç, militarizm, milliyetçilik, tecavüz ve barış gibi kavramlar disipline eklemlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada tartışılan bu yeni kavramların feminizmin uluslararası ilişkiler disiplininde başlı başına bir teori olabilmesini ispatlaması açısından disipline faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ackerly, B.A., Strern, M., True, J. (ed.); Feminist Methodologies for International Relations; Cambridge; Cambridge University Press; 2006.
- Adorno, Theodor W.; Sociology and Empirical Research; in The Positivist Dispute in German Sociology, translated by Glyn Adey and David Frisby; Heinemann; London; 1952.
- Ağcan, A. Muhammed; Sosyal Bilimler Felsefesi ve Uluslararası İlişkiler Teorisi; (Ed.) Balta, Evren; Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler; İletişim Yayınları; İstanbul; 2014.
- Akalın, Ayşe; "Biz Lejyonerleriz": İstanbul'daki Filipinli Ev İşçileri; Koçak, D. Ö. ve Koçak O. K. (Ed.); İstanbul Kimin Şehri?: Kültür, Tasarım, Seyirlik ve Sermaye; Metis Yayınları; İstanbul; 2016.
- Anani, Ghida; Dimensions of Gender-Based Violence Against Syrian Refugees in Lebanon; Forced Migration Review; UK; 2013.
- Balcı, Ali; Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi; Uluslararası İlişkiler; Cilt 7; Sayı 28; 2011.
- Baudrillard, Jean; Simülakrlar ve Simülasyon; Doğu Batı Yayınları; Ankara; 2011.
- Bendason, Ney; Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları; İletişim Yayınları; İstanbul; 1990.
- Best, Steven ve Kellner, Douglas; Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar; Ayrıntı Yayınları; İstanbul; 1991.
- Bilton, T.; Bonett, K.; Jones, P.; Stanworth, M.; Sheard, Webster, A.; Introduction Sociology; MacKays of Chatham PIC; London; 1981.
- Blanchard, Eric M.; "Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory"; Signs; 28; 4; 2003.

- Bostanoğlu, Burcu; Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası; İmge Kitabevi; Ankara; 1999.
- Bottomore, Tom; Frankfurt Okulu; Vadi Yayınları; Ankara; 1994.
- Bryson, Valerie; Feminist Political Theory; New York; Palgrave MacMillan; 1992,2003.
- Burchill, Scott ve Linklater, Andrew; Uluslararası İlişkiler Teorileri; Küre Yayınları; İstanbul; 2013.
- Butterfield, H. ve Wight, M. (ed.); Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics; Allen&Unwin; Londra; 1966.
- Callinicos, Alex; Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış; İletişim Yayınları; İstanbul; 2007.
- Caprioli, M.; Feminist IR Theory and Quantitative Methodology: A Critical Analysis; International Studies Review; 6; 2004.
- Carpanter, R. Charlie; "Gender Theory in World Politics: Contributions of a Nonfeminist Standpoint?"; International Studies Review; 4,3; 2002.
- Carver, Terrel (ed.); "The Forum: Gender and International Relations"; International Studies Review; 5; 2003.
- Chodorow, N.; Family Structure and Feminine Personality; M. Z. Rosaldo ve L. Lamphere (ed.); Women, Culture and Society; Stanford University Press; Stanford, CA; 1974.
- Chomsky, Noam; The Cold War and the University: Toward an Intellectual History of the Postwar Years; The New Press; New York; 1997.
- Chowdhry, G., Nair, S.; Power in Postcolonial World: Race, Gender and Class in International Relations; Power, Postcolonialism and International Relations Reading Race, Gender and Class; (ed.) G. Chowdhry, S. Nair; London; Routledge; 2002.

- Chowdhry, Geeta, Shelia Nair, (ed.); Power, Postcolonialism and International Relations: Reading Race, Gender, Class; London; Routledge; 2002.
- Cixous, Helene; The Laugh of the Medusa; in New French Feminisms; (ed.) Marks ve Courtivron; Schocken Books; New York; 1981.
- Cockburn, Cynthia; "Militarism and War"; Gender Matters in Global Politics – A Feminist Introduction to International Relations; Shephard Laura J. (ed.); London; Routledge; 2010.
- Cockburn, Cynthia; Mesafeyi Aşmak: Barış Mücadelesinde Kadınlar; İletişim Yayınları; İstanbul; 2004.
- Cockburn, Cynthia; Buradan Baktığımızda: Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi; Metis Yayınları; İstanbul; 2009.
- Cockburn, Cynthia; The Continuum of Violence: A Gender Perspective on War and Peace; Sites on Violence: Gender and Conflict Zone; (Ed.) Giles, Wenona ve Hyndman, Jennifer; University of California Press; London; 2004.
- Cox, Robert W.; Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory; Perspectives on World Politics; (ed.) Little ve Smith; Routledge; London; 1992.
- Çağlayan H., Ozar S., Doğan A.; Ne Değişti? Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi; Ayazi Kitap; Ankara; 2011.
- Değirmenci, Olgun; Uluslararası Suç Olarak Kadına Karşı Cinsel Şiddet Eylemleri; Türkiye Barolar Birliği Dergisi; Sayı: 89; 2010.
- Demir, Hilal; Kadın ve Vicdani Ret Üzerine; kadinlarsokakta.org; 2011.
- Delphy, Christine; The Main Enemy; Feminist Issues; Summer; 1980.
- Derrida, Jacques; Gramatoloji; Bilgesu Yayıncılık; Ankara; 2011.

- Devatak, Richard; Eleştirel Teori; Burchill, Scott ve Linklater, Andrew; Uluslararası İlişkiler Teorileri; Küre Yayınları; İstanbul; 2013.
- Devatak, Richard; Post-yapısalcılık; Burchill, Scott ve Linklater, Andrew; Uluslararası İlişkiler Teorileri; Küre Yayınları; İstanbul; 2013.
- Donelly, J; Realism and the Academic Study of International Relations; (Ed.) Farr, Dryzek, Leonard; Political Science in History: Research Programs and Political Traditions; Cambridge; 1996.
- Donovan, Josephine; Feminist Teori; İletişim Yayınları; İstanbul; 2010.
- Eagleton, Terry; Postmodernizmin Yanılsamaları; Ayrıntı Yayınları; İstanbul; 2011.
- Eichler, M.; Russia's Post-communist Transformations: A Gendered Analysis of the Chechen Wars; International Feminist Journal of Politics; 8; 2006.
- Eisenstein, Z.; Sexual Humiliation, Gender Confusion and the Horrors at Abu Ghraib; PeaceWomen; www.peacewomen.org/news/Iraq/June04/abugharib.html.; 2004.
- Engels, Friedrich; Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni; Sol Yayınları; Ankara 2010.
- Elstain, Jean; "Feminist Inquiry and International Relations"; New Thinking in International Relations Theory; (ed.) Miachael Doyle, John Ikenberry, Boulder; CO:Westview Press; 1997.
- Elstain, Jean; Women and War; New York; Basic Books; 1987.
- Enloe, Cynthia; Margins, Silences and Bottom Rungs: How to Overcome the Underestimation of Power in the Study of International Relations; International Theory: Positivism and Beyond; (ed.) S. Smith, K. Booth, M. Zalewki; Cambridge; Cambridge University Press; 1996.
- Enloe, Cynthia; Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics; Berkeley; The University of California Press; 1990.

- Enloe, Cynthia; Closing Remarks; Women and International Peacekeeping; (ed.) L. Olson, T. L. Tryggestad; London; Frank Cass; 2001.
- Enloe, Cynthia; Feminist International Relations: How to do It; What We Gain; International Relations Theory for the 21st Century; (ed.) M. Griffiths; New York; Routledge; 2007.
- Enloe, Cynthia; Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives; Berkeley; University of California Press; 2000.
- Enloe, Cynthia; The Morning After – Sexual Politics at the End of the Cold War; California; University of California Press; 1993.
- Enloe, Cynthia; Kadınlar Askeri Vicdani Reddin Neresinde? Bazı Feminist İpuçları; Bianet; Istanbul; 2010.
- Eralp, Atilla; Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması; (Ed.) Dağı, Eralp, Keyman, Polat, Tanrısever, Yalvaç, Yurdusev; Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar; İletişim Yayınları; İstanbul; 1996.
- Fay, Brian; Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi; Ayrıntı Yayınları; İstanbul; 1996.
- Foucault, Michel; Cinselliğin Tarihi; Ayrıntı Yayınları; İstanbul; 2013.
- Foucault, Michel; Toplumu Savunmak Gerekir; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul; 2013.
- Fukuyama, F.; Women and the Evolution of World Politics; Foreign Affairs; 1998.
- Giddens, Anthony; Sosyoloji; Ayraç Yayınevi; Ankara; 2008.
- Gilmore, D. D.; Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity; Yale University Press; London; 1990.
- Goldstein, Jashua; War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa; Cambridge; Cambridge University Press; 2001.

- Goldstein, Joshua; War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa; Cambridge; Cambridge University Press; 2001.
- Gözen, Ramazan; İdealizm; (Ed.) Gözen, Ramazan; Uluslararası İlişkiler Teorileri; İletişim Yayınları; İstanbul; 2014.
- Gramsci, Antonio; Hapishane Defterleri; Kalkedon Yayınları; İstanbul; 2012.
- Grant, R, K. Newland (ed.); Gender and International Relations; Bloomington; Indiana University Press; 1991.
- Griffiths, Martin ve Roach, Steven ve Salamon, Scott; Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler; Nobel Yayınları; Ankara; 2011.
- Habermas, Jürgen; Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul; 2012.
- Hardt, Michael ve Negri, Antonio; İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi; Çev. Yıldırım, Barış; Ayrıntı Yayınları; İstanbul; 2002.
- Hartman, Heidi; Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği; Agora Kitaplığı; İstanbul; 2006.
- Hearn, J.; The Gender of Oppression: Men, Masculinity and The Critique Marxism; St. Martin Press; New York; 1987.
- Hollis, M ve Smith, S.; Explaining and Understanding International Relations; Oxford; 1991.
- Hooper, C.; Manly States: Masculinities, International Relations, and Gender Politics; New York; Columbia University Press; 2001.
- Hooper, Charlotte; "Masculinist Practices and Gender Politics: The Operation of Multiple Masculinities in International Relations"; The Man Question in International Relations, (ed.) M. Zalewski, J. Parpart, Boulder; CO: Westview Press; 1998.
- Horkheimer, Max; Akıl Tutulması; Metis Yayınları; İstanbul; 1986.

- Horkheimer, Max; Geleneksel ve Eleştirel Kuram; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul; 2005.
- Hutchings, K.; Towards a Feminist International Ethichs; Review of International Studies; 26; 2000.
- Hülagü, Funda; Marksizm ve Eleştirel Teoriler; (Ed.) Balta, Evren; Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler; İletişim Yayınları; İstanbul; 2014.
- Hür, Ayşe; Erkek, Savaş ve Tecavüz: Ayrılmaz Üçlü; Radikal Gazetesi; İstanbul; 2014.
- Irigaray, Luce; This Sex Which is not One; (ed.) Porter, Catharine; Cornell University Press; New York; 1985.
- Jabri, V., O'Gorman, E.; Women, Culture and International Relations; Boulder; Colo; Lynne Rienner; 1999.
- Jabri, Vivienne, Eleanor O'Gorman (ed.); Women, Culture and International Relations; Boulder; CO: Lynne Rienner; 1999.
- Jacoby, T.; From the Trenches: Dilemmas of Feminist IR Fieldwork; 2006.
- Jayawera, Hiranthi ve Anderson, Bridget; Migrant Workers and Vulnerable Employment: A Review of Existing Data; Compas Report for TUC Commission on Vulnerable Employment; 2008.
- Kandiyoti, Deniz; Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler; Metis Yayınları; İstanbul; 1997.
- Kant, Immanuel; Arı Usun Eleştirisi; İdea Yayınevi; İstanbul; 2011.
- Kaplan, Caren (ed.); Between Woman and Nation: Nationalisms, Transnational Feminisms and the State; Durham; NC: Duke University Press; 1999.

- Kardaş, Tuncay ve Erdağ, Ramazan; Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler; (Ed.) Gözen, Ramazan; Uluslararası İlişkiler Teorileri; İletişim Yayınları; İstanbul; 2014.
- Keat, Russel ve Urry, John; Bilim Olarak Sosyal Teori; İmge Kitabevi; Ankara; 1994.
- Keohane, Robert; "Beyond Dichotomy: Conversatations Between International Relations and Feminist Theory."; International Studies Quarterly; 42; 1; 1998.
- Koehane, O. Robert ; International Relations Theory; Contributions of a Feminist Standpoint; Millennium 18; 1989.
- Koçak, Horkheimer ve Frankfurt Okulu; (içinde) Horkheimer, Max; Akıl Tutulması; Metis Yayınları; İstanbul; 1986.
- Koyuncu, Çiğdem Aydın; Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi; SBF Dergisi; Cilt 67; No 1; 2012.
- Kristeva, Julia; Ruhun Yeni Hastalıkları; Ayrıntı Yayınları; İstanbul; 2007.
- Kristeva, Julia; Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Deneme; Ayrıntı Yayınları; İstanbul; 2014.
- Kurki, Milja, and Colin Wight; International Relations and Social Science; International Relations Theories: Discipline and Diversity. Edited by Timothy Dunne, Milja Kurki, and S. Smith; Oxford University Press; Oxford; 2010.
- Linklater, A., Carver, T., Enloe, C.; Three Commentaries on Gillian Youngs'; Feminist International Relations; International Affairs; 80; 2004.
- Linklater, A ve Suganami, H.; The English School of International Relations: A Contemporary Assessment; Cambridge; 2006.
- Lucal, B; What It Means to be Gendered Me – Life on the Boundries of a Dichotomus Gender System; Gender and Society; Sayı 13; Aralık 1999.

- MacKinnon, Catharine A.; Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru; Metis Yayınları; İstanbul; 2003.
- Marcuse, Herbert; Us ve Devrim: Hegel ve Toplumsal Kuramın Doğuşu; İdea Yayınevi; İstanbul; 2007.
- Marcuse, Herbert; Özgürlük Üzerine Bir Deneme; Ayrıntı Yayınları; İstanbul; 2013.
- Marshall, G.; Sosyoloji Sözlüğü; Bilim ve Sanat Yayınları; Ankara; 1999.
- Meyer, M., Elisabeth Prügl; Gender Politics in Global Governance; Lanham; MD: Rowman and Littlefield; 1999.
- Michel, Andre; Feminizm; İletişim Yayınları; İstanbul; 1984.
- Mills, Amy; Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in Istanbul; Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography; 14:3; 2010.
- Miş, Nebi; Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi; Akademik İncelemeler Dergisi; Cilt 6; Sayı 2; 2011.
- Mitchell, Juliet; Psyhoanalysis and Feminism; Penguin; UK; 1975.
- Morgenthau, H. J; Scientific Man vs Power Politics; Chicago University Press; Chicago; 1974.
- Moser, C.O., Clark, F.C.; Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence; London; Zed Books; 2001.
- Murphy, Craig; "Seeing Women, Recognizing Gender, Recasting International Relations."; International Organization; 50; 3; 1996.
- Neuman, W. Laerance; Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar; Yayın Odası Yayıncılık; İstanbul; 1991.
- Notz, Gisela; Feminizm; Phoenix Yayınları; Ankara; 2012.

- Okur, Mehmet Akif ve Ongur, Hakan Övünç; Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori; (Ed.) Gözen, Ramazan; Uluslararası İlişkiler Teorileri; İletişim Yayınları; İstanbul; 2014.
- Olson, W. C ve Groom, A. J. R.; International Relations Then and Now: Origins and Trends in Interpretation; Harper Collins Academic; London; 1991.
- Orford, A; Feminism, Imperialism and the Mission of International Law; Nordic Journal of International Law; 71; 2002.
- Özdemir, Omca; Tecavüzü Hegemonik Erkeklik Zemininden Kavramak; Fe Dergi; Cilt: 2; Sayı: 2; 2010.
- Özlük, Erdem; "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Davranışsalcı Paradigmanın Anlamı,Kökeni ve Çatışma Çözümlemesi Örneğinde Davranışsalcılığın Katkısı; Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19; 2009.
- Parker, Stephanie; Hidden Crisis: Violence Against Syrian Female Refugees; The Lancet; Vol:385; 2015.
- Peterson, V. Spike, A. S. Runyan; "A Stark Picture: Gendered Politics in a Global Context"; Harvard International Review; 19; 4; 1994.
- Peterson, V. Spike, Anne Sisson Runyon;"The Radical Future of Realism: Feminist Subversions of IR Theory"; Alternatives; 16; 1; 1991.
- Peterson, V. Spike; "Feminist Theories Within, Invisible To, and Beyond IR"; Brown Journal of World Affairs; 10; 2; 2004.
- Peterson, V. Spike; Gendered States: Feminist (Re)visions of International Theory; Boulder; CO: Lynne Rienner; 1992.
- Peterson, V.S.; Whose Crisis? Early and Post-modern Masculinism; Innovation and Transformation in International Studies; (ed.) S. Gill, H. Mittleman; Cambridge; Cambridge University Press; 1997.

- Pettman, J.; Worlding Women: A Feminen International Politics; London; Routledge; 1996.
- Plantan, Frankan; A History of International Relations As A Field of Study; University of Pennsylvania; 2002.
- Polat, Necati; Post-Yapısalcı Yaklaşımlar; (Ed.) Dağı, Eralp, Keyman, Polat, Tanrısever, Yalvaç, Yurdusev; Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar; İletişim Yayınları; İstanbul; 1996.
- Rai, S.M.; Gendering Global Governance; International Feminist Journal of Politics; 6; 2004.
- Rai, Shirin (ed.); Women and the State: International Perspectives; Bristol; PA: Taylor and Francis; 1996.
- Robinson, F.; Methods of Feminist Normative Theory: A Political Ethic of Care for International Relations; 2006.
- Rousseau, Jean-Jacques; Toplum Sözleşmesi; İş Bankası Kültür Yayınları; İstanbul; 2006.
- Rumelili, Bahar; İnşacılık/Konstrüktivizm; (Ed.) Balta, Evren; Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler; İletişim Yayınları; İstanbul; 2014.
- Sancar, Serpil; Türkler/Kürtler, Anneler ve Siyaset: Savaşta Çocuklarını Kaybetmiş Türk ve Kürt Anneler Üzerine Bir Yorum; Toplum ve Bilim; Sayı:90; Istanbul; 2001.
- Sancar, Serpil; Erkeklik: İmkansız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler; Metis Yayınları; Istanbul; 2008.
- Sancar, Serpil; Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler; Sancar, Serpil (Ed.); Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar; Koç Üniversitesi Yayınları; Istanbul; 2011.

- Sancar, Serpil; Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar; İletişim Yayınları; Istanbul; 2012.
- Savaş, Saadet; Bir Silah Olarak Tecavüz; Sorun Polemik Dergisi; Sayı 48; Nisan 2012.
- Schmidt, Brian C.; "On the History and Historiography of International Relations,"CARLSNAES, W. et al. (ed.), Handbook of International Relations London: Sage Publications; 2002.
- Schmidt, Brian C.;"Together Again: Reuniting Political Theory and International Relations Theory," British Journal of Politics and International Relations, 4/1.; 2002.
- Set T.; Dağdeviren N.; Zekeriya, A.; Ergenlerde Cinsellik; Genel Tıp Dergisi 16-3; Edirne; 2006.
- Skinner, Quentin; Çağdaş Temel Kuramlar; İletişim Yayınları; İstanbul; 2013.
- Skolnikoff, Eugene; Elusive Transformation: Science, Technology and the Evolution of International Politics; Princeton University Press; New Jersey; 1993.
- Slater, Phil; Frankfurt Okulu: Kökeni ve Önemi: Marksist Bir Yaklaşım; Kabalcı Yayınevi; İstanbul; 1998.
- Solanas, Valerie; Erkek Doğrama Cemiyeti Manifestosu; Sel Yayınları; İstanbul; 2011.
- Sperling, Susan; Baboons with Briefcases vs. Langurs with Lipstick: Feminism and Functionalism in Primate Studies; The Gender/sexuality Reader: Culture, History, Political Economy; Lancester, Roger N. ve Leonardo, Micaela (ed.); Routledge; New York; 1997.
- Steans, Jill; Gender and International Relations: An Introduction; New Brunswick; Rutgers University Press; 1998.
- Steans, Jill; Gender and International Relations; Cambridge; Polity Press; 1998.

- Stienstra, D.; Women's Movements and International Organizations; New York; St. Martin's Press; 1994.
- Sylvester, Christine; "'Masculinity', 'Femininity' and 'International Relations': Or Who Goes to the 'Moon' with Bonaparte and the Adder?"; The 'Man' Question in International Relations; (ed.) J. Parpart, M. Zalewski, Boulder; CO: Westview; 1998.
- Sylvester, Christine; "The Contributions of Feminist Theory to International Relations"; International Theory: Positivism and Beyond; (ed.) Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski; New York; Cambridge University Press; 1996.
- Sylvester, Christine; Feminist International Relations: An Unfinished Journey; New York; Cambridge University Press; 2002.
- Sylvester, Christine; Feminist International Relations; An Unfinished Journey; Cambridge; Cambridge University Press; 2002.
- Sylvester, Christine; Feminist Theory and International Relations in Postmodern Era; Cambridge; Cambridge University Press; 1994.
- Tanrısever, Oktay F.; Yöntem Sorunu: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması; (Ed.) Dağı, Eralp, Keyman, Polat, Tanrısever, Yalvaç, Yurdusev; Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar; İletişim Yayınları; İstanbul; 1996.
- Tarhan, Mehmet ve Arkun, Merve; Zorunlu Askerliğe Hayır: Türkiye'de Vicdani Ret; Bant Mag.; Istanbul; 2015.
- Taylor, T.; Utopianism; (Der.) Smith, S.; International Relations: British and American Perspectives; Basil Blackwell; New York; 1985.
- Tegiye, Birey; Bir Kadın Meselesi Olarak Vicdani Ret; Yenidüzen Gazetesi; Lefkoşa; 2014.
- Thorburn, Diana; "Feminism Meets International Relations"; SA/S Review; Yaz-Güz; 2000.

- Tickner, J. Ann, Laura Sjoberg; “Feminism”; International Relations Theories; Dunne, Tim (ed.); Oxford; Oxford University Press; 2007.
- Tickner, J. Ann; “Searching for the Princess? Feminist Perspectives in International Relations”; Harvard International Review; 21; 4; 1999.
- Tickner, J. Ann; “You Just Don’t Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists.”; International Studies Quarterly; 41; 1998.
- Tickner, J. Ann; Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security; New York; Columbia University Press; 1992.
- Tickner, J. Ann; Gendering World Politics; New York; Columbia University Press; 2001.
- Tilly, Charles; Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu; İmge Kitabevi; Ankara; 2001.
- Tong, Rosemarie Putnam; Feminist Düşünce; Gündoğan Yayınları; İstanbul; 2006.
- True, Jacqui; “Feminism”; Theories of International Relations; (ed.) Scott Burchill, Andrew Linklater; London; Palgrave Macmillan; 1996.
- Tuğtan, Mehmet Ali; Güç, Anarşi ve Realizm; (Ed.) Balta, Evren; Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler; İletişim Yayınları; İstanbul; 2014.
- Tuncer, Selda; Beşeri Coğrafyaya Feminist İtirazlar; Fe Dergi 4; Sayı 1; 2012.
- Tuzer, V.; Eşcinsellik, Travestilik, Transseksüellik; Kaos GL; Geylerin ve Lezbiyenlerin Sorunları ve Toplumsal Barış İçin Çözüm Arayışları; Kaos GL Kitapları; Ankara; 2004.
- Ulutaş, Çağla Ünlütürk ve Kalfa, Aslıcan; Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri; Fe Dergi; 1/2; 2009.
- Walby, S.; Patriarchy at Work; University of Minnesote Press; Minneapolis; 1986.

- Wallker, Kenneth; Fizyoloji Açısından Cinsiyet; Varlık Yayınları; İstanbul; 1973.
- Wallace, W.; Truth and Power, Monks and Technocrats: Theory and Practice in International Relations; Review of International Studies; 22; 1996.
- Weinberg, Bill; AKP-ISIS Collaboration in Ankara Massacre; 10.16.2015: http://countervortex.org/node/14385
- Whitworth, S.; Feminism and International Relations: Towards a Political Economy of Gender in Interstate and Non Governmental Institutions; London; Macmillan; 1994.
- Whitworth, Sandra; Feminism and International Relations: Towards a Political Economy of Gender in Interstate and Non-Governmental Institutions; New York; St. Martin's Press; 1994.
- Whitworth, Sandra; Men, Militarism and UN Peacekeeping: A Gendered Analysis; Boulder; Lynne Rienner; 2004.
- Wolfers, Arnold; National Security as an Ambiguous Symbol; Political Science Quarterly; 67(4); 1952.
- Youngs, G.; Feminist International Relations: A Contradiction in Terms? Or: Why Women and Gender are Essential to Understanding the World "We" live In; International Affairs; 80; 2004.
- Yöney, S.; Uluslararası İlişkiler, Feminizm ve Türkiye; (Der.) Sönmezoğlu, F.; Değişen Dünya ve Türkiye; Bağlam Yayıncılık; İstanbul; 1996.
- Yuval-Davis, Nira; Cinsiyet ve Millet; İletişim Yayınları; İstanbul; 2014.
- Zalewski, Marysia, Jane Parpart; The "Man" Question in International Relations; Boulder; Colo; Westview Press; 1998.
- Zalewski, Marysia; "Well, What is the Feminist Perspective on Bosnia?"; International Affairs; 71; 2; 1995.